คำสอนพุทธทาสภิกขุ

294.3

คำสอน
ผู้บวชพรรษาเดียว

ของ พุทธทาส ภิกขุ

หอสมุดแห่งชาติ
14 มิ.ย. 2531
กรมศิลปากร

พนักงาน

บริษัทไทยเดินเรือทะเล จำกัด

ร่วมใจกันจัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในงานครบรอบ ๑๕ ปี ของบริษัท

๒๔ มิถุนายน ๒๔๙๘

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
ชันทบุรี

ขห้อง ๒๖.

ลขหมู่ 194.3
N332ก

ะเบียน น.๓๑ ป.๑๒๐.๓
๒๓๓๓

อนุโมทนา

ตามที่บรรดาพนักงานของบริษัทไทยเดินเรือทะเล จำกัด ขออนุญาตเพื่อรวบรวมและจัดพิมพ์เรื่องต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าบรรยาย ตลอดพรรษาที่แล้วๆมา ตามที่เห็นว่าเหมาะสำหรับภิกษุผู้บวชพรรษาเดียว ขันถวายพระบวชใหม่ และประจำตามหอสมุดของวัดต่าง ๆ นั้น ข้าพเจ้ามีความยินดี ในการอนุญาตด้วยความรู้สึกอนุโมทนาด้วยเป็นอย่างสูง.

ความสำเร็จประโยชน์ของการบวช อยู่ที่การบวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติจริง *จนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางสูง ขึ้นในตน* หัวใจของการปฏิบัติอยู่ที่การพิจารณาธรรม, หรือสิ่งทั้งปวง ให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งว่า "อะไรเป็นอะไร" จนกระทั่งเป็นผู้ควบคุมตัว ให้เป็นปกติอยู่ได้ ในทุกกรณีย์ และทำอะไรลงไปแต่ในทางที่สมควร ด้วยอำนาจของ

ปัญญา โดยปราศจากอำนาจของกิเลสเข้ามาแซกแซง.

คำบรรยายทั้งหลายเป็นเพียงแนว สำหรับการพิจารณาเท่านั้นยังไม่สำเร็จประโยชน์โดยลำพัง การอ่านให้ผ่านๆ ไป ข้าพเจ้าเชื่อว่าภิกษุบวชใหม่ จะได้สนใจ พิจารณาให้เข้าถึงความจริงของทุกๆ ประโยค หรือทุกๆ ตัวอักษรที่อ่านแล้ว หนังสือเพียงเล่มเดียวนี้ จักให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้บวชพรรษาเดียวได้อย่างเพียงพอเป็นแน่ และขออนุโมทนาด้วยเป็นอย่างยิ่ง.

พุทธทาส อินทปญฺโญ

ปทุมคงคา พระนคร

๒๘ เม.ย. ๙๘

คำนำ

ในโอกาสที่บริษัทไทยเดินเรือทะเล จำกัด ตั้งมาครบ ๑๕ ปีเต็มในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๙๘ นี้ บริษัทใคร่จะสร้างถาวรอนุสรณ์เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสนี้ นอกเหนือไปจากการทำบุญเลี้ยงพระเช่นที่เคยปฏิบัติมา เมื่อได้พิจารณาโดยรอบคอบแล้ว เห็นว่าในยามที่พูดกันทั่วไปว่า ขณะนี้ศีลธรรมตกต่ำนั้น ไม่มีอะไรจะดีกว่าการส่งเสริมศีลธรรมโดยการให้มีผู้ศึกษาและสนใจในศีลธรรมมากขึ้นเพื่อผดุงศีลธรรม และในเวลาเดียวกันให้ผู้รู้ทำการอบรมสั่งสอนศีลธรรมให้ประชาชนซาบซึ้งและปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมยิ่งขึ้น เพราะไม่ว่าในการปกครอง ในสังคม หรือในการค้า ถ้าผู้เกี่ยวข้องไม่มีศีลธรรม การปกครองก็ไม่ราบรื่น สังคมก็ไม่มีความสุข การค้าก็ไม่มีความเจริญ

เพื่อที่จะให้บรรลุเจตนาดังกล่าว เท่าที่พนักงานเจ้าหน้าที่ของบริษัทจะทำได้ จึงเห็นควรจัดพิมพ์หนังสือขึ้นถวายวัดต่าง ๆ ไว้เพื่อพระบวชใหม่

จะได้ศึกษาเล่าเรียนในระหว่างพรรษา เป็นการส่ง-
เสริมพระพุทธศาสนาและศีลธรรมแก่ประชาชน.

ด้วยเหตุนี้ เมื่อปรารภกับคุณสอาด วัชราภัย
แห่งร้านสุวิชานน์ สามยอด พระนคร ซึ่งเป็นสำนัก
พิมพ์ที่สนใจในการเผยแผ่พุทธศาสนา และคำสั่ง
สอนตลอดจนโอวาทและเทศนาของพระอริยนันทมุนี
ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนาม พุทธทาส ภิกขุ ก็ได้
รับความช่วยเหลือจากคุณสอาด ในการขออนุญาต
พระคุณเจ้า ให้ได้พิมพ์ข้อเขียนและคำบรรยาย
เกี่ยวกับการบวช การปฏิบัติตน และการศึกษา
ระหว่างบวช ตลอดจนการสึก ของภิกษุบวชพรรษา
เดียว ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ให้รวมอยู่
ในเล่มเดียวกัน ซึ่งบรรดาพนักงานบริษัท ฯ ขอ
ขอบ พระคุณ ใน ความกรุณา ของ พระคุณเจ้า เป็น
อย่างยิ่ง แต่เนื่องจากสิ่งที่พระภิกษุจะต้องศึกษา
ในระหว่างพรรษามีอยู่มากด้วยกัน จึงได้คัดเลือก

แต่เพียงเรื่องที่สำคัญจริง ๆ เพื่อให้เหมาะกับเล่มหนังสือ เพราะฉะนั้นผู้ที่สนใจจะศึกษาคำบรรยายของ พระคุณเจ้า เพิ่มเติม นอกจาก ที่มีใน หนังสือนี้ ขอให้หาอ่านเรื่องอื่น ๆ เช่น การถึงพระรัตนตรัย ลำดับแห่งการถึงพระรัตนตรัย และการดับทุกข์เป็นต้น จากหนังสือ และวารสาร "พุทธศาสนา" ของคณะธรรมทาน-ไชยา อ่านเพิ่มเติม ก็จะสมบูรณ์ยิ่งขึ้น.

ความจริง เรื่องที่เกี่ยวกับการบวช การศึกษา และการสึกของพระบวชพรรษาเดียวนี้ ได้มีสำนักอื่น ๆ เช่น มหามกุฏราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ และวัดพระเชตุพน เป็นต้น พิมพ์จำหน่ายอยู่แล้ว นอกเหนือไปจากที่ เจ้าภาพ พิมพ์แจก ใน งาน กุศลต่าง ๆ แต่เพื่อให้ได้ซาบซึ้งในทรรศนะและอรรถรสแปลก ๆ กัน จึงได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นในโอกาสนี้ด้วย.

อันที่จริง การศึกษาพระพุทธศาสนา เป็น

เรื่องใหญ่ จะต้องใช้เวลาศึกษานาน จึงจะซาบซึ้งและเข้าถึงแก่นพระศาสนา เพราะฉะนั้น ข้อความในหนังสือนี้ จึงเป็นเพียงเข็มทิศสำหรับผู้บวช เพียงพรรษาเดียวใช้เป็นแนวทาง สำหรับศึกษาเท่านั้น แต่แม้จะเป็นเพียงหนังสือเล่มเดียว ถ้าผู้ที่บวชต้องการให้การบวชของตนได้รับผลสมบูรณ์สมประสงค์ ภายในเวลาอันสั้น ก็ทำได้ โดยศึกษาหนังสือเล่มนี้อย่างจริงจัง แล้วน้อมนำสิ่งที่ได้ศึกษานั้นเข้าในตนและปฏิบัติตาม ตั้งแต่เริ่มเรียนเรื่อยไปจนสิ้นแล้วก็ไม่ทอดทิ้ง เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำหรับปฏิบัติและให้ผลดีแก่ผู้ปฏิบัติตาม ผู้ที่ปฏิบัติได้ดังนี้ก็จะได้รับผลจากการบวชที่สมบูรณ์และสมดังเจตนาที่จัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้น ซึ่งขออนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง.

พนักงานบริษัทไทยเดินเรือทะเล จำกัด

๒๔ มิถุนายน ๒๔๙๘

สารบาญ

หน้า

การบวช ๑
กิจวัตร ๖๓
พหุลานุสาสนี ๑๗๗
การสึก ๓๑๑

บริษัทไทยเดินเรือทะเล
จำกัด

การบวช

คำบรรยายในพรรษา
เมื่อ เดือนกันยายน ๒๔๙๖

...พุทธทาส ภิกขุ

การบวช

ในวันแรกนี้ จะได้ว่าด้วยเรื่อง การบวช.

ข้อความเหล่านี้ ส่วนมากก็คือ ข้อความที่ใช้เป็นโอวาทแก่อุปสัมปทาเปกข์ หรือเจ้านาค ผู้เข้ามาบวชใหม่. แต่โดยที่เห็นว่า บางคนยังไม่เคยฟัง, แม้คนที่เคยฟังในโบสถ์ก็รู้สึกว่าเวลาน้อย ไม่พอที่จะอธิบายกันให้ละเอียดลออได้, จึงเอามาพูดใหม่ ให้สิ้นเชิงในวันนี้ ในฐานะเป็นเรื่องแรกของการบรรยาย.

เมื่อพูดถึงการบวช ข้อแรกที่สุด ที่อยากจะเตือน ก็คือ ข้อที่ว่า การบวชนั้น บวชกันด้วยความสมัครใจ. นับตั้งแต่สมัยพุทธกาลมา จนถึงปัจจุบันนี้ เราบวชโดยไม่

มิใครขังคับ และไม่มีความจำเป็นอย่างใดขังคับ จึงจะนับว่า เป็นการบวชที่บริสุทธิ์และถูกต้อง. เราควรจะสำนึกถึงข้อที่สมัครใจบวชเอง กล่าวคำขอบรรพชา และขออุปสมบทด้วยความรับผิดชอบของตนเอง จึงจำเป็นที่จะต้องรักษาเกียรติยศของตนเอง ในการที่จะประพฤติและกระทำให้สมกับคำที่ว่าการบรรพชาและอุปสมบทนี้ เราขอรับไปถือปฏิบัติด้วยความสมัครใจของตนเอง. ถ้ามิฉะนั้นแล้ว ก็จะเป็นการเสียวาจา และเป็นการเสียเกียรติยศ ของบุคคลที่มาขอยืนยันรับเอาไปเอง แล้วไม่ประพฤติปฏิบัติให้สมกับที่ขอเข้ามาเอง.

ข้อต่อไป ซึ่งจะต้องสำเหนียกไว้ ก็คือข้อที่ว่า การขอบรรพชาอุปสมบทนั้น เป็นพิธีที่ทำกัน ในสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ คือโรงอุโบสถ และในท่ามกลางสงฆ์ และต่อหน้าพระ

พุทธปฏิมา ซึ่งเป็นประมุขแทนองค์สมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ในโรงอุโบสถนั้น ๆ.
เพราะฉะนั้น ควรจะถือว่า เป็นการกระทำที่
จริงจังที่สุด ไม่ใช่ทำกันเล่น ๆ เพราะทำใน
สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ในนามของพระรัตนตรัย
อันศักดิ์สิทธิ์ และด้วยความหวังของคนทุกคน
ที่มาประชุมกันอยู่ในที่นั้น อย่างสุดจิตสุดใจ
ว่า การกระทำอันนี้ จะเป็นความดี ความงาม
อย่างสูงสุด. เพราะเหตุฉะนี้แหละ ผู้บวชแล้ว
จักต้องสำเหนียกในข้อที่ตน จะต้องประพฤติ
ตน ให้สมกับที่ตนได้ลั่นวาจา ขอบรรพชา
อุปสมบท และปฏิญาณตนว่า จะประพฤติ
ตามธรรมวินัย ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ในสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ . และในโอกาสอัน
ศักดิ์สิทธิ์นั้น. ถ้ามิฉะนั้นแล้ว ก็จักกลายเป็น
การหลอกลวงในสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ และต่อ

หน้าบุคคลซึ่งประชุมกันในนามของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า นับว่าเป็นการเสียหายอย่างใหญ่หลวง.

อีกประการหนึ่ง สิ่งซึ่งจะลืมไม่ได้ ก็คือข้อที่ว่า พวกเราทุกคน บวชนี้เพราะเห็นแก่ความประสงค์ของมารดาบิดา ผู้เป็นบุพการี มีอุปการคุณเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งถ้าจะทำให้เป็นจริงเป็นจัง และสมจริง ตามความหวังอันนี้แล้ว จักต้องปฏิบัติธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้สุดกำลังกาย กำลังใจ จึงจะไม่เป็นการขบถ หรือย่ำยีความหวังและความไว้วางใจของผู้มีบุญคุณ เหล่านั้น.

รวมความว่า ผู้บวชแล้ว จะต้องระลึกนึกถึงข้อที่ตนขอบรรพชาอุปสมบทเอง, ข้อที่ทำพิธีในสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ในโอกาสอันศักดิ์สิทธิ์ และข้อที่ทำเพื่อหวังจะตอบสนอง

ความมุ่งหวังของมารดาบิดา เป็นเบื้องต้น ก่อนสิ่งอื่น. ถ้าผู้ใด ยังคงระลึกอยู่ได้ ดังกล่าวนี้ ตลอดเวลาเพียงใด ความระลึกอันนี้ ย่อมเป็นอำนาจและกำลังบังคับให้ผู้นั้น มีความอดกลั้นอดทน ปฏิบัติธรรมวินัยเต็มตามกำลังกาย กำลังใจ และกำลังสติปัญญาของตน อยู่เพียงนั้น. นี่เป็นข้อแรกที่ขอเตือนให้ระลึกอยู่เสมอ เกี่ยวกับการบวช.

การบวช คืออะไร?

เมื่อมีปัญหาขึ้นมาว่า การบวช คืออะไร? ดังนี้แล้ว ทางที่ดีที่สุด ควรจะถือเอาใจความตามตัวพยัญชนะของคำว่า บวช นั่นเอง คำว่า "บวช" เป็นภาษาไทย ซึ่งถอดรูปมาจากคำในภาษาบาลีว่า ปพฺพชฺชา คำว่า "ปพฺพชฺชา" นี้ มีรากศัพท์ คือ ป+วช : ป แปลว่า ทั่ว

หรือ สิ้นเชิง, วช แปลว่า ไป หรือ เว้น, คำว่า ป+วช จึงแปลว่า ไปโดยสิ้นเชิง หรือ เว้นโดยสิ้นเชิง.

ที่ว่า "ไปโดยสิ้นเชิง" นั้น หมายถึง ไปจากความเป็นฆราวาส คือจากการครองเรือนไปสู่ความเป็นบรรพชิต คือ ผู้ไม่ครองเรือน โดยสิ้นเชิง. โวหารที่สูงไปกว่านั้น ท่านเรียกว่า ไปจากโลกโดยสิ้นเชิง ซึ่งหมายความว่า ละเสียจากวิสัยที่ชาวโลกเขามีกันเป็นกัน โดยสิ้นเชิง นั่นเอง.

คำว่า "ไปจากความเป็นฆราวาส" นี้ หมายความว่า ไปจากบ้านจากเรือน ซึ่งหมายถึง การสละความมีทรัพย์สมบัติ, การสละวงศ์ญาติ ทั้งหลาย, การเลิกละ การนุ่งห่มอย่างฆราวาส, เลิกละการกินอยู่อย่างฆราวาส, เลิกละการใช้สอยอย่างฆราวาส, เลิก

ละอาการทางกิริยาวาจาอย่างฆราวาส, เลิกละความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาส โดยสิ้นเชิง ดังนี้ จึงจะเรียกว่า ไปหมดจากความเป็นฆราราสโดยสิ้นเชิง หรือไปจากโลกโดยสิ้นเชิง.

ข้อที่ว่า "สละความมีทรัพย์สมบัติ" นั้น หมายถึงการยอมรับดำเนินชีวิต ชนิดที่ไม่ต้องมีทรัพย์สมบัติ ไปมีชีวิตอยู่ด้วยเครื่องอาศัยเลี้ยงชีวิต ตามแต่จะมีผู้ศรัทธา หรือตามแต่จะหาได้ มาบริโภคด้วยสิทธิอันชอบธรรมของนักบวช อันจะได้กล่าวถึงข้างหน้า. ทรัพย์สมบัติทั้งหลายเหล่านั้น เป็นของฆราวาสผู้ไม่มีสิทธิอันชอบธรรม ในอันที่จะบริโภคสิ่งของอันเขาถวายด้วยศรัทธา จึงไม่มีความจำเป็นอันใดสำหรับบรรพชิตผู้ตั้งหน้าแสวงหาคุณอันสูงโดยแท้จริง.

ข้อที่ว่า "สละวงศ์ญาติทั้งหลาย" นั้น หมายถึงไม่มีความอาลัยในหมู่ญาติ อันเป็นเหตุให้ต้องเกี่ยวข้อง หรือสงเคราะห์กันอย่างชาวโลกเขาทำกัน. บางคนยังต้องติดพันกับหมู่ญาติ เพราะเห็นแก่ปากแก่ท้องในเรื่องอาหารการกินและอื่นๆ จนไม่มีโอกาสได้รับความเป็นอิสระโปร่งโล่งของบรรพชา. ในบาลีที่กล่าวถึงการบวช มีการย้ำถึงการสละวงศ์ญาติอยู่ทั่วๆไป และอยู่ในรูปพระพุทธภาษิตโดยตรง. นักบวชบางประเภทในสมัยพุทธกาล สมาทานการไม่ไปเยี่ยมบ้านของตนจนตลอดชีวิต ก็ยังมี. แต่ในพุทธศาสนาเรามุ่งเอาแต่เพียงการสละ ความอาลัยในหมู่ญาติชนิดที่เป็นความรู้สึกของฆราวาสทั่วไปนั่นเอง.

ข้อที่ว่า "เว้นการนุ่งห่มอย่างฆราวาส" นั้น ย่อมเห็นๆกันอยู่แล้ว ว่า หมายความถึง

อะไร. แต่ขอให้ถือเอาใจความสำคัญให้ได้ว่า ไม่ใช้เครื่องนุ่งห่มด้วยความมัวเมาในความงาม หรือความนิ่มนวลทางสัมผัสของสิ่งที่ใช้นุ่งห่ม ซึ่งหมายความว่า แม้จะใช้จีวรอย่างบรรพชิตแล้ว แต่ถ้ามุ่งไปในทางสวยงาม หรือความนิ่มนวลทางสัมผัสเป็นต้นแล้ว ก็ยังมีความหมายว่า ใช้เครื่องนุ่งห่มอย่างฆราวาส ทั้งที่กำลังห่มจีวร อยู่นั่นเอง.

ข้อที่ว่า "เว้นจากการกินอยู่อย่างฆราวาส" นั้น มิได้หมายแต่เพียงว่า เว้นการฉันในเวลาวิกาล หรือเว้นอาหารบางชนิดที่พระเณรไม่ควรฉัน เป็นต้น เพียงเท่านี้ก็หามิได้. ใจความสำคัญนั้น อยู่ที่ว่า พวกฆราวาสกินเพื่อความเอร็ดอร่อย กินเพื่อความสนุกสนานเฮฮา กินบริบริภัณฑ์ตามวิสัยของฆราวาส ผู้เอา

แต่การตาม ใจตัวเอง เป็นที่ตั้ง. ผู้บวชแล้ว
ต้องเว้นจาก การกิน อย่าง ฆราวาสนี้ โดยเด็ด-
ขาด, : จะฉันด้วยความรู้สึกแต่เพียงว่า นี้
เป็นอาหารที่ฉัน เพียงเพื่อยังอัตตภาพนี้ให้
เป็นไปได้ พอสะดวกสบาย พอเหมาะสมแก่
การที่จะปฏิบัติธรรมวินัยอันเป็นไปเพื่อ ออกจาก
ทุกข์โดยประการทั้งปวง. โดยสรุปแล้ว ฉัน
อยู่ด้วย การ ระลึก ถึง พระพุทธภาษิต ของพระ-
พุทธองค์ ซึ่งเราถือว่า เป็นพระพุทธบิดา
อันได้ตรัสไว้ว่า “พวกเธอ จงฉันบิณฑบาต
สักว่า เหมือนกับน้ำมัน สำหรับหยอดเพลา
เกวียน หรือเหมือนกับมารดาบิดาซึ่งหลงทาง
กลางทะเลทราย ต้องจำใจกินเนื้อบุตรของตน
ที่ตายแล้วในกลางทะเลทราย เพื่อประทัง
ชีวิตของตนเองฉันนั้น.” กิริยาดังกล่าวนี้ คือ

การเลิกละจากการกินอยู่อย่างฆราวาส โดยสิ้นเชิง.

ข้อที่ว่า "เลิกละการใช้สอยอย่างฆราวาส" นั้น หมายถึงไม่ใช้สอยที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้สอย มีภาชนะเป็นต้น โดยทำนองที่ฆราวาสเขาใช้กันคือ เพื่ออยู่อย่างสำรวย เพื่ออยู่อย่างสนุกสนานในทางตามใจตัวเอง หรือเพื่อโอ้อวดกันในทางสวยงาม และมีมากเป็นต้น. นี้เรียกว่า ไปจากฆราวาสโดยสิ้นเชิง ในด้านการใช้สอยเครื่องใช้สอย

ข้อที่ว่า "ละขาดจาก กิริยาวาจาอย่างฆราวาส" นั้น หมายถึงฆราวาส ย่อมมีกิริยาวาจาอันเป็นไปตามใจกิเลสตัณหา ตามความสะดวกสบายโดยปราศจากการควบคุม เพราะมุ่งแสวง แต่ความ สนุกสนาน เพลิด เพลิน จากการตามใจตัวอย่างเดียว. ผู้บวชแล้ว จะ

ต้องมีกิริยาวาจาอย่างสมณะ ในบทว่า “กิริยาวาจาใด ๆ เป็นของแห่งสมณะ เราจักประพฤติตนให้เป็นไปด้วยกิริยาวาจาอาการนั้น ๆ.” ผู้บวชแล้ว ลืมตัวในเรื่องนี้ ย่อมมีกิริยาวาจาที่คล้ายฆราวาสอยู่ทุกอิริยาบถ, เมื่อมีมิตรสหายที่เป็นฆราวาสมาหา ย่อมทำการต้อนรับเหมือนอย่างที่เคยกระทำต่อกันในครั้งเป็นฆราวาส ในบางรายถึงกับกอดคอกันก็มี หรือนั่งเข่าทับก่ายกันก็มี. กิริยาทางกายและวาจาเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงถือว่า เป็นอาการของสมณะเลย. แม้กิริยาวาจาอื่น ๆ ซึ่งเป็นของฆราวาส ซึ่งมีอยู่มากมายนั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ผู้บวชแล้ว จะต้องละขาดด้วยสติสัมปชัญญะอย่างยิ่ง.

ข้อที่ว่า “เว้นจากความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาสโดยสิ้นเชิง” นั้น หมายความว่า

พวกฆราวาสตามปกติ มีความรู้สึกคิดนึกไป ในทางเหย้าเรือน คิดนึกไปในทางกามคุณ ชอบปล่อยจิตให้ไหลไปในความคิดนึกทางกามารมณ์อยู่เป็นประจำ, เมื่อความรู้สึกคิดนึกทางกามคุณเกิดขึ้น ย่อมไม่ประสงค์ที่จักหักห้าม แต่กลับจะพอใจ ปล่อยให้จิตใจไหลไปตามแนวนั้น ๆ ให้มากยิ่งขึ้นไปเสียอีก เพราะเป็นความเพลิดเพลิน. นี้เรียกว่า ความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาส. ผู้บวชแล้วจะต้องละความรู้สึกคิดนึกชนิดนั้น โดยเด็ดขาด ด้วยสติสัมปชัญญะอย่างยิ่ง คอยควบคุมกระแสแห่งความคิดนึก ให้ไหลไปแต่ในทางของบรรพชิตโดยส่วนเดียว. นี้เรียกว่า ละความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาสโดยสิ้นเชิง.

การละทรัพย์สมบัติ, การละวงศ์ญาติ การละการนุ่งห่มอย่างฆราวาส, การละการ

กินอยู่อย่างฆราวาส, การละการใช้สอยอย่างฆราวาส, การละกิริยาอาการทางกายวาจาอย่างฆราวาส และการละความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาส ทั้งหมดรวมกันแล้ว ได้ในคำสรุปสั้นๆ ว่า "ไปหมดจากความเป็นฆราวาส" เต็มตามความหมายของพยัญชนะที่ว่า "ป+วช" หรือเป็นภาษาไทยว่า "ยวช" หรือเป็นภาษาบาลีอย่างเต็มรูปว่า "ปพฺพชฺชา" นั่นเอง. นี่คือความหมายของคำว่า "ยวช" ในส่วนที่ว่า "ไปหมด" คือไปหมดจากความเป็นผู้ครองเรือน หรือเพศฆราวาสนั่นเอง.

ส่วนความหมายของคำว่า "ยวช" ที่ว่า "เว้นหมด" นั้น อธิบายว่า เมื่อยวชเป็นบรรพชิตแล้ว จักต้องเว้นสิ่งซึ่งควรเว้นตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้อย่างไรนั้น โดยสิ้นเชิง. ข้อนี้ ผู้ยวชแล้ว ย่อมจะได้รับ

การศึกษาธรรมและวินัย จนรู้ว่าอะไรเป็นสิ่งควรเว้น หรือควรละ ทั้งในส่วนวินัย และทั้งในส่วนธรรมะ, แล้วตนก็จะพยายามเว้นสิ่งที่ควรเว้นนั้นโดยสิ้นเชิง โดยอาศัยกำลังใจที่ได้รับมาจากการระลึกนึกอยู่เสมอว่า ขวชนี้ เราขวชเอง, ว่าการปฏิญญาในการขวชนี้ ได้ทำในสถานที่อันศักดิสิทธิ์ และโอกาสศักดิ์-สิทธิ์, และว่าการขวชที่มีอานิสงส์อันสมบูรณ์นั้น เป็นความหวังอย่างยิ่งของมารดาบิดา, และว่า เราผู้มีความเป็นมนุษย์อันถูกต้องนั้น จักต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เจริญงอกงามก้าวหน้าขึ้นไปสู่ความสูง หรือยอดสุดของความเป็นมนุษย์อยู่เสมอไป จึงจะสมกัน. เมื่อระลึกได้ ดังนี้ ก็มีกำลังใจที่จะละเว้นสิ่งที่ควรละ

เว้นได้ โดยหมดจดสิ้นเชิง ตามระเบียบวินัย อย่างครบถ้วน. นี้ คือความหมายของคำว่า “บวช” ในส่วนที่ว่า “เว้นหมด.”

เมื่อรวมความหมายของคำว่า“ไปหมด” และคำว่า “เว้นหมด” เข้าด้วยกัน ก็เป็นความหมาย แสดงอยู่ในตัวเอง อย่างครบถ้วนแล้วว่า ตัวลักษณะแห่งการบวชที่แท้จริงนั้นคืออะไร?

วัตถุที่ตั้งอาศัยของการบวช คืออะไร?

เมื่อกล่าวถึงวัตถุที่ตั้งอาศัยของการบวช ย่อมหมายความว่า เราจะพิจารณากันให้เห็นชัดว่า การบวชนั้น ต้องมีที่ตั้งที่อาศัย จึงจะตั้งอยู่ได้ เหมือนกับแผ่นดิน เป็นที่ตั้งที่อาศัยของต้นไม้ทั้งหลาย จึงตั้งอยู่ได้ ฉันใดก็ฉันนั้น. สำหรับที่ตั้งอาศัยของการบวชนั้น ย่อม

กล่าวได้โดยง่ายว่า มีพระรัตนตรัย กล่าวคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นวัตถุที่ตั้งอาศัย. ด้วยเหตุนี้แหละ เราจะต้องทำความเข้าใจในพระรัตนตรัย จนเห็นแจ่มแจ้งชัดเจนว่าเป็นวัตถุที่ตั้งอาศัยของการบวช ได้อย่างไรกัน?

พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นี้ โดยภายนอก ก็ดูเป็นของต่างกัน คือ:— พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบธรรมะอันประเสริฐ สำหรับบำบัดทุกข์ทั้งปวงได้สิ้นเชิง. บำบัดทุกข์ได้ด้วยพระองค์เอง ได้หมดจดแล้ว จึงทรงสอนผู้อื่นให้บำบัดทุกข์ตามได้ด้วย. ส่วนพระธรรมนั้นคือสิ่งซึ่งพระองค์ทรงค้นพบ และทรงใช้เป็นเครื่องบำบัดทุกข์นั่นเอง : มีอยู่ในรูปคำสั่งสอน หรือการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งเรียกว่า ปริยัติธรรมบ้าง,

และ อยู่ ในรูป ของการประพฤติปฏิบัติทางกาย วาจาใจ ซึ่งเรียกว่าปฏิบัติธรรมบ้าง, และอยู่ในรูปแห่งผลของการปฏิบัติ คือ มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเรียกว่าปฏิเวธธรรมบ้าง, ทั้งปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวธธรรมนี้แหละ รวมกันแล้ว คือ พระธรรม. ส่วนพระสงฆ์ นั้น คือ ผู้ที่ได้รับเอาพระธรรมจากพระพุทธเจ้ามาศึกษาและปฏิบัติ จนได้รับผลของพระธรรมนั้น. กล่าวโดยลักษณะภายนอก พระรัตนตรัยย่อมแตกต่างกันอยู่ ดังนี้.

แต่เมื่อกล่าว โดย ความหมาย อันลึกซึ้งในภายในแล้ว ย่อมจะเห็นได้ว่าเป็นของอย่างเดียวกัน คือ :— พระพุทธเจ้านั้น มีความหมายอันสำคัญอยู่ที่คุณธรรมอันประเสริฐ ซึ่งมีอยู่ในภายในพระหฤทัยของพระองค์ ซึ่งทำให้พระองค์ได้นามว่า พระพุทธเจ้า. คุณธรรม

ข้อนี้ ก็คือ ความบริสุทธิ์สะอาดถึงที่สุด. ความสว่างไสวแจ่มแจ้งถึงที่สุด. และความสงบเย็นเป็นสันติถึงที่สุด ซึ่งมีอยู่ในพระองค์นั่นเอง. สำหรับพระธรรมนั้นเล่า ก็มีความหมาย อันแท้จริง อยู่ที่ คุณ สมบัติ ที่ กล่าว แล้วอย่างเดียวกัน คือ ปริยัติธรรม ก็เป็นการเรียนเรื่องความสะอาด สว่าง สงบ ให้ถึงที่สุด, ปฏิบัติ ธรรม ก็ เป็น การ ปฏิบัติ เพื่อ ให้ ถึง ความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุด และตัว ปฏิเวธธรรมก็คือ ตัวความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุด ที่ได้รับในฐานะเป็นผลของการปฏิบัตินั่นเอง. ฉะนั้น พระธรรมทั้ง ๓ ประเภทก็ไปรวมอยู่ที่ ความสะอาดถึงที่สุด ความสว่างถึงที่สุด และความสงบถึงที่สุด ที่มีอยู่ในพระหฤทัยของพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกัน ส่วนพระสงฆ์ นั่นเล่า ย่อมหมายถึงผู้ยอมรับนับถือ

พระพุทธเจ้า เพราะพระองค์ทรงมีคุณสมบัติ คือ ความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุด จึงได้รับเอาพระธรรม ซึ่งมีคุณสมบัติรวมอยู่ที่ความสะอาด สว่าง สงบ นั้นมาประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้ตัวท่านเองเกิดมีคุณสมบัติเป็นความสะอาด สว่าง สงบ ขึ้นภายในใจของตน อย่างเดียวกับภายในพระหฤทัยของพระพุทธเจ้า. เราจึงเห็นได้ว่า ตัวความสะอาด สงบ นั่นแหละคือ ตัวแท้ หรือหัวใจของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยไม่เพ่งถึงลักษณะภายนอก.

เมื่อเรารู้จักพระรัตนตรัย ในลักษณะของความสะอาด สว่าง สงบ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังนี้ เราย่อมเห็นเป็นโอกาสที่การยวชของเราจะได้มีวัตถุที่ตงอาศัยลงที่พระรัตนตรัยได้ โดยง่าย กล่าวคือ การมองเห็นชัดว่า

ยังเป็นโอกาส ยังเป็นฐานะ ที่เราจะเข้าถึงองค์พระรัตนตรัย ได้จริง ๆ โดยการทำให้ความสะอาด สว่าง สงบ นั้นเกิดขึ้นในภายในใจของเราเอง และเป็น โอกาสที่พระรัตนตรัยนั้น จะเป็นที่พึ่งให้แก่เราได้จริง ๆ คือ ความสะอาด สว่าง สงบ ซึ่งเป็นองค์พระรัตนตรัยแท้ อันเราได้ทำให้เกิดขึ้นในหัวใจของเรานั้น ได้เป็นเครื่องดับไฟทุกข์ และดับไฟกิเลสให้แก่เราได้จริง ๆ. เพราะฉะนั้น หัวใจของเราผู้บวชแล้ว จึงมีวัตถุที่ตั้ง คือ เข้าถึงพระรัตนตรัยตัวจริงได้ และพระรัตนตรัยนั้นสามารถคุ้มครอง ปกป้อง หัวใจของเราได้. การบวชของเราจึงมีวัตถุที่ตั้งที่อาศัยอย่างมั่นคง แล้วเจริญงอกงามในพระพุทธศาสนาเหมือนต้นไม้ที่ได้อาศัยแผ่นดินที่ดี เป็นที่ตั้ง แล้วเจริญงอกงามอยู่ ฉันใดก็ฉันนั้น.

เพราะฉะนั้น ขอให้เราผู้บวชแล้วทุกคน จงได้ปักใจให้ตั้งอาศัยอยู่ที่พระรัตนตรัย ด้วยการเพ่ง ด้วยการมุ่ง ด้วยการพยายามประพฤติปฏิบัติ จนสุดกำลังกาย กำลังใจ เพื่อให้เข้าถึงพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง ด้วยการทำตนมีหัวใจอันประกอบอยู่ด้วยความสะอาด สว่าง สงบ ดังกล่าวแล้ว. เราจะเห็นได้ว่า ถ้าการบวชของเรา ไม่มีวัตถุที่ตั้งอาศัย ไม่มีจุดที่มุ่งหมาย สำหรับเป็นที่กำหนดให้แน่วแน่ มั่นคงแล้ว การบวชนั้นก็จะกวัดแกว่ง เหมือนวัตถุที่เบา แล้วถูกลมพัด ไม่สามารถจะมีจุดหมายอันแน่นอนได้. การบวชนั้นก็จักเป็นหมันเปล่า ไม่สมประสงค์ ทั้งที่เรามีความตั้งใจจริง. เพราะฉะนั้น ทุกคนจะต้องเข้าใจในวัตถุที่ตั้งอาศัยของการบวชอย่างชัดแจ้ง แล้วปักใจ ทุ่มเทกำลังกาย กำลัง

ใจลงไปทั้งหมดจริง ๆ ก็จะได้ประสบผลของการบวช ได้ครบถ้วน ตามความปรารถนา.

อานิสงส์ของการบวช คืออะไร?

เมื่อกล่าวถึงผล หรืออานิสงส์ของการบวชแล้ว ผู้บวช ควรจะทำในใจถึงผลของการบวชให้กว้างออกไปเป็น ๓ ประการ เป็นอย่างน้อย. อานิสงส์ของการบวชนั้น ย่อมมีมากมายกว้างขวาง เหลือที่จะกล่าวให้ครบถ้วนเป็นรายละเอียดได้, แต่เราอาจจะประมวลเข้าด้วยกันแล้ว จำแนก ออก เป็น ประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๓ ประเภท กล่าวคือ :—

อานิสงส์ที่จะพึงได้แก่ผู้บวชเอง,

อานิสงส์ที่จะพึงได้แก่ผู้อื่น มีมารดาบิดาเป็นประธาน, และ

อานิสงส์ที่จะพึงได้แก่พระศาสนา

รวมเป็น ๓ ประการด้วยกัน ดังนี้.

สำหรับ อานิสงส์ที่จะพึงได้แก่ตัวผู้บวชเอง นั้น โดยส่วนใหญ่ย่อมหมายถึงการพ้นไปจากการเผาผลาญ ของ ไฟ กิเลส และ ไฟ ทุกข์ หรือที่เรียกว่า "นิพพาน" นั่นเทียว. หากไม่ได้ถึงนั้น ก็ย่อมได้รองลงมา ในอันดับที่รองลงมา คือมีไฟกิเลสและไฟทุกข์เผาผลาญ แต่เพียง เบาบาง แล้ว แต่ว่า ตนจะสามารถประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยได้ดีเพียงไร. นี้กล่าวสำหรับผู้ที่บวชตลอดไป. ส่วนผู้ที่บวชเฉพาะ กาล ชั่วคราว ตาม ขนบ ธรรมเนียม ประเพณีของบางประเทศนั้น ย่อมได้ผลโดยสรุปคือ จักได้เรียนรู้ศาสนาที่ตนนับถืออย่างใกล้ชิด, จักได้ลองชิมการปฏิบัติธรรมะเป็นเครื่องพ้นทุกข์ดู เท่าที่ตนจะปฏิบัติได้, และในที่สุด จักได้กลับออกมาเป็นคนที่ดีกว่าเก่า

เหมาะสมที่จะเป็นผู้นำในครอบครัว. ทั้งหมดนี้เรียกว่าอานิสงส์ที่ผู้นั้น จะพึงได้รับเฉพาะตน และตนจะต้องทำให้ได้รับจริง ๆ — อย่าให้เสียทีที่ได้บวชเลย.

สำหรับอานิสงส์ที่จะพึงได้แก่ผู้อื่น มีมารดาบิดาเป็นต้นนั้น ข้อนี้ย่อมหมายถึงการมุ่งตอบแทนบุญคุณของผู้ที่มีบุญคุณ เป็นที่ตั้งมีมารดาบิดาเป็นประธานของบุคคลเหล่านั้น ๆ. คนเราพอสักว่าเกิดมาในขณะนั้น ยังไม่ทันจะลืมตาดูโลกได้ ก็เป็นหนี้บุญคุณแก่คนทั้งหลายอย่างมากมาย เหลือที่จะกล่าวได้เสียแล้ว. สำหรับมารดาบิดานั้น ไม่ต้องกล่าวเพราะว่าท่านมีบุญคุณเหนือเศียรเกล้าของบุตรเพียงไรนั้น ย่อมเป็นที่ประจักษ์กันดีอยู่แล้ว. ส่วนที่ว่า "เป็นหนี้บุญคุณผู้อื่นอีกมากมายเสียตั้งแต่ยังไม่ทันลืมตามองดูโลก" นั้น ข้อ

นี้หมายความว่า พอเด็กคลอดออกมาก็ต้องอาศัยสติปัญญา วิชาความรู้ ของผู้ที่เป็นแพทย์เป็นหมอ ของผู้ที่รู้จักคิดรู้จักทำเครื่องนุ่งห่ม ที่ในโลก และของผู้ที่ทำการช่วยเหลือแวดล้อมทุกอย่างทุกประการ โดยไม่รู้สึกตัว จนอาจจะสรุปได้ว่า พอเกิดมาก็เป็นหนี้บุญคุณคนทั้งโลกทีเดียว. เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของคนดีที่จะต้องตอบแทนบุญคุณของผู้มีบุญคุณทั้งหลาย ซึ่งมีมารดาบิดาเป็นประธาน. ในการตอบแทนบุญคุณนั้น พุทธบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้กล่าวไว้ว่า ไม่มีอะไรที่จะตอบแทนดียิ่งไปกว่าการทำให้ผู้มีบุญคุณนั้น ๆ ได้รับความดีความงามอันสูงสุด สำหรับความดีความงามอันสูงสุดนั้น ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า การได้พ้นจากไปจากความทุกข์ หรือพ้นไปจากการถูกเผาผลาญของไฟกิเลสและไฟทุกข์.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

เพราะเหตุฉะนี้แหละ บุตรที่จะต้องตอบแทน มารดาบิดาเป็นต้น จักต้องสำนึกถึงการทำให้มารดาบิดาเป็นต้นนั้น ได้รับความดี ความงาม เป็นความพ้นจากทุกข์ ก่อนสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น ท่านผู้รู้ได้กล่าวเปรียบความข้อนี้ไว้ว่า แม้หากจะทำได้ถึงกับว่า ให้มารดาบิดาทั้งสองอยู่บนบ่าของบุตร แล้วฟูมฟักรักษามารดาบิดานั้นไม่ให้อนาทรร้อนใจ ด้วยการกินอยู่เป็นต้นบนบ่าโดยไม่ต้องลงสู่พื้นดินเลย เป็นเวลาตลอดกัปป์ตลอดกัลป์ ก็ยังหาจัดว่าเป็นการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาได้เพียงพอ หรือเหมาะสมกันไม่. แต่ท่าน ได้กล่าวไว้สืบไปว่า ถ้าหากว่าบุตรคนใด ได้ทำมารดาบิดา ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ให้กลายมาเป็นสัมมาทิฏฐิ หรือว่าทำมารดาบิดา ที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ให้เป็นสัมมาทิฏฐิยิ่งขึ้น จนถึงกับออกจากทุกข์

ได้หมดจดสิ้นเชิง, นี้แหละ คือ การตอบแทน
บุญคุณของมารดาบิดาได้อย่างสมกัน. เราจึง
เห็นได้ว่า โอกาสแห่งการตอบแทนบุญคุณ
ของมารดาบิดาเป็นต้นนั้น นับว่ามีมากที่สุด
ในการบวช คือว่า ด้วยการบวชนั้น จักทำ
ให้มารดาบิดาเป็นต้นนั้น มีสัทธามั่นคง ใน
พระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ได้เป็นผู้ใกล้ชิด หรือ
เป็นญาติในพระศาสนายิ่งขึ้น ได้ใกล้ชิดการ
ประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยยิ่งขึ้น ได้มีความรู้
ความเข้าใจในธรรมอันลึกซึ้งยิ่งขึ้น หรืออย่าง
น้อยที่สุด ก็เป็นผู้มั่นคง ไม่หวั่นไหวในพระ
รัตนตรัย จนเป็นที่รับประกันได้ว่า ไม่มีทาง
ที่จะตกไปสู่อบายได้เลย ดังนี้เป็นต้น จึงนับว่า
การบวชที่ถูกต้องนี้ เป็นโอกาสที่จะตอบแทน
บุญคุณมารดาบิดาได้จริงๆ. แต่ทั้งนี้ ย่อม
หมายถึงว่า ผู้นั้นจะต้องบวชจริง ศึกษาล่า

เรียนจริง ประพฤติปฏิบัติจริงๆ ได้รับผลแห่งพรหมจรรย์นี้จริงๆ แล้วตั้งหน้าตั้งตาสอนผู้อื่นจริงๆ. ล้วนแต่เป็นการทำจริงไปทั้งหมดดังนี้ จึงจะมีผลเป็นการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาเป็นต้น อันเป็นที่รักที่เคารพจริงอย่างเหมาะสมกันได้.

ขอให้ผู้บวชแล้วทั้งหลาย จงอ้างเอาคุณมารดาบิดาเป็นที่ตั้ง โดยมีความสำนึกว่าท่านเหล่านั้น ได้มีบุญคุณแก่เรามาก่อนแล้ว เป็นฝ่ายที่ทำแก่เราก่อน เรากำลังเป็นหนี้บุญคุณของท่านอยู่แล้ว, แล้วตั้งอกตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรมวินัย ด้วยการทำจริง ดังกล่าวมา, ให้เป็นการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาอย่างเหมาะสมกัน, อย่าให้เป็นขบถ หรือหลอกลวงต่อความหวังของมารดาบิดาแต่ประการใดเลย. อันนี้แล เรียกว่า อานิสงส์ของ

การบวชที่จะพึงได้แก่ผู้มีบุญคุณทั้งหลาย มีมารดาบิดา เป็นต้น.

สำหรับอานิสงส์อันจะพึงได้แก่ พระศาสนาเองเป็นประการสุดท้ายนั้น ข้อนี้หมายความว่า แม้พระศาสนาก็เป็นสิ่งที่มีบำจัยปรุงแต่ง อาจจะเสื่อมสูญไปได้ ถ้าหากไม่มีการปรุงแต่ง สืบต่ออายุเอาไว้. เพราะฉะนั้น การบวชของพวกเรา จึงมีความมุ่งหมายให้เป็นการสืบอายุพระศาสนาไปด้วยอีกส่วนหนึ่ง. เราที่ได้บวชนี้ ก็เพราะมีพระพุทธศาสนา. ถ้าหากไม่มีพระศาสนา เราจะบวชได้อย่างไร เป็นสิ่งที่เข้าใจกันได้อยู่ดีแล้ว. บุญคุณของพระศาสนานั่นเอง ที่ทำให้เราได้บวช, เพราะฉะนั้น เราจักตอบแทนคุณของพระศาสนา. ถ้ากล่าวให้ยืดออกไปกว่านี้ก็คือ เราต้องรำลึกถึงคุณของอุปัชฌาย์อาจารย์ เป็นต้น ที่ได้สืบอายุ

พระศาสนากันมาเป็นลำดับ ๆ นับตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงบัดนี้ จนทำให้เราได้บวช. เราต้องสำนึกถึงบุญคุณของอุปัชฌาย์อาจารย์เหล่านั้น ซึ่งแต่ละท่านล้วนแต่หวังว่า เรา ผู้เป็นลูกศิษย์ชั้นหลัง ๆ จักช่วยกันสืบอายุพระศาสนาให้เป็นช่วง ๆ รับมอบกันไป อย่าให้ขาดสายได้. นี่เป็นเหตุให้เราต้องคิดตอบแทนคุณอุปัชฌาย์อาจารย์เหล่านั้น ด้วยการสืบอายุพระศาสนาไว้ให้ได้จริง ๆ. ถ้าจะกล่าวให้ยิ่งออกไปกว่านั้นอีก เราจะต้องรำลึกถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นต้นกำเนิดของพระศาสนา ในข้อที่พระองค์ได้ทรงเสียสละไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบาก ในการประดิษฐานพระศาสนา ซึ่งเมื่อเราได้ศึกษาพระประวัติอันประเสริฐของพระองค์แล้ว เราจะ

เห็นได้ว่า พระองค์ทรงยากยั่นในการประดิษฐาน และเผยแผ่พระศาสนานี้ จนถ้าจะกล่าวโดยโวหารธรรมดาก็กล่าวได้ว่า 'ตายคาที่บนแผ่นดินกลางทางเดิน ที่ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง" ไม่ได้ ตายขนกุฏิ เหมือน เรา ท่าน ทั้งหลายโดยมาก. สรุปความข้อนี้ว่า พระองค์ทรงมีความพยายาม และความหวังอย่างยิ่ง ที่จะประดิษฐานพระศาสนาของพระองค์ให้มั่นคงอยู่ในโลกนี้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งพวกเราด้วย. เพราะเหตุฉะนั้นแหละ เราจะต้องบากบั่น ในการสืบอายุ พระศาสนาให้สมกับตัวอย่างที่พระองค์ได้ทรงกระทำไว้ และให้สมกับบุญคุณอันใหญ่หลวง ที่พระองค์ทรงกระทำไว้แก่สัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งพวกเราด้วย. เพื่อจะให้เป็นการสืบอายุพระศาสนาได้สมจริงนั้น ย่อมมีอยู่แต่ทางเดียวเท่านั้น คือ เราจะ

ต้องบวชจริง ศึกษาเล่าเรียนจริง ประพฤติปฏิบัติจริง ให้ได้รับผลของพรหมจรรย์นั้นจริง แล้วพยายามสั่งสอนผู้อื่นต่อกันไปจริง จึงจะเป็นการสืบอายุพระศาสนา เป็นเครื่องบูชาตอบแทนพระคุณของพระองค์ได้จริง.

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายควรจะรำลึกถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า, ถึงพระคุณ ของ อุปัชฌายอาจารย์ ที่ได้สืบ อายุพระศาสนา สืบต่อกันลงมา จนถึงพวกเรา, และรำลึกถึงคุณของพระศาสนา ซึ่งเป็นเครื่องบำบัดความทุกข์ของสัตว์ได้จริง แล้วตั้งหน้าตั้งตาตอบแทนคุณพระศาสนา คุณอุปัชฌายอาจารย์ และคุณพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการเรียนจริง ปฏิบัติจริง เป็นต้น ดังกล่าวแล้ว. นี่เรียกว่า อานิสงส์ของการบวชอันจะพึงได้แก่ตัวศาสนาเอง ซึ่งในที่สุด อานิสงส์

อันนั้น ก็จะแผ่ไปในทุก ๆ โลก ทั้งมนุษยโลก และเทวโลก เป็นเหมือนร่มโพธิ์ร่มไทร ที่คุ้มครองสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ให้เยือกเย็นอยู่ภายใต้ร่มเงาของพระศาสนา ตลอดกาลนาน.

รวมอานิสงส์ทั้ง ๓ ประการ เข้าด้วยกัน คือ อานิสงส์ที่จะพึงได้แก่ตัวผู้บวชเอง, อานิสงส์ที่จะพึงได้แก่ผู้มีบุญคุณทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นประธาน, และอานิสงส์ที่จะพึงได้แก่ตัวพระศาสนา ดังนี้แล้ว ย่อมเห็นได้ว่าเป็นการเพียงพอแล้ว ที่เราจะต้องเสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง ด้วยการอดกลั้นอดทน เพื่อให้เกิดการ บวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติจริง ได้รับผลจริง แล้วสั่งสอนสืบต่อกันไปจริง ซึ่งอาจจะกล่าวได้ด้วยความมั่นใจว่า ไม่มีการกระทำอย่างใด ที่จะดียิ่งกว่าการกระทำอันนี้ ซึ่งถือว่าเป็นอานิสงส์ของการบวช ที่พวกเราจะพึงได้รับ.

เครื่องมือของคนบวช คืออะไร?

ผู้บวช หรือผู้บวชแล้ว ก็ตาม ย่อมจำเป็นที่จะต้องมีเครื่องมือสำหรับใช้ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในการบวช และเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้ได้รับอันตรายจากการบวช ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า "การบวชที่รับเอาไปไม่ถูกทาง ย่อมทำอันตรายแก่ผู้บวช เหมือนใบหญ้าที่มีคม เมื่อจับดึงไม่ถูกทาง ย่อมบาดมือผู้จับดึงได้ ฉันใดก็ฉันนั้น[1]" ดังนี้. เพราะฉะนั้น ผู้จะบวชเข้ามา จำเป็นที่จะต้องมีความรู้ให้เป็นเครื่องมืออันเพียงพอ สำหรับจะทำให้การบวชของตน ไม่เกิดเป็นอันตรายแก่ตน นับตั้งแต่วาระแรกไปทีเดียว.

ในอันดับแรกที่สุด ผู้บวช จะต้องมีความรู้สึก และรับรู้ไว้ว่า ผ้าเหลือง หรือที่เรียก

---

๑. พระบาลี ธ. ขุ. ๒๕/๕๖/๓๒.

กันว่า “ผ้ากาสาวพัสตร” นั้น ท่านถือกันว่าเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า “อรหตฺตธโช” ซึ่งตามตัวหนังสือก็แปลว่า “ธงชัยของพระอรหันต์” อยู่แล้ว ข้อนี้หมายความว่า ผ้าย้อมฝาด สีหม่นนี้ เป็นเครื่องหมายอันศักดิ์สิทธิ์ของผู้มีความบริสุทธิ์และประเสริฐ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปูชนียบุคคลทั้งของเทวดาและมนุษย์, แม้ที่สุด แต่สัตว์เดรัจฉาน ท่านก็กล่าวว่า ย่อมรู้สึกว่า ผ้ากาสายะนั้นเป็นเครื่องหมายของพระอรหันต์ ผู้ไม่เป็นข้าศึกแก่ตน. ฉะนั้น การที่จะนำเอาผ้ากาสายะ หรือธงชัยของพระอรหันต์ มาคลุมเข้าที่ตัวนั้น ย่อมมีความหมายมากเกินกว่าที่จะถือว่า เป็นเพียงเครื่องนุ่งห่มชนิดหนึ่ง. ถ้าเมื่อบุคคลนั้น ไม่มีคุณสมบัติในตนที่เพียงพอสำหรับการห่มผ้ากาสายะนั้นแล้ว อันตรายก็

จะเกิดขึ้นแก่ตนตามทางธรรม ในทันที. ความข้อนี้ ก็เป็นหลักที่พระพุทธองค์ตรัสยืนยันไว้ในที่หลายแห่ง เช่นบาลีว่า "อนิกฺกสาโว กาสาวํ" ดังนี้เป็นอาทิ[๑] ซึ่งมีใจความดังที่กล่าวแล้ว. เพราะฉะนั้น ในขณะที่จะให้ผู้เข้ามาขอบวชห่มผ้ากาสายะในวันนั้น ท่านจึงมีระเบียบกล่าวสอนตจปัญจกกัมมัฏฐาน เป็นต้น เพื่อฟอกจิตใจบุคคลผู้ที่กำลังจะห่มผ้ากาสายะนั้น ให้อยู่ในสภาพที่พอเหมาะพอสมแก่การที่จะห่มผ้ากาสายะในเบื้องต้นเสียก่อน.

---

๑. เนื้อความเต็มตามรูปคาถาบาลี ธ. ขุ. ๒๕/๑๖/๑๑ ว่า :—

อนิกฺกสาโว กาสาวํ โย วตฺถํ ปริทเหสฺสติ
อเปโต ทมสจฺเจน น โส กาสาวมรหติ.

ซึ่งแปลว่า "เขาอยากจะนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร แต่เขายังมีกิเลสเครื่องย้อมจิตติดแน่นดังน้ำฝาดปราศจากการบังคับตัวเองและสัจจะ, เขาผู้นั้น ยังไม่มีค่าควรแก่การนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตรเลย."

ตจปัญจกกัมมัฏฐานนี้ เป็น กัมมัฏฐานใน ประ-
เภทอสุภกัมมัฏฐาน คือการพิจารณาให้เห็น
ความจริงของสิ่งเน่าเหม็นเปื่อย ที่ฆราวาสผู้นั้นเคย
ลุ่มหลงมาแต่ก่อนนั้น เสียก่อน จนกระทั่งมี
จิตใจสลดสังเวช ในความที่ตนเคยลุ่มหลง
เห็นโทษของความลุ่มหลงแห่งเพศฆราวาส มี
จิตใจสูงคือ สะอาด สว่าง แลสงบ ขึ้นตาม
ส่วน จนพอจะกล่าวได้ว่า สูงกว่าระดับจิตใจ
ของฆราวาสแล้ว ท่านจึงให้ห่มผ้ากาสายะ
นั้น ๆ.

ฉะนั้น ขอให้ผู้บวชแล้ว ทุกคน จงได้
สำนึกถึงความจริงอันสำคัญยิ่งข้อนี้ ระลึกนึก
ถึงคำมอบตจปัญจกกัมมัฏฐาน ของอุปัชฌายะ
ผู้ให้การบรรพชา และนึกถึงการยอมรับปฏิบัติ
ในกัมมัฏฐานเหล่านี้ เพื่อเปลื้องตนให้พ้นจาก
อันตราย ในการที่นำผ้ากาสายะมาห่มโดย

ปราศจากความหมาย, ตนก็จะเป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้เห็นภัยในความประมาท ไม่เปิดโอกาสให้การบรรพชาของตน หรือการห่อหุ้มร่างกายตน ด้วยธงชัยของพระอรหันต์นั้น เกิดเป็นอันตรายขึ้นแก่ตนได้. ข้อนี้นับว่า เป็นเครื่องมืออันประเสริฐสุดของผู้บวช ในการที่จะป้องกันตนให้พ้นจากโทษ อันจะเกิดขึ้นจากการบวช ในวาระแรก. ในวาระต่อไป ก็จะเป็นเครื่องคุ้มครองตนให้พ้นจากอันตราย หรือการเบียดเบียนของกิเลสทั้งหลาย มีราคะเป็นต้น ทำให้บวชอยู่ได้ด้วยความสวัสดี มีความวัฒนาถาวร สืบไป.

เพราะฉะนั้น ผู้บวชแล้ว พึงสนใจในเครื่องมือ หรืออาวุธคุ้มอันนี้ของนักบวช, คือพึงขยันหมั่นเพียร พินิจพิจารณากัมมัฏฐานอันเป็นประธาน กล่าวคืออสุภกัมมัฏฐาน เป็นต้น

นั้น ตลอดถึงกัมมัฏฐานอันเป็นบริวาร กล่าวคือการพินิจพิจารณา หรือที่เรียกว่า ปัจจเวกขณ์ ในการรับและการบริโภคปัจจัยเครื่องอาศัย ๔ อย่าง คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช อันจักเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งตนให้ตั้งอยู่ในคุณสมบัติที่เหมาะสมแก่การนุ่งห่มผ้ากาสายะสืบไป ตลอดกาลนาน.

สิทธิของผู้บวช

เมื่อกล่าวถึงสิทธิของผู้บวช พึงเข้าใจว่า เป็นการกล่าวถึงการที่นักบวชมีสิทธิอันชอบธรรม ที่จะบริโภคจตุปัจจัยอันเป็นเทยยธรรม หรือเป็นเครื่องบูชาของชาวโลก. ตามปกติก็เห็นกันอยู่แล้วว่า ผู้บวช ไม่มีการประกอบอาชีพ มีการทำนา ค้าขาย เป็นต้น แต่

ก็มีการ ดำรงชีพ อยู่ด้วยการ เสียสละ ของชาว โลก.

ข้อที่ต้องคิดต่อไป มีอยู่ว่า มีสิทธิอันชอบธรรมมาแต่ไหน ในการที่จะบริโภค วัตถุเทยยธรรมอันทายกน้อมนำ มาถวายด้วยความเคารพ เหล่านั้น?

สิทธิอันชอบธรรมในที่นี้ ย่อมมีเฉพาะแก่นักบวช ผู้ทำตนให้เป็นนักบวชที่แท้จริง และถูกต้อง ตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อต้น ๆ เท่านั้น. สิทธิอันนี้หามีแก่ผู้บวชโดยสักว่าบวชไม่เลย. เมื่อไม่มีสิทธิอันชอบธรรมแล้ว บริโภคปัจจัยเหล่านั้นเข้า ท่านถือกันว่าย่อมเกิดเป็นหนี้เป็นสินขึ้นแก่นักบวชผู้นั้น อันจักต้องชดใช้ ให้แก่ทายกผู้เป็นเจ้าของเทยยธรรม ซึ่งท่านกล่าวไว้ด้วยโวหารอุปมาอย่างขบขันว่า “จะต้องตายไปเกิดเป็นวัวเป็นฬา

เพื่อรับใช้ทายกทายิกา ผู้เป็นเจ้าของเทยย-
ธรรมนั้นสืบไป." ในข้อนี้ เราจะต้องพิจารณา
กันดูอย่างลึกซึ้งและละเอียดลออ จึงจะเห็นได้
ว่า ผู้บวชที่แท้จริงนั้น มีสิทธิอันชอบธรรม ที่
จะ บริโภค วัตถุเทยยธรรม ของ ทายก ทายิกา
เหล่านั้นจริง ๆ.

การบวชของผู้บวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติ
จริง ได้รับผลจริง และสั่งสอนผู้อื่นจริง ๆ นั้น
ย่อมเป็นการสืบอายุพระศาสนาได้จริง. การ
สืบอายุพระศาสนาได้จริงนั่นเอง ทำให้เกิด
สิทธิ อันชอบธรรม แก่ ผู้ บวช ใน การ ที่จะ
บริโภควัตถุเทยยธรรม ดังกล่าวแล้ว. การ
สืบอายุพระศาสนานี้ โดยหัวใจแท้จริง ย่อม
อยู่ที่การที่มีผู้ปฏิบัติ เพื่อบรรลุมรรคผล ได้
สำเร็จ. การที่จะปฏิบัติมรรคผล ได้สำเร็จ
และมีอยู่ในโลกนั้น ต้องมาจากการตั้งใจทำ

จริง ๆ ของผู้ที่ตั้งหน้าตั้งตาโดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดทั้งสิ้น จึงจะเป็นผลขึ้นมาได้. ด้วยเหตุนี้แหละ ผู้ตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติ จึงต้องได้รับโอกาสในการปฏิบัติโดยไม่ต้องคำนึงถึงการประกอบอาชีพ. เพราะฉะนั้น การตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติของผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้การบรรลุมรรค-ผลยังคงมีอยู่ในโลกนี้แหละ ได้ทำให้เกิดสิทธิอันชอบธรรมขึ้น ในการที่จะบริโภควัตถุเทยยธรรม โดยไม่ต้องมีการตอบแทน เป็นส่วนตัว. ด้วยเหตุนี้ นักบวชที่แท้จริง จึงมีสิทธิอันชอบธรรมดังกล่าวแล้ว ในการที่จะบริโภควัตถุปัจจัยเหล่านั้น ตลอดถึงมีสิทธิอันชอบธรรม ในการที่จะรับการกราบไหว้สักการะบูชาของชาวโลกโดยทั่วไป ตลอดถึงมีสิทธิในการที่จะประพฤติพรหมจรรย์ อันเป็นอิสระ เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน ตาม

ความปรารถนา. นี้ เรียกว่าเป็นสิทธิพิเศษของนักบวช โดยเฉพาะ เท่านั้น.

ขอให้เราผู้บวชแล้วทั้งหลาย จงรู้สึกในสิทธิอันนี้ เพื่อจะได้พยายามทำตนให้ทรงไว้ซึ่งสิทธิอันนี้ โดยไม่ต้องตกไปอยู่ในสภาพที่ "เป็นวัวหรือเป็นฟ้า" ได้โดยเด็ดขาด. ทั้งหมดนี้ ย่อมสำเร็จได้ด้วยการ บวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติจริง ได้ผลจริง แล้วสอนเขาจริง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ซ้ำ ๆ ซาก ๆ นั่นเอง. หากปราศจากสิทธิอันนี้แล้ว ตนจะต้องเกิดวิปปฏิสาร คือ ความร้อนใจ แม้ไม่ใช่ในวันนี้ ก็ต้องในวันใดวันหนึ่ง โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

ความมุ่งหมายของการบวช

เมื่อกล่าวถึงความมุ่งหมายของการบวช

ชนิดที่เป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงแล้ว พึงทราบว่า หาได้อยู่ที่ขนบธรรมเนียมประเพณี หรืออยู่ที่ความต้องการจะได้อานิสงส์ ๓ ประการของการบวช ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นต้น ไม่. ความมุ่งหมายอันแท้จริงนั้น หวังผลพิเศษยิ่งไปกว่านั้น กล่าวคือ ความมุ่งหมาย ที่จะให้เกิด ความเร็ว ในการบรรลุมรรค ผล นิพพาน นั่นเอง.

โดยหลักทั่วไป คนเราอาจจะบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ เพราะการประพฤติธรรมวินัยอันถูกต้อง ก็จริง; แต่ถ้า เป็นอยู่ในเพศฆราวาส ย่อมเป็นไปอย่างเฉื่อยชา หรือเถลไถล ถึงกับล้มเหลวไป ก็ได้. แม้ฆราวาสผู้นั้น จะมีความตั้งอกตั้งใจอย่างรุนแรงเพียงไร ก็ไม่วายที่จะประสบอุปสรรคอันเกิดมาจากความเป็นฆราวาส มีการต้องประ-

กอบอาชีพ หรือถูกรบกวนอย่างอื่น อันเป็น
เหตุให้เนิ่นช้า โดยไม่ต้องสงสัย. เมื่อมา
เป็นอยู่อย่างนักบวช ย่อมปลอดโปร่งจาก
อุปสรรคเหล่านั้น สามารถประพฤติพรหม-
จรรย์ให้ ก้าวหน้าไปได้ โดย รวดเร็ว ประสบผล
ทันตาเห็น. นี้ นับว่า ความมุ่งหมายที่แท้
จริงของการออกบวช อยู่ที่การเป็นไปได้ โดย
เร็ว ในการบรรลุผลของการบวช อย่าง
จำเป็นแท้จริง.

สิ่งที่เราจะต้องระมัดระวังต่อไปในเรื่องนี้
ก็คือว่า เมื่อละจากเรือนบวชสู่ความเป็นผู้ไม่มี
เรือนแล้ว จำเป็นที่จะต้องมีจิตใจอย่างผู้ไม่มี
เรือนจริง ๆ. จะต้องละกิริยาอาการ ตลอด
ถึงความรู้สึกคิดนึก และการประกอบการงาน
อย่างฆราวาส โดยสิ้นเชิง. ความหนักอก
หนักใจอย่าง ใดที่ เกิด ขึ้นเป็น ประจำ แก่ พวก

2743
พ332ศ
จน.
น.31 ม.ค. 2013

ฆราวาสนั้น ไม่ควรจะมีแก่เราผู้บวชแล้ว. ความคิดนึกรู้สึก ซึ่งเป็นไปในทางสวยงาม สนุกสนาน เอร็ดอร่อย หรือกามารมณ์ ไม่ควรจะมีอยู่ในใจของผู้บวชแล้ว. การประกอบการงานซึ่งมีบริกรรมมาก มีความรับผิดชอบผูกพันมาก อันเป็นทางมาแห่งความพะวักพะวน ไม่สงบเป็นต้น เหล่านี้ก็ไม่ควรจะมี แก่บุคคลผู้บวชแล้ว. ถ้าสิ่งต่างๆ ดังกล่าวนี้ ยังมีอยู่ในใจ หรือในการเป็นอยู่ของบุคคลผู้บวชแล้ว ก็หาชื่อว่า เป็นการบวชไม่. แม้จะห่มจีวร ฉันบิณฑบาต อยู่ที่วัด ก็หาเกิดความเร็วในการที่จะบรรลุ มรรค ผล นิพพานไม่. แม้ที่สุด แต่จะเป็นการสืบอายุพระศาสนา ก็หาเป็นไปได้อย่างน่าปลื้มใจไม่.

ขอให้เราผู้บวชแล้ว ทุกคน ที่หวังจะให้

การบวชของตนเป็นไปอย่างถูกต้องตามความมุ่งหมายอันแท้จริงนั้น จงได้ระมัดระวังอย่าให้เกิดมีความเป็นฆราวาสแฝงอยู่อย่างเร้นลับในการบวชของตนเลย. ให้มีความไม่ประมาทในการที่จะชำระสะสางสิ่งกีดขวางต่าง ๆ อันจะทำให้เกิดความเนิ่นช้าแก่การก้าวหน้าไปตามทางของพรหมจรรย์โดยสิ้นเชิง. การที่ไม่ถือว่า อานิสงส์อย่างอื่น ๆ เป็นความมุ่งหมายแท้จริงของการบวช แต่ถือว่าความเร็วหรือโอกาสที่จะให้เกิดความเร็ว ในการบรรลุผลของการบวช เป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงของการบวชนั้น ก็เพราะเหตุว่า ความมุ่งหมายโดยตรงที่ถือได้ว่า เป็นดวงวิญญาณของการบวชนั้น มันอยู่ที่ความต้องการจะไปให้ได้โดยเร็วนั่นจริง ๆ.

ถ้าหากจะกล่าวต่อลงไปอีกในอันดับหนึ่ง

ซึ่งเป็นความมุ่งหมายที่มีความสำคัญรองลงไป จากความเร็วนี้แล้ว ก็ยังอยากจะกล่าวถึงผลอันอื่น นอกไปจากอานิสงส์ ๓ ประการ ดังกล่าวแล้วข้างต้นอยู่อีกนั่นเอง. ความมุ่งหมายของการบวช อันดับที่รองลงไปจากความเร็วในการบรรลุมรรคผลนั้น คือ ความมุ่งหมายที่จะทำประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ให้ได้กว้างขวาง ไพศาลสูงสุดอย่างยิ่งนั้นมากกว่า. การทำประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น ให้ได้ไพศาลกว้างขวางนั้น ไม่อาจจะทำได้ ในความเป็นฆราวาส. เพราะความเป็นฆราวาสย่อมอยู่ใต้อำนาจของกิเลสมากจนถึงกับทำให้เห็นแก่ความสนุกสนาน เอร็ดอร่อยของตน หรือของครอบครัวของตนเสียเป็นส่วนใหญ่. แม้จะมีความเสียสละและตั้งใจมากเพียงใด ก็ยังไม่พ้นจากการถูกรัดรึงโดยประการต่าง ๆ จาก

สิ่งแวดล้อมรอบข้าง. ส่วนผู้ที่ขวชแล้ว ย่อมเป็นอิสระจากอุปสรรคเหล่านี้ สามารถอุทิศเวลาทั้งหมด และกำลังกาย กำลังใจทั้งสิ้น เพื่อบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นได้เต็มเปี่ยมจริง ๆ ทั้งมีโอกาสที่จะบำเพ็ญประโยชน์ชนิดที่สูงกว่าระดับธรรมดาอีกมากมายนัก.

ฉะนั้น ถ้ากุลบุตรใจสิงห์ผู้ใด มีความแน่ใจว่า ตนไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของสัญชาตญาณที่เป็นไปในการลุ่มหลงต่อกามารมณ์ หวังที่จะใช้ชีวิตของตนให้มีคุณค่าถึงที่สุด ด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นที่สูงไปกว่าระดับของสัญชาตญาณแล้ว จงได้มองเห็นโอกาสอันโล่งโถงในการที่บำเพ็ญประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น ในระดับอันสูงของผู้ละจากเรือนขวช สู่ความเป็นผู้ไม่มี

เรือน ตามตัวอย่างที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย มี
พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นประธาน ได้ทำไว้ให้
เป็นตัวอย่างเถิด.

กลยุตรผู้รยชนะความรู้สึกอย่างต่ำ คือ
ความรู้สึกที่ดิ่งไปสู่กามคุณ โดยอำนาจแห่ง
สัญชาตญาณแล้ว ย่อมรู้สึกได้ด้วยตนเองว่า
ไม่มีสิ่งใดที่น่าทำยิ่งไปกว่า การบำเพ็ญประ-
โยชน์ตนหรือประโยชน์ท่าน ในระดับที่สูงไป
กว่าการทำเพียงให้ได้รับความสุขทางวัตถุหรือ
ทางเนื้อหนัง, จึงได้มีความกล้าหาญและร่าเริง
ในการที่จะฉวยเอาโอกาส อันมีอยู่ในการบวช
เพื่อบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านใน
ระดับสูงอย่างกว้างขวางไพศาลหาขอบเขต
มิได้ จนกระทั่งถึงการบรรลุนิพพาน ดับ
ทุกข์ทั้งหลายได้หมดจดสิ้นเชิง.

สรุปความอย่างสั้น ๆ ในความมุ่งหมาย

ของการบวชข้อนี้ ที่รองลงมาจากความเร็วในการบรรลุมรรคผล ก็คือ ความมุ่งหมายเพื่อให้เกิดขอบเขตอันไพศาลแห่งการบำเพ็ญประโยชน์นั่นเอง.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเตือนเป็นพระดำรัสสุดท้าย ซึ่งอาจเรียกกันได้ง่าย ๆ ว่า "พินัยกรรมของผู้ตาย" ฝากไว้แก่พวกเราทั้งหลายว่า "ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมในการบำเพ็ญประโยชน์"[๑] ดังนี้. ข้อนี้ เราจะเห็นได้ว่า การบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน เป็นความประสงค์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นอย่างยิ่ง. ถ้าเราเป็นผู้ไม่ประมาทจริง ตามคำของพระองค์แล้ว ก็จะต้องขวนขวายหาโอกาสในการ

---

๑. พระบาลีมหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๘๐/๑๔๓.

บำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ด้วย
ความพากเพียร หรือด้วยความไม่ประมาท
จริง ๆ. ในที่สุดก็จะเห็นได้ว่า โอกาสนั้น
มีอยู่แล้วในความมุ่งหมายของการบวช และ
ความไม่ประมาทนั้นก็สมบูรณ์อยู่แล้วในการที่
ถือเอาโอกาสแห่งการบวช เพื่อบำเพ็ญประ-
โยชน์ตนและประ-โยชน์ผู้อื่นอย่างกว้างขวางนั่น
เอง, ข้อนี้แม้จะไม่เป็นไปในทางรวดเร็ว แต่ก็
ได้ผลไปในทางที่แผ่ไปอย่างกว้างขวางอย่างไม่
มีขอบเขต เพราะเป็นชีวิตที่เป็นอิสระเหนือ
กิเลส ยากยั่นไปสู่คุณธรรมเบื้องสูงได้ เช่น-
เดียวกัน. ผู้ที่ชนะตนเองในทางความรู้สึกฝ่าย
ต่ำของสัญชาตญาณควรจะพินิจพิจารณาโดย
แยบคายฉวยเอาโอกาสอันนี้ ซึ่งเป็นความมุ่ง-
หมายอันดับที่สองของการบวชไว้ให้ได้ ก็จะไม่
เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และได้พบพระพุทธ

ศาสนา ได้มีโอกาสทำสิ่งที่สูงไปกว่า การกิน การนอน การรู้สึกกลัวแล้วหนีภัย และการเสพย์เมถุนธรรม ซึ่งทั้ง ๔ อย่างนี้ แม้แต่สัตว์เดรัจฉานก็ทำเป็น.[๑]

รวมความว่า ความมุ่งหมายอันแท้จริงหรือดวงวิญญาณแห่งการบวชนั้น อยู่ที่ความเร็ว และความกว้างขวางไพศาลหาขอบเขตมิได้ ของการบำเพ็ญประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น ของบุคคลผู้มีจิตใจสูงกว่าระดับธรรมดาถึงกับสามารถละชีวิตแห่งการครอง-

---

๑. อาหารนิทฺทา ภยเมถุนญฺจ การกินอาหารการหลับนอนการขี้ขลาดและการเสพย์เมถุน.

สามาญฺญเมตปฺปสุภิ นรานำ: ทั้ง ๔ อย่างนี้ย่อมมีได้เสมอกัน ในระหว่างคนกับสัตว์;

ธมฺโม หิ เตสำ อธิโก วิเสโส ธรรมะเท่านั้นที่เป็นความแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์

ธมฺเมน หีนา ปสุภิ สมานา. เอาธรรมะออกไปเสียแล้ว คนก็เสมอกันกับสัตว์.

เร่อน มาสู่ชีวิตแห่งความเป็นผู้ไม่มีเรือน ดังกล่าวแล้ว.

ขอให้พวกเราผู้บวชแล้ว ทุกคน จงได้สนใจ และพยายามทำความเข้าใจในความมุ่งหมายอันแท้จริง ซึ่งเป็นดวงวิญญาณแห่งการบวชนี้เถิด, จักเป็นกุศลอันใหญ่หลวง คือทำให้ตนกล้าเสียสละผลอย่างโลก ๆ เพื่อผลอันสูงสุด แล้วทำให้ตนก้าวหน้าไปได้ในทางสูงอย่างเป็นที่น่าบูชา ทั้งของเทวดา และมนุษย์ ได้จริง.

สรุปความเรื่องการบวช

ผู้บวช ที่ประสงค์จะได้รับผลแห่งการบวช จักต้องระลึกหรือสำนึกถึงความที่ตนจะต้องรับผิดชอบ ในความล้มเหลว หรือความประสบผลสำเร็จในการบวชของตน ด้วยตนเอง

เพราะตน ขอ บวช ด้วย ความ สมัคร ใจ ของ ตน เอง. เพื่อเป็นเครื่องเตือนตนไม่ให้เป็นผู้เสียหาย ในการปฏิญาณของตน จักต้องระลึกถึงข้อที่ตนได้ทำ พิธีบวช ของตนใน สถานที่ อันศักดิ์สิทธิ์ ในโอกาสอันศักดิ์สิทธิ์ ในท่ามกลางหมู่คณะที่ประชุมกันในนามของพระรัตนตรัย. ตนจะต้องมีหิริ และโอตตัปปะ ในการที่จะรักษาเกียรติยศของตน ตามที่ได้ปฏิญาณในการบวชของตนไว้อย่างไร. เป็นผู้สำนึก ใน ลักษณะ ของ การ บวช อัน แท้ จริง กล่าวคือ การไปหมดจากเรือน, จากการกินอยู่นุ่งห่ม, การใช้สอย, การทำ, การพูด และ ความ รู้สึก นึกคิด อย่าง ฆราวาส โดยสิ้นเชิง, และเป็นผู้เว้นหมดจากสิ่งที่ควรเว้น ควรละ ตามธรรมตามวินัย ในพระศาสนานี้, ทำการบวชของตนให้ เป็น การบวช ที่บริสุทธิ์และ

ถูกต้อง ไม่นำมาซึ่งอันตรายแก่ตนเพราะการการบวชของตน, มีพระรัตนตรัย ซึ่งมีใจความสำคัญรวมอยู่ที่ความสะอาด สว่าง สงบ เป็นวัตถุที่ตั้งอาศัย, เป็นการบวชที่นำมาซึ่งผลอันจะพึงได้แก่ตน, แก่ผู้มีบุญคุณของตน, ตลอดถึงผลที่จะพึงได้แก่พระศาสนา. ความเป็นอย่างนี้ ย่อมสำเร็จประโยชน์ได้ถึงที่สุด เพราะตนมีอาวุธอันประเสริฐของบุคคลผู้บวชแล้ว กล่าวคือ กัมมัฏฐานอันเป็นประธาน มีอสุภกัมมัฏฐานเป็นต้น. และประกอบด้วยกัมมัฏฐานอันเป็นบริวาร มีการพิจารณาจตุปัจจัย เครื่องอาศัย ๔ อย่าง ของ บรรพชิตแล้วบริโภคสำเร็จประโยชน์ได้อย่างบริสุทธิ์ "นับว่าเป็นทั้งอาวุธและเป็นทั้งเครื่องป้องกัน ในการบำบัดอันตราย อันจะพึงเกิดขึ้นแก่บรรพชาของตน, จนกระทำให้ตนมีสิทธิอันชอบธรรม

ที่จะรับทักษิณาทาน และการกราบไหว้บูชา ทั้งของเทวดาและมนุษย์, รู้จักถือเอาประโยชน์อันสูงสุด ซึ่งเป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงแห่งการบวช กล่าวคือ ความเร็วไวในการบรรลุมรรค ผล และโอกาสที่ตนสามารถบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ได้กว้างขวางไพศาลสูงสุดอย่างไม่มีขอบเขต สมกับพระบาลีที่ว่า "อปิ รชฺเชน ตำ วรำ" ซึ่งมีใจความว่า "บรรพชานั้นเป็นสิ่งที่ประเสริฐกว่าการเป็นจักรพรรดิ[๑]" ดังนี้ โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

ขอให้เราทั้งหลาย ผู้บวชเป็นสมณะ

---

๑. พระบาลี อปิ เจ ปตฺตมาทาย อนาคาโร ปริพฺพเช
อณุญ์ อหิสยำ โลเก อปิ รชฺเชน ตำ วรำ.
แม้บวชเป็นคนไม่มีเหย้าเรือน มีแต่ภาชนะแห่งคนขอทานถืออยู่ ก็ไม่ทำใคร ๆ ในโลกให้เดือดร้อน การบรรพชานั้นยังประเสริฐกว่าการเป็นจักรพรรดิ.

ชา. ขุ. ไตร. ล. ๒๗ น. ๑๓๕, ป. ๕๔๑

ศากยบุตร ในพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงได้รักษาเกียรติแห่งความเป็นสมณะศากยปุตติยะไว้ให้ได้ โดยการทำตนให้ประสบผลแห่งการบวช โดยหลักเกณฑ์ดังกล่าวมาแล้วนั้น ทุกประการ เทอญ

กิจวัตร

คำบรรยายในพรรษา
เมื่อ เดือนกันยายน ๒๔๙๖

...พุทธทาส ภิกขุ

กิจวัตร

วันนี้ จะพูดเรื่อง กิจวัตร.

คำว่า "กิจวัตร" มิได้หมายถึงกิจเล็กๆน้อยๆ ที่ภิกษุสามเณรจะพึงปฏิบัติ. คำว่า "กิจวัตร" นี้ แปลว่า "กิจและวัตร." คำว่า "กิจ" หมายถึงกิจสำคัญหรือจำเป็นที่ต้องทำ, ส่วนคำว่า "วัตร" หมายถึงข้อปฏิบัติที่รองๆลงมาที่ควรทำ. กิจ หมายถึงต้องทำ, วัตร หมายถึงควรทำ. ส่วนที่เป็นที่กิจ ถ้าไม่ทำจะเสียหาย ถึงกับสูญเสียความเป็นภิกษุสามเณร, วัตร ถ้าไม่ทำจะทำให้เป็นภิกษุ สามเณร ที่ทราม. คำว่า "กิจวัตร"

มีความหมายกว้างขวาง ครอบหมด โดยแบ่ง ๒ ประเภท ดังนี้. หาใช่เป็นเพียงเรื่อง เล็ก ๆ น้อย ๆ ดังที่เข้าใจกันโดยมากไม่.

แต่ในที่นี้ พึงทราบว่า จะได้กล่าวกิจ-วัตรรวม ๆ กันไป โดยไม่แยกว่า อะไรเป็นกิจ, อะไรเป็นวัตร ให้ชัดเจนออกไป. ทั้งนี้ก็เพราะว่า ในหัวข้อเรื่องหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นทั้งกิจและวัตร พร้อมกันทั้ง ๒ อย่าง ทุก ๆ ข้อ. แต่พอจะจำกัดความได้ว่า ส่วนใดที่ต้องทำอย่างเด็ดขาด ส่วนนั้นเป็นกิจ. ส่วนใดที่เป็นแต่ควรทำ เพื่อให้ดี ให้งามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ส่วนนั้นเป็นวัตร. และเนื่องด้วยเหตุนี้เอง แม้แต่ครั้งโบราณกาลมา ท่านจึงเรียกรวม ๆ กันว่า "กิจวัตร."

กิจวัตรนี้ ควรจะได้รับการพิจารณาตั้งแต่เบื้องต้นว่าเป็น กิจวัตรสำหรับผู้ใด. ในที่นี้

พึงเข้าใจว่า กิจวัตรนั้น เป็นของสำหรับ ภิกษุ และสามเณรโดยเสมอกัน. กิจวัตร ตามที่ ท่านระบุไว้นั้น ๆ ไม่ได้แยกกันว่า ส่วนใด สำหรับภิกษุ ส่วนใดสำหรับสามเณร. เพราะ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้จักสถานะแห่งตนว่า เป็นภิกษุ หรือสามเณร แล้วประพฤติปฏิบัติ ให้เหมาะสม แก่ภาวะ แห่งภิกษุ หรือสาม เณร ตามกรณี. ผู้ที่เป็นสามเณรย่อมมีกิจวัตรน้อย ลงมาตามส่วน แต่ถ้ากิจวัตรใด แม้มีนิยม กันว่า เป็นของภิกษุ ถ้าสามเณรนั้น สามารถ ปฏิบัติได้ โดยไม่ขัดกับเหตุการณ์อย่างอื่น แล้ว ก็พึงปฏิบัติได้ทั้งที่เป็นสามเณร. แม้ใน ฝ่ายภิกษุ ก็ยังมีการแบ่งแยกเป็นภิกษุใหม่ ภิกษุปูนกลาง และภิกษุเถระ, กิจวัตร ที่ ท่านกล่าวไว้ ได้กล่าวรวม ไว้อย่าง สิ้นเชิง สำหรับภิกษุทั้ง ๓ ประเภท, แต่จะเห็นได้ว่า

มีกิจวัตรอยู่หลายประการที่บ่งถึงภิกษุใหม่ โดยเฉพาะ เช่นการอุปัฏฐาก อุปัชฌาย์ อาจารย์ เป็นต้น, และมีกิจวัตรบางประการ ซึ่งมักจะเลิกละไปในตัวเองสำหรับภิกษุผู้อยู่ในระดับพระเถระ. แต่อย่างไรก็ตาม ภิกษุชั้นปูนกลาง และชั้นพระเถระ ย่อมพยายามที่จะประพฤติกิจวัตรเหล่านั้น ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ และอันนี้เป็นธรรมนิยม. สำหรับภิกษุผู้บวชใหม่นั้น ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องประพฤติปฏิบัติกิจวัตรเหล่านั้นทั้งหมด ทั้งสิ้น, ทั้งนี้ เพราะว่าผู้บวชใหม่ย่อมไม่เคยศึกษาหรือปฏิบัติทุกอย่างทุกประการ มาก่อนเลยทีเดียว และอยู่ในระดับที่จะต้องศึกษาฝึกฝน ให้ครบถ้วนไปตั้งแต่ต้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงนิยมกล่าวกันว่า กิจวัตรของคนบวชใหม่ แทนที่จะกล่าวว่ากิจวัตรสำหรับผู้ที่บวชแล้วนาน,

แต่ความจริงนั้น กิจวัตรเหล่านั้น ย่อมสมควรแก่ภิกษุทุก ๆ ประเภท และพึงพยายามปฏิบัติกิจวัตรเหล่านั้น ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้.

กิจวัตรเหล่านี้มิใช่เป็นสิ่งที่บัญญัติ หรือสร้างขึ้นใหม่ล้วน ๆ ที่แท้ก็คือ ระเบียบวินัยต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพระธรรมวินัย หรือในพระไตรปิฎกนั่นเอง. ท่านเลือกสรรเอามาทั้งจากพระวินัย และจากพระธรรม มาจัดหมวดหมู่เสียใหม่ ให้สะดวกแก่การศึกษาของผู้แรกบวช. โดยเฉพาะในสมัยโบราณ ซึ่งการศึกษายังไม่เจริญนั้น ย่อมเป็นการยากที่ภิกษุสามเณรทั่วไป จะศึกษาเอาได้เอง จากพระคัมภีร์ต่าง ๆ อันยุ่งยากเหล่านั้น เพราะปรากฏว่าภิกษุสามเณร ที่ถึงกับไม่รู้หนังสือก็ยังมี. เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพระเถระ ผู้เป็นอุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้ทรงวิทยาคุณ จะต้อง

ช่วยประมวล กิจวัตรต่าง ๆ มา ตั้งขึ้นไว้ เป็น
หมวดหมู่ครบถ้วน ทั้งทางธรรมและทางวินัย
เพื่อประโยชน์แก่ผู้บวชใหม่เหล่านั้น. เราจะ
สังเกตเห็นได้ว่า ในกิจวัตรนั้น ๆ มิได้ มีอยู่
แต่เพียงวินัยอย่างเดียว หรือเพียงธรรมะอย่าง
เดียว แต่มีครบทั้งธรรมและวินัย มิหนำซ้ำ
ยังอยู่ในรูป ที่อาจจะใช้ ได้ตั้งแต่ต้น จนถึงที่สุด
แห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ในพระศาสนา
อีกด้วย.

สำหรับ จำนวนแห่งกิจวัตร นั้นเล่า ก็มิ
ใช่เป็นของตายตัว อาจจะบัญญัติหรือแต่งตั้ง
ขึ้น เป็นกี่หมวดกี่ประเภทก็ได้ แล้วแต่ความ
เหมาะสม หรือความเห็นชอบของผู้เป็นอา-
จารย์แห่งหมู่คณะนั้น ๆ. โดยมากเราจะได้ยิน
ได้ฟังกันว่า กิจวัตรนั้นมี ๑๐ ประการ, ทั้งนี้
ก็เพราะโดยมากที่สุด ได้เห็นหรือได้ยินกัน

อย่างนั้น. ที่จริงอาจจะบัญญัติให้มีมากกว่านั้น หรือน้อยกว่านั้นก็ได้ แล้วแต่หลักของการบัญญัติ. แต่เมื่อนิยมกันว่ามี ๑๐ ประการเป็นส่วนใหญ่ ก็เลยยึดถือเอาจำนวน ๑๐ นี้ในฐานะคล้ายกับว่าเป็นจำนวนศักดิ์สิทธิ์เด็ดขาดสืบมา. แต่แม้ในจำนวนที่ว่ามี ๑๐ นั้น ก็ยังมีการลักลั่นกัน ไม่เหมือนกันไปทุกหมู่ทุกคณะ. ใน ๑๐ ประการนั้น จะมีอะไรบ้าง ก็แล้วแต่ความเห็นชอบ หรือความจำเป็นแห่งท้องถิ่นของอาจารย์ หรือหัวหน้าหมู่คณะผู้บัญญัติ.

ในที่นี้จักได้ถือเอาจำนวน ๑๐ ประการนั้น ไปตามเดิม แต่จะได้ปรับปรุงลำดับหรือหลักเกณฑ์บางประการ แห่งกิจวัตรเหล่านั้นให้เหมาะสมตามที่เห็นว่า จะเหมาะสมที่สุดเพียงไร ดังต่อไปนี้

กิจวัตร ๑๐ ประการ คือ :—

๑. บิณฑบาต

คำว่า "บิณฑบาต" นี้ มิได้หมายความแต่เพียงว่า เที่ยวบิณฑบาตมาฉัน, หรือต้องบิณฑบาต, เพราะถ้าไม่ทำอย่างนั้น ไม่มีอะไรจะฉัน หรือแม้ที่สุดแต่จะเข้าใจว่า เป็นคำแนะนำของอุปัชฌาย์อาจารย์ในวันอุปสมบทว่า การบิณฑบาต ต้องทำในฐานะที่เป็นนิสัยอย่างหนึ่ง ดังนี้นั้น นับว่ายังไม่เพียงพอ.

คำว่า "บิณฑบาต" ตามตัวพยัญชนะแปลว่า "การตกแห่งก้อนข้าว" ก็จริง, ซึ่งดูคล้าย ๆ กับว่า มีความหมายแต่เพียงว่า เอาบาตรไปยื่นให้เขาหย่อนก้อนข้าวลงในบาตรเท่านั้น ก็พอแล้ว. แต่ที่จริงนั้น ความหมายของคำ ๆ นี้ ยังมีลึกซึ้งไปกว่านั้น. ความหมายที่ลึกซึ้งนี้ หมายถึงใจความสำคัญว่า บรรพชิตนั้น จักต้องเลี้ยงชีวิต อยู่ด้วยวัตถุปัจจัย

ตามที่ผู้อื่นจะอำนวยให้ ด้วยความเลื่อมใส ศรัทธาเป็นต้น โดยไม่ทำเอง ไม่สะสมเองซึ่งอาหารนั้น ๆ อันเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งแก่การประพฤติพรหมจรรย์, และตนเองจักต้องประพฤติปฏิบัติธรรมวินัย ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ถึงกับเกิดสิทธิอันชอบธรรม ในอันที่จะบริโภคบิณฑบาตของชาวเมืองนั้นด้วย. สำหรับข้อนี้มีใจความสั้น ๆ ว่า ให้เป็นอยู่ด้วยอาหารที่บริสุทธิ์ที่สะดวกสบาย อำนวยแก่การประพฤติพรหมจรรย์ ในพระศาสนาเป็นอย่างยิ่งนั่นเอง.

แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีความสำคัญที่จะต้องสำนึกเกี่ยวกับบิณฑบาต นี้อยู่อีกบางประการ เช่น การต้องทำตนให้เหมาะสมแก่การที่จะฉันบิณฑบาตของชาวเมือง โดยไม่ต้องให้สิ่งตอบแทนเป็นวัตถุ ดังที่กล่าวมาแล้ว. บัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน

ได้กล่าวไว้ว่า “กลืนกินก้อนโลหะ ที่ร้อนโชน เสียยังดีกว่า การบริโภคจตุปัจจัยของชาวเมือง สำหรับภิกษุ ผู้ไม่ประพฤติตามธรรมวินัย”[๑] ดังนี้. เราจะจับใจความสำคัญได้ว่า บัณฑิตทั้งหลาย รับรองต้องกันว่า สิ่งที่เรียกว่า อาหารบิณฑบาต อันเป็นอาหารที่ผู้กิน กินโดยไม่ต้องให้ วัตถุตอบแทนนั้น, จะต้องตอบแทน ด้วยการประพฤติประโยชน์ที่สูงกว่านั่นเอง. ในที่บางแห่ง ท่านเรียกภิกษุสามเณรว่าเป็น “ปรทัตตูปชีวี” จำพวกหนึ่ง ในหลายๆ จำพวก ซึ่งนับรวมพวกเปรต ที่ต้องเสวยส่วนบุญ อันบุคคลอื่นอุทิศให้ เข้าไว้พวกหนึ่งด้วย, ซึ่งพึงดูแล้วคล้ายๆ กับว่า เป็นพวกที่กินฟรีโดยไม่ต้องให้วัตถุ เช่น สตางค์เป็นต้น เป็นเครื่องตอบแทน. แต่ที่แท้แล้วไม่อาจจะเป็น

---

๑. พระบาลี สัต. ตก. อัง. ๒๓/๑๓๓/๖๔.

เช่นนั้นได้ สำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนา, เพราะเหตุมีพระพุทธภาษิต ที่พระศาสดาได้ตรัสไว้ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เป็นหลักอยู่. เพราะฉะนั้น คำว่า ภิกษุ แม้จะแปลว่า "ผู้ขอ" ก็ยังมิใช่ "ขอทาน" ตามธรรมดาอยู่นั่นเอง. คำว่า "ผู้ขอ" ในที่นี้ หมายความแต่เพียงว่า ไม่ปลันสดมภ์ เบียดเบียน แย่งชิงผู้อื่นมาเลี้ยงชีวิต. ไม่ประกอบอาชีพ มีการค้าขายเป็นต้น เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต, แต่จะขอเอาด้วยอาการแห่งสมณะ ผู้มีคุณธรรมของสมณะเป็นเครื่องตอบแทน อย่างเหมาะสมแก่เพศบรรพชิต มาเลี้ยงชีวิตด้วยอาการสักว่ายังอัตตภาพให้เป็นไป. เพราะเหตุนั้นเอง ก้อนข้าวที่ตกลงในบาตรนั้น จึงมีความหมายผิดจากความหมายของอาหาร ที่บุคคลหย่อนลงไปในภาชนะ ของคนขอทานตามธรรมดาอย่าง

ที่จะเปรียบกันไม่ได้เลย. ขอให้พวกเราผู้บวชแล้วทุกคน สำนึกถึงความหมาย หรือลักษณะของคำว่า "บิณฑบาต" โดยนัยอันลึกซึ้งดังกล่าวนี้, เพื่อให้การเลี้ยงชีวิต เป็นไปของตนๆ เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ และประสบผลสำเร็จในการเป็นบรรพชิตของตนได้ทุกคน.

นอกจากนี้ก็คือ นัยอันต่นซึ่งเห็นๆกันอยู่แล้วว่า การบิณฑบาตฉันนี้ เป็นธรรมเนียมเป็นประเพณีของผู้บวชบ้าง, เป็นการกระทำให้ผู้นั้นได้โปรดสัตว์ คือทำให้ผู้อื่นได้บุญบ้าง, เป็นการออกกำลังกายในเวลาเช้า เพื่อสุขภาพอนามัยของภิกษุนั้นบ้าง, และอื่นๆอีก แล้วแต่จะพิจารณาเห็น.

สรุปความว่า กิจวัตร ข้อนี้ เป็นกิจวัตรข้อต้นอย่างเหมาะสม คือสมตามบาลีที่ว่า "สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา" —สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง

มีชีวิตอยู่ด้วยอาหาร,[๑] และยังเป็นความหมายข้อต้น สำหรับบรรพชิตเรา ในการที่จะต้องรู้ไว้ว่า การฉันบิณฑบาตของชาวเมืองนั้น มีความสำคัญ ชนิดที่เราจะต้องรับผิดชอบ เราจะต้องจัด ต้องทำ ให้การฉันอาหารของเราเป็นไปในลักษณะที่จะไม่เกิดอันตรายแก่ตัวเราเอง หรือแก่เกียรติยศแห่งความเป็นบรรพชิตของเราโดยแท้.

๒. กวาดวัด

เราจะสังเกตเห็นว่า เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี มาแต่โบราณกาล ที่ภิกษุกลับมาจากบิณฑบาตแล้ว ก็จับไม้กวาด กวาดบริเวณวัด หรือบริเวณโบสถ์ วิหาร ลานพระเจดีย์ และลานต้นโพธิ์ เป็นต้น จนทำให้รู้สึกว่า

---

๑. พระบาลี ขุ. ขุ. ๒๕/๒/๔.

ปิณฑบาตกับกวาดวัดนี้ เป็นของเนื่องกัน, และเอาความหมายกันอย่างตื้น ๆ สั้น ๆ แต่เพียงว่าเป็นภิกษุ ขยันกวาดวัด สักหน่อย ก็เพียงพอแล้ว ดังนี้.

ที่จริง คำว่า "กวาดวัด" ตามความหมายที่จัดไว้ว่า เป็นกิจวัตรอันหนึ่ง ซึ่งหมายความทั้งต้องทำ และควรทำ ตามสมควรแก่กรณีนั้น ย่อมหมายความอย่างกว้าง ๆ ว่า ความนิยม และการปฏิบัติ ในการจัดรักษาอาวาสให้สะอาด เรียบร้อย เป็นที่รื่นรมย์เจริญตาเจริญใจ มีความงามสมตามความหมายของคำว่า "อาราม" ซึ่งแปลว่า "สวนหรือป่า อันเป็นที่นำมาซึ่งความรื่นรมย์แห่งใจ" นั่นเอง. เพราะฉะนั้น ภิกษุสามเณรพึงมีหลักเกณฑ์ในอันที่จะช่วยกันทำ ช่วยกันรักษา ให้วัดของตนสะอาดหมดจด เป็นที่เจริญตาเจริญ

ใจสมกับที่เป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ของศาสนา เป็นสมบัติของสมเด็จพระบรมศาสดา, และเมื่อดูกันในความคิดอย่างโลก ๆ ก็เป็นสถานที่กำเนิดของคำสั่งสอนของธรรมจริยา ทุกอย่างทุกประการ ตลอดถึงอารยธรรมและของวัฒนธรรมของชนชาตินั้น ๆ.

เมื่อพิจารณาดูตามความหมายอันนี้แล้ว เราจะรู้สึกว่า การกวาดวัดนั้น ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเสียแล้ว เพราะมีความนิยมกระทำกันมาอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ตั้งแต่สมัยพุทธกาล เป็นลำดับมา จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้. เรื่องราวที่เกี่ยวกับศาสนาในประเทศลังกา ก็มีอยู่มากที่แสดงถึงภิกษุสามเณร กวาดวิหาร ลานพระเจดีย์ หรือบริเวณวัดกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน. เพราะฉะนั้น เราจักต้องถือเอาความหมายของคำๆ นี้ให้ถูกตรงตามความมุ่งหมายของธรรม

วินัย กล่าวคือ มีวิญญาณแห่งความเป็นผู้รักความสะอาด เรียบร้อย และการช่วยกันรักษาสมบัติของศาสนา ให้อยู่ในสภาพอันเป็นที่เจริญตาเจริญใจ นำมาซึ่งความเลื่อมใสดึงคนเข้ามาสู่ศาสนาได้ เป็นส่วนสำคัญ. ส่วนผลพิเศษอย่างอื่น เช่นการกวาดเพื่อออกกำลังกาย เพื่อประโยชน์แก่สุขภาพอนามัย หรือไม่ให้เป็นที่อาศัยแห่งสัตว์ที่เป็นอันตรายเป็นต้นนั้นเป็นเพียงผลพิเศษ หรือบริวารแห่งอานิสงส์เท่านั้นเอง.

ถ้าพิจารณาดูอีกทางหนึ่ง ดูคล้าย ๆ กับว่า ท่านมุ่งหมายจะใช้ความนิยมในการกวาดวัดนี้ ให้เป็นเครื่องสะกิดใจ แก่ภิกษุ สามเณรนั้น ๆ ในอันที่จะกวาดให้เข้าถึงในภายในใจ กล่าวคือ การชำระใจของตนให้สะอาดเหมือนลานวัดภายนอกที่สะอาดแล้ว เป็นต้น สำหรับ

ข้อนี้ พิจารณาดูแล้วเห็นได้ว่า มีทางที่จะเป็นได้เช่นนั้นอยู่มากทีเดียว. ผู้ที่มีจิตใจเป็นธรรมเป็นวินัย ถึงกับกวาดวัดได้โดยไม่เกี่ยงคร้านหรือเบื่อหน่ายนั้น ย่อมแสดงอยู่ในตัวแล้วว่าตนได้ชนะกิเลสบางประการมาแล้วตามส่วน. หรืออีกทางหนึ่ง ผู้ที่มีใจขุ่นมัวเศร้าหมองอยู่ด้วยอารมณ์ร้ายอย่างใดอย่างหนึ่ง จนไม่อาจจะขจัดปัดเป่าได้ง่ายๆ ถ้าลงไปที่ลานวัดจับไม้กวาด กวาดวัดเสียเป็นการใหญ่แล้ว, การกวาดนั้น แทนที่จะกวาดแต่วัด ก็จะกวาดเข้าไปถึงภายในแห่งจิตใจของผู้นั้น ให้ส่างจากอารมณ์ร้าย มีความแจ่มใสเป็นผาสุกได้ตามส่วน ในทันทีทันใดนั่นเอง. เพราะฉะนั้น เราควรรับเอาคตินิยมอันนี้ กล่าวคือ การกวาดทั้งข้างนอก ทั้งข้างใน เป็นเครื่องสะกิดใจ

ให้เป็นผู้นิยมในความบริสุทธิ์สะอาดทั้งภายนอก และภายในไว้เป็นหลักอันสำคัญ. นี้นับว่าเป็นกิจวัตรประการที่ ๒ ของภิกษุสามเณร.

การกวาดประเภทใด จำเป็นต้องทำ ก็ให้ถือว่าเป็นกิจ, การกวาดประเภทใด เพียงแต่ควรทำ เพื่อความงามยิ่งๆขึ้นไป ก็ให้ถือว่าเป็นวัตร. โดยเฉพาะสำหรับพระผู้บวชใหม่ควรยินดีสมัครใจในอันที่จะให้กิจวัตรข้อนี้กล่อมเกลานิสัยสันดานของตน จนเจริญงอกงามในพระศาสนาได้ สมตามความมุ่งหมายทุกประการ.

๓. ปลงอาบัติ

คำว่า "ปลงอาบัติ" นี้ มาจากคำบาลีว่า "อาปตฺติเทสนา" อาปตฺติเทสนา แปลว่า การ

แสดงอาบัติ ส่วนคำว่า ปลงอาบัติ นั้น ดูคล้ายกับว่า ปลงของหนักเป็นก้อน ๆ ให้ตกลงไป จนทำให้เกิดความเข้าใจผิด แก่ผู้ที่มีการศึกษาไม่เพียงพอ เช่น ชาวบ้านทั่วไป ว่าอาบัตินั้นเมื่อต้องเข้าแล้วก็ปลงทิ้งเสียได้ง่าย ๆ ด้วยการปลงอาบัติ ดังนี้เป็นต้น, กระทั่งถึงกับเกิดเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ทำการปลงอาบัติโดยไม่มีความหมายอะไร มากกว่าการทำ ๆ ไปตามระเบียบ เท่านั้น ฉะนั้นจึงมีการปลงอาบัติชนิดที่ไม่ถูกตรงตามความมุ่งหมายของวินัยอยู่โดยทั่วไป

คำว่า "อาปตฺติเทสนา" ซึ่งแปลว่า "การแสดงอาบัติ" นั้นย่อมหมายถึงการทำให้ผู้อื่นทราบถึงความผิด ความชั่ว ของตนโดยเปิดเผย แล้วจัดการกันอย่างใดอย่างหนึ่งตามระเบียบวินัย โดยอาการที่ว่า อาบัตินั้น

จักพ้นไปไม่มีอยู่แก่ผู้นั้น ตามสมควรแก่อาบัติหนัก อาบัติเบา, แม้ที่สุด แต่การต้องอาบัติปาราชิกของภิกษุ ก็ต้องปลงด้วยการแสดงให้ผู้อื่นทราบ ในการที่ตนต้องอาบัตินั้น แล้วจัดการให้ผู้นั้นพ้นไป เสียจาก อาบัตินั้น ด้วยการสละเพศบรรพชิตเสีย ก็ไม่เป็นที่ตั้งแห่งอาบัติได้อีกต่อไป ดังนี้เป็นต้น นี่เป็นการแสดงถึงความหมายที่ชัดเจนของคำว่า อาปตฺติเทสนา หรือ การปลงอาบัติ ส่วนอาบัติอื่น ๆ ที่ไม่ถึงกับต้องทำให้ผู้ล่วง จำต้องสละเพศบรรพชิตนั้น ก็ยิ่งเห็นได้ชัดว่า ทำให้อาบัติเลิกละไปด้วยการแสดงให้ผู้อื่นทราบ แล้วถ้าเป็นเรื่องที่ต้องเนื่องด้วยสงฆ์ เช่น อาบัติสังฆาทิเสส ก็ต้องจัด ต้องทำ เนื่อง ด้วย สงฆ์ ตั้งแต่ต้น จน ตลอดตามระเบียบวินัย จนอาบัติพ้นไปจากผู้นั้น หรืออาบัติที่ไม่ต้องเนื่องด้วยสงฆ์ เช่น ปาจิตติย์

เป็นต้น ก็เพียงแต่เปิดเผยถึงการที่ตนทำผิด เป็นการ ตำหนิโทษ ตัวเอง ตามสมควร ตามระเบียบวินัย หรือถ้าเนื่องด้วยสิ่งของที่ได้มาโดยไม่ชอบด้วยวินัย ก็สละสิ่งของนั้นออกไปเสีย อย่านำมาใช้สอยเพื่อประโยชน์ตน แต่อย่างหนึ่งอย่างใด ดังนี้เป็นต้น ก็เป็นอันพ้นจากอาบัติได้.

เราจะเห็นได้ว่า การปลงอาบัติทุกชนิดมีลักษณาการ สำคัญอยู่ที่การเปิดเผยความผิดหรือความเลวของตนให้ปรากฏออกมา แล้วทำการชำระให้หมดไป สิ้นไป หรือไร้ความหมาย โดยการทำให้ถูกต้องตามวินัยที่วางไว้ นี่คือการแสดงอาบัติ หรือที่เรียกเพี้ยนไปตามภาษาชาวบ้านว่า "ปลงอาบัติ" ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจอันลางเลือน นับว่าเป็นโทษอันหนึ่งซึ่งควรระมัดระวัง ถ้าหากว่าการปลง

อาบัติเป็นการกระทำพอสักว่าเป็นพิธี คือทำตามๆกันอย่างเถรส่องบาตรแล้ว ก็จะทำให้ความหมายอันศักดิ์สิทธิ์ของการปลงอาบัติตกลงไป เป็นการทำอย่างเล่นๆหรืองมงาย ชนิดที่จำอวดหรือหนังตะลุงเอาไปแสดงเล่นเป็นบทล้อในเรื่องราวที่เขากำลังแสดงนั้น นับว่าเป็นที่น่าสมเพชแก่ภิกษุผู้ดำเนินการสืบอายุพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง.

อาจจะมีผู้เข้าใจกันว่า คำว่า แสดงอาบัติ หรือปลงอาบัตินี้ มีความหมายที่ใช้ได้แต่เพียงทางวินัย หรือเป็นไปตามทางวินัยล้วนๆ แต่ที่จริงแล้วถ้าพิจารณาดูให้ดีจักเห็นได้ว่า การปลงอาบัตินั้น มีความหมายครอบคลุมไปถึงทางธรรมด้วย ถ้าขยายความหมายของการปลงอาบัติให้กว้างออกไป โดยทำนองนี้แล้ว เราจะต้องทำความเข้าใจในความหมาย

ของคำว่าปลงอาบัติ ให้เป็นไปในรูปที่ว่า เป็นการสำนึกถึงความผิด แล้วกลับใจเพื่อจะทำให้ถูกต่อไป ด้วยความระมัดระวัง ตั้งหน้า ตั้งตาทำเป็นอย่างยิ่ง เมื่อให้ความหมายแก่การปลงอาบัติว่า เป็นการสำนึกบาปหรือสำนึกความผิด เช่นนี้แล้ว เราจะเห็นได้ว่า มิได้เป็นแต่ระเบียบ หรือเรื่องทางวินัยอย่างเดียวเสียแล้ว แต่กินความกว้างไปถึงทางธรรมจนหมดสิ้นด้วย.

ตามหลักธรรมปฏิบัติทั่วไป ซึ่งมีอยู่ว่า "ละสิ่งที่ควรละ เจริญสิ่งที่ควรเจริญ จนเกิดปัญญาหรือญาณ ทำลายกิเลสให้หมดไปจากสันดาน" ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า ในการละสิ่งที่ควรละ แล้วเจริญสิ่งที่ควรเจริญนั้น ย่อมจำจะต้องมีการสำนึกถึงความผิด หรือการทิฐน ปล่อยให้ตนถูกกิเลสครอบงำอยู่เป็นปกติ, แล้วตั้งใจที่จะไม่ปล่อยให้เป็นอย่างนั้น หรือไม่

ทำเช่นนั้น แต่จะทำการป้องกันรักษาจิตของตน ให้ดียิ่งๆขึ้นไปดังนี้ เป็นต้น ซึ่งพอจะถือได้ว่า เป็นการปลงอาบัติตามทางธรรม ยกตัวอย่างเช่น เราสำนึกถึงการที่เรามีจิตริษยาอาฆาต ในกรณีใดกรณีหนึ่งขึ้นมาได้แล้ว มีความสลดสังเวชในความเป็นเช่นนั้น ซึ่งทำลายเกียรติแห่งผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หรือเกียรติแห่งพุทธบริษัทของตนให้เศร้าหมอง, ก็ทำการสารภาพแก่ตนเองว่า เป็นผู้เลวผู้ทรามในเบื้องต้นเสียก่อน, แล้วดิ้นรนขวนขวายหาความช่วยเหลือจากกัลยาณมิตร หรือ อาจารย์ โดยการบอกให้ทราบถึงโทษหรือความเสียหายซึ่งเกิดขึ้นแก่ตน แล้วขอคำแนะนำสั่งสอนเพื่อนำไปปฏิบัติสำหรับแก้ไขกิเลสอันชั่วร้ายนั้นว่า เป็นการแสดงอาบัติทางธรรมโดยแท้ และตรงตามหลักของวินัยโดยไม่ขัดแย้งกันเลย

ถ้าจะกล่าวตามหลักธรรมให้ยิ่งไปกว่านี้ เพราะไหน ๆ ก็ได้กล่าวมาแล้ว, ก็ควรจะมองต่อไปในข้อที่ว่า การที่โยคาวจรผู้ใดผู้หนึ่งพิจารณาเห็นโทษแห่งวัฏฏสงสารว่า ประกอบอยู่โดยโทษเห็นปานนั้น ๆ และตนก็ได้เวียนว่ายมาในวัฏฏสงสาร รับทุกข์ทรมานอย่างไม่รู้หลาบจำ นับด้วยชาติเป็นอันมาก ดังนี้แล้ว เกิดความสำนึกตัวว่า ตนมีความโง่เขลา มีความเหลวไหลไม่ทำจริง แล้วตั้งหน้าตั้งตาบำเพ็ญภาวนาเพื่อพ้นจากวัฏฏสงสารให้สมกันดังนี้ ก็พอจะกล่าวได้ว่า การสำนึกบาป หรือการสำนึกตัวอันนั้น ของพระโยคาวจรนั้นก็เป็นการปลงอาบัติตามทางธรรมชั้นสูงสุด คือทำให้บรรลุนิพพานได้, แต่ก็ยังมีความมุ่งหมายตรงเป็นอันเดียวกันแท้ กับ การปลงอาบัติทางวินัย.

สรุปความว่า การปลงอายัตินั้น ย่อมมีความมุ่งหมายอยู่ที่การสำนึกถึงความผิดความชั่ว หรือทุกข์โทษที่ตนได้เคยทำ หรือเคยรับมาแต่กาลก่อน แล้วกลับใจ หรือกลับตัวเสียใหม่ ในอันที่จะไม่ทำหรือปล่อยให้เป็นไปเช่นนั้นอีกต่อไป โดยไม่ต้องมีการจำกัดว่าเป็นบาปหรือความชั่วชนิดไหน ชื่อว่าบาป หรือความชั่วแล้ว เป็นสิ่งที่ต้องหลีกห่าง หรือเว้นขาด โดยสิ้นเชิงทุกชนิดไปทีเดียว.

เพราะฉะนั้น ขอให้พวกเราผู้บวชแล้วทั้งหลาย จงทำการปลงอายัติให้ถูกต้องตามความหมายอันแท้จริงเถิด อย่าให้กลายเป็นการทำอย่างงมงาย ชนิดเถรส่องบาตร จนเป็นที่ตั้งแห่งการเยาะเย้ย แย้มสรวล ของบุคคลผู้มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอีกต่อไปเลย นี้นับว่าเป็นกิจวัตรประการที่ ๓ อันจะต้อง

ทำ หรือพึงฝึกฝนจนสำเร็จในการทำทุกคน.

๔. ทำวัตรพระสวดมนต์

สำหรับกิจวัตรข้อนี้ พอจะแยกออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ ทำวัตรพระส่วนหนึ่ง, และสวดมนต์อีกส่วนหนึ่ง

ก. ทำวัตรพระ หมายถึงการกล่าวสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัยโดยใจความก็คือการเจริญพุทธานุสสติ, ธัมมานุสสติ, สังฆานุสสติ หากแต่เป็นการกล่าวออกมาดังๆ โดยทางวาจาด้วยเท่านั้น ผู้ทำวัตรไม่ควรทำอย่างมงายหรือทำอย่างเพ้อๆ คือสักว่ามาไหว้ๆ กราบๆ ว่ายทยาลิพอให้จบๆ ไปก็พอแล้ว ผู้ทำวัตรควรจะมีความรู้สึกว่า การทำวัตรนี้เสมือนหนึ่งการไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นประจำวันทีเดียว, เพราะตามปกติการทำวัตรย่อมทำ

ในโบสถ์หรือสถานที่ที่มี พระพุทธปฏิมาประดิษฐานอยู่เป็นประธาน ผู้ทำวัตรควรจะเพ่งเอาพระพุทธรูปเป็นต้นนั้น เป็นนิมิตสำหรับส่งจิตไปยังพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งยังคงมีอยู่โดยพระคุณไม่มีวันสาบสูญ แล้วทำการสักการะบูชา ด้วยอาการทางกาย วาจา ใจ เสมือนหนึ่งว่าเวลานั้น เป็นเวลาที่ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยเฉพาะพระพักตร์ข้อนี้ จักทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นจริงเป็นจังในการทำวัตร ว่ามิใช่เป็นแต่ทำๆ กันเขาว่า หรือเพียงแต่หัดนิสัยให้ขยันไม่ขี้เกียจหรือไม่นอนสายเป็นต้น การทำวัตรเช่นนั้น มีความหมายเต็มตามคำที่เรียกว่า "ทำวัตรพระ" ซึ่งมีความมุ่งหมายถึงการไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อถวายความเคารพหรือการอุปัฏฐากอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นประจำวันนั่นเอง. เพียงแต่ความหมายเท่าที่ว่า "เป็น

การไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นประจำวัน" นั้น ก็นับว่า มีค่าสูงสุดควรแก่การเสียสละเพื่อให้เกิดการทำอย่างยิ่งอยู่แล้ว

สำหรับการเจริญพุทธานุสสตินั้น อาจทำให้มีความหมายเป็นการทำวัตรพระพุทธเจ้าได้ ตามปกติย่อมหมายถึงการเจริญภาวนาน้อมระลึกถึงคุณพระพุทธองค์ โดยไม่ต้องลั่นวาจาก็จริง, สำหรับในกรณีที่เป็นการลั่นวาจานั้น ก็เพื่อให้ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ได้อย่างชัดเจน และครบถ้วนทุกประการ มีผลไม่น้อยกว่าการที่เพียงแต่บริกรรมว่า "พุทโธ, พุทโธ" เป็นต้นอย่างเดียว, การกล่าวจำแนกพระคุณออกมาโดยวาจา และส่งใจไปตามวาจาที่ตนกล่าวนั้น ย่อมเป็นการจาระไนพระคุณของพระองค์เรียงอย่างโดยละเอียด, และบทที่ท่านประพันธ์ขึ้นไว้สำหรับสวดนั้น ก็ประ-

พันธ์ขึ้นด้วยความฉลาด สุขุม รอบคอบ เป็นอย่างยิ่ง; ถ้าผู้กล่าวกระทำในใจไปได้ตามวาจาที่กล่าวแล้ว ก็สามารถที่จะทำให้เกิดปีติปราโมทย์อยู่ตลอดเวลา และเป็นการเพิ่มศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส ในพระผู้มีพระภาคเจ้าให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น, และให้มากยิ่งขึ้นทุก ๆ วัน เป็นประจำวันทีเดียว เพราะฉะนั้น จึงเป็นการถูกต้อง หรือเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้ทำวัตรจะต้องพยายามศึกษาจนเข้าใจความหมายของคำทำวัตรนั้น อย่างแจ่มแจ้งทั่วถึงเสียโดยเร็ว อย่าให้ต้องว่าเพ้อ ๆ ไปโดยไร้ความหมาย เหมือนการร้องของนกแก้วนกขุนทองเป็นบ้า ๆ เลย การทุ่มลงทุนพยายามศึกษาให้ทราบความหมายของคำทำวัตรนั้น แม้จะยากลำบากก็มีผลคุ้มกัน หรือมีผลเกินค่าและการทำเช่นนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้โดยไม่

เหลือวิสัย แม้ในชั้นต้น จะไม่สามารถส่งจิต
ไปตามได้ทันท่วงที แต่เมื่อพยายามฝึกฝนมาก
เข้า ก็จักค่อยเป็นไปได้ ในเวลาอันสมควร
มีผู้ทำสำเร็จมาแล้ว ไม่ใช่เป็นของเหลือวิสัย
แต่ประการใดเลย จะเหลือวิสัยก็แต่สำหรับ
คนเหลวไหลไม่ตั้งใจจะเอาจริงเท่านั้น.

สำหรับ การทำวัตรพระธรรม นั้น พึงทำ
ความเข้าใจว่า เป็นการง่ายยิ่งกว่าการทำวัตร
พระพุทธเจ้า ซึ่งทำโดยทำความเข้าใจจนมอง
เห็นความจริงว่า พระองค์ยังคงทรงอยู่โดย
พระคุณเช่นนั้น ๆ แล้วทำวัตร คือการ
แสดงความเคารพด้วย กาย วาจา ใจ ที่พระ-
คุณของพระองค์ อันมีพระพุทธปฏิมาเป็นนิมิต
หรือเครื่องหมายตัวแทน เป็นต้น ที่กล่าวดังนี้
ก็เพราะว่าพระธรรมนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่ทั่วไปใน

ที่ทุกสถาน ไม่จำกัดกาล ไม่จำกัดเวลา บัณ-
ฑิต ถือกันว่า พระธรรมนั้นมีอยู่ ก่อน เกิด มีโลก
ด้วยซ้ำไป, มีคำบาลีว่า "อมฺโม หเว ปาตุ-
โหสิ ปุพเพ"[๑] ดังนี้เป็นต้น. เมื่อพระธรรมเป็น
สิ่งที่มีอยู่ในที่ทุกแห่ง และตลอดเวลาดังนี้
ปัญหาจึงมีอยู่แต่ที่ว่า ผู้ทำวัตร จะมองให้เห็น
องค์พระธรรมได้อย่างไรหรือไม่.

ข้อนี้ ก็ไม่เป็นการยากอีกเหมือนกัน ถ้า
ผู้ทำวัตรนั้นได้ศึกษาความหมาย ของคำทำวัตร
พระธรรม คือ ธัมมานุสสติปาฐะ หรือธัมมาภิ-
ติคาถา ก็ตามให้แม่นยำ แล้วส่งใจไปตาม
ข้อความนั้น ตลอดเวลาที่ตนกล่าวคำทำวัตร
อยู่ ใจก็จะเข้าถึง หรือซึมซาบในลักษณะ
หรือคุณสมบัติอันน่าอัศจรรย์ของพระธรรมอันมี

---

๑. กาลิงควัคค์ จตุก. ชา. ชาตกัฏฐกถาฉบับบาลี ภาค ๔
หน้า ๒๖๑.

อยู่ทั่วไปและตลอดเวลานั้นจริงๆ. แต่ถ้าผู้ทำวัตรทำอย่างงมงายแล้ว ทั้งที่พระธรรมเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ง่ายๆ เพราะมีอยู่ในที่ทุกแห่งก็ตาม ก็ยังเป็นการยากที่เขาจะเข้าถึงพระธรรมด้วยการทำวัตร ไม่น้อยไปกว่าการทำวัตรพระพุทธเจ้าเลย. เพราะฉะนั้น ขอให้ผู้ทำวัตร จงได้พยายามให้ยิ่งๆขึ้นไป ในการที่จะซึมซาบชัดเจน ถึงความหมายของคำทำวัตรนั้นจริงๆ.

สำหรับการทำวัตรพระสงฆ์นั้น ก็คล้ายๆกันกับการทำวัตรพระผู้มีพระภาคเจ้า. คำว่า "พระสงฆ์" ในที่นี้ หมายถึงพระอริยบุคคลทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน บรรดาที่เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทุกประเภท, ได้ในบทบาลีที่ว่า "จตฺตาริ ปริสยุคานิ อฏฺ

ปุริสปุคคลา"[๑] นั่นเอง. ผู้ทำวัตรจึงควรสำนึกตัวในขณะนั้นว่า เรากำลังถวายความเคารพแด่พระอรหันต์ทุกองค์, แด่พระอนาคามีทุกองค์, แด่พระสกทาคามีทุกองค์, และพระโสดาบันทุกองค์. ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ดังกล่าวแล้ว และพร้อมกันนั้น เราก็น้อมระลึกถึงความประเสริฐสูงสุดของพระอริยบุคคล เหล่านั้น ที่ท่านได้พยายามจนประสบผลสำเร็จ ในการเข้าถึงโลกุตตรธรรมอันสูงสุด ที่คนเขลาทั้งหลายพากันถือว่า เป็นของสุดวิสัย. พระอริยเจ้าเหล่านั้น ย่อมตั้งอยู่ในฐานะ เป็นสักขิพยานเครื่องยืนยันว่า โลกุตตรธรรมนั้น ไม่ใช่สิ่งที่สุดวิสัยของมนุษย์ผู้มีความตั้งใจจริงแต่ประการใด พร้อมกันนั้น ผู้ทำวัตร ย่อมระลึกถึงความหมายแห่งความ

---

๑. พระสงฆ์ทั้งหมดจัดได้เป็น ๘ ประเภท ตั้งแต่พระโสดา ฯ จนถึงพระอรหัตตผล จัดได้เป็น ๔ คู่ ตามมรรคและผล

เป็นพระสงฆ์ อันได้แก่ความเป็นผู้มีความสะอาด สว่าง และสงบ ถึงที่สุดหรือบางส่วนแล้วแต่กรณี, ว่าคุณธรรมเหล่านี้ เป็นคุณธรรมประจำในพระธรรม และในพระผู้มีพระภาคเจ้า, ในฐานะที่เป็นคุณธรรมอันประเสริฐสุด ในบรรดาคุณธรรมทั้งหลาย ที่มนุษย์เราจะพึงมีได้ ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่านี้แล้ว.

เมื่อผู้ทำวัตร ได้ทำจิตของตนให้เอิบอาบอยู่ด้วยอนุสสติ อันถูกต้องและสูงสุด เช่นนี้แล้ว ย่อมกล่าวได้ว่า เขาได้รับความสำเร็จในการเข้าถึง หรือเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นกาลพิเศษประจำวันทีเดียว. ข้อนี้เป็นสิ่งที่น่าเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง นำปีติปราโมทย์ มาให้แก่บุคคลนั้นเพิ่มขึ้น ๆ จนมีความเชื่อไม่หวั่นไหว ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลนในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, นับเป็นองค์ทั้ง ๓ ของบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผล

และเป็นทางให้มีองคคุณข้อที่ ๔ คือ อริยกันตศีล กล่าวคือ ศีลอันบริสุทธิ์เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า ซึ่งเมื่อเป็นดังนี้ ก็คือ ความเป็นโสดาบันนั่นเอง.[๑] การลงทุนทำวัตร อย่างแท้จริงเช่นนี้ นำมาซึ่งผลอันประเสริฐสุดแท้จริง, อย่างต่ำที่สุด ก็จักทำให้เป็นผู้มั่นคงในพรหมจรรย์ หรือในพระศาสนา, จนกว่าจะบรรลุมรรคผลนั้น ๆ ได้ ในกาลอนาคตข้างหน้า.

ทั้งหมดนี้ คือ การทำวัตรพระรัตนตรัย ซึ่งภิกษุสามเณรจักต้องพยายามทำตามโอกาส คือ ทำเป็นหมู่ในสถานที่และเวลาอันกำหนดไว้ก็ตาม, ทำเป็นเอกเทศโดยส่วนตัว ในที่อยู่แห่งตนทุกเวลา จะนอน หรือตื่นจากก่อน ก็

---

๑. ในบาลี โสดาปัตติยังคสุตต์ ได้ตรัสระบุคุณสมบัติของพระโสดาบันไว้ว่า มีศรัทธาไม่คลอนแคลนในพระพุทธเจ้า ๑ ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑ และมีอริยกันตศีล ๑ ดังนี้ - ไตร. ล. ๑๕ น. ๔๒๘.

ตาม, นับว่า เป็นการกระทำที่น่าบูชา สรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง การเสียสละทั้งนี้ เป็นการเสียสละที่ควรเสียสละ แม้ว่าจะมีความเหน็ดเหนื่อย หรือลำบากบ้าง ดังที่ได้ยินมา ระเบียบในบางศาสนา มีการทำวัตรพระศาสดา หรือพระเป็นเจ้าของตนอย่างจริงจัง วันหนึ่งตั้ง ๕ ครั้งก็มี เช่นที่ชาวอิสลามิกชน กระทำกันอย่างเคร่งครัด บางพวกเลือกกระทำในเวลาที่ต้องเสียสละมาก ๆ เช่นในศาสนาซิกซ์ [Sikhism] ผู้เป็นหัวหน้าชักชวนบริวารของตนลุกขึ้นทำวัตร หรือสรรเสริญคุณของพระเป็นเจ้าเวลาดึก ในเวลาตี ๒ ตี ๓ กลางสนามหญ้าซึ่งมีความหนาวจัด กลางน้ำค้าง กลางหิมะเป็นต้น, ดังนี้จงพิจารณาดูเถิดว่า เป็นการเสียสละสักเพียงไร ทั้งนี้เพราะเหตุว่า การทำวัตรนั้น ให้ผลตอบแทนอย่างเกินค่าจริง ๆ คือ

อย่างน้อยที่สุด ก็เป็นการย้อมจิตให้ติดแน่น อยู่กับสิ่งซึ่งเป็นที่พึ่งของตน สืบไปได้ นั่นเอง. แม้จะมองดูผลอย่างโลกๆที่สุด ก็ยังเป็นการบังคับตัวเอง ที่เป็นระเบียบที่สุด เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ควรทำ จนสุดกำลังความสามารถของตน ทุกคน

ข. การสวดมนต์ นั้น มีความมุ่งหมายเพื่อจะเป็นการสาธยายให้เกิดความแม่นยำในตัวบทของพระธรรม สืบต่อๆกันไป ในฐานะเป็นการสืบอายุพระปริยัติธรรมคำสอนเอาไว้ทั้งนั้น เพราะว่า ในสมัยโบราณ โดยเฉพาะสมัยพุทธกาล หรือใกล้ๆกันนั้น ไม่มีการจารึกขีดเขียน, พระพุทธวจนะทั้งหมด ต้องท่องจำกันไว้ด้วยปาก, ท่านจึงมีระเบียบการสาธยายซ้อมความจำพระพุทธวจนะเอาไว้ ซึ่งเราเรียกว่า "การสวดมนต์." ในข้อนี้ พิจารณาดูแล้ว

จะเห็นได้ว่า ในลักษณะเช่นนั้น ย่อมเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่เราจะต้องสวดมนต์. ครั้นมาถึงสมัยที่มีการจารึกขีดเขียนแล้ว และการสวดมนต์ได้เปลี่ยน มาสวดบทที่เป็นการอวยพรแก่ผู้ฟัง หรือเป็นบทที่ถือกันว่าจะเป็นเครื่องคุ้มกันผู้ฟัง ในฐานะเป็นปริตต์ หรือเครื่องรางดังนี้, การสวดมนต์ก็เปลี่ยนรูปไปจากการสืบอายุพระปริยัติธรรม มาเป็นพิธีรีตองอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ถูกตรงตามหลักของพระพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย, แต่ถึงกระนั้น ก็ยังนิยมทำกันอยู่. ขอให้เราเข้าใจว่า การสวดมนต์ที่แท้จริงของพุทธบริษัทนั้น อยู่ที่การสาธยายเพื่อสืบอายุพระปริยัติธรรม หรือเป็นการแสดงธรรมเป็นหมู่ ดังกล่าวแล้วข้างต้น. ส่วนพิธีการสวดมนต์ทำปริตต์มงคลนี้ เป็นของเพิ่งเกิดขึ้นทีหลัง โดยไปเอาอย่างพวกอื่น หรือแข่งขัน

กับลัทธิอื่น ซึ่งมีอยู่ทั่วไป เพื่อไม่ให้น้อยหน้า หรือเสียเปรียบกันในทางที่จะอนุวัติตามความต้องการของสัตว์ ที่ยังมีระดับจิตใจต่ำ ยังต้องถืออัชฌัยภายนอก เพราะความขลาดซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากนั่นเอง ฉะนั้นพวกเราแม้จะต้องสวดมนต์ในลักษณะอย่างหลังนี้บ้าง ก็พึงทำความเข้าใจว่า เป็นเพียงคล้อยตามประเพณี ตามความประสงค์ของสัตว์ที่มีภูมิแห่งจิตใจยังต่ำอยู่บ้างเท่านั้น, อย่าถึงกับขลาดเขลา งมงาย เสียด้วยตนเอง ตามความมุ่งหมายของการสวดมนต์ชนิดนั้น, ซึ่งที่แท้ยังไม่ตรงตามหลักกรรม และหลักอื่นๆ ของพระพุทธศาสนา และไม่เคยมีในครั้งที่สมเด็จพระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ มีแต่การแอบอ้างของคนบางคน ที่ประดิษฐ์เรื่องบางเรื่องขึ้นกล่าวเท่านั้นเอง. พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ผลที่แท้จริง

ต้องเกิด จากการ กระทำ ที่ถูกต้อง ของ ตนเอง, มิใช่เพราะการอ้อนวอน, หรือเพราะการกระทำของผู้อื่น เพราะเหตุฉะนี้แหละ ขอให้พวกเราจงมีความมุ่งหมายที่จะทำการให้ถูกลักษณะที่จะเป็นการสาธยายพระธรรมอันแท้จริง เพื่อสืบอายุพระศาสนาเป็นข้อแรก และเพื่อประโยชน์แก่ตัวเราเองในการที่จะจำทรงธรรมนั้นๆ ไว้อย่างแม่นยำมั่นคงแล้ว นำมาประพฤติปฏิบัติทางกายวาจาใจ หรือไว้สั่งสอนผู้อื่นสืบไป ดังนี้ นี่เรียกว่าการสวดมนต์อันบริสุทธิ์และถูกต้องของพุทธบริษัทเรา ซึ่งเมื่อพิจารณาดูแล้วจักเห็นได้ด้วยตนเองว่า เป็นสิ่งที่มีผลอย่างยิ่งจริงๆ.

ทั้งการทำวัตรสวดมนต์สองอย่างนี้ เป็นกิจที่ต้องทำและควรทำเป็นประจำ จึงได้เรียกว่า "กิจวัตร," เป็นเครื่องแวดล้อมผู้ทำให้มั่น

คง ในพระศาสนาได้เป็นอย่างดี. ควรที่พวกเราผู้บวชแล้ว จักพยายามจนสุดความสามารถอย่างน้อยที่สุดก็ยังเป็นการฝึกนิสัยให้ขยัน ให้กระปรี้กระเปร่าว่องไวในการยังคับตัวเองเป็นต้น.

๕. ขวนขวายปัจจเวกขณ์และภาวนา

กิจวัตร ข้อนี้ก็พอที่จะแยกได้เป็น ๒ ส่วน คือ การปัจจเวกขณ์ พิจารณาวัตถุปัจจัย หรือธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งรวมเรียกว่า "ปัจจเวกขณ์" และอีกส่วนหนึ่งเป็นการเจริญภาวนา ซึ่งหมายถึงการเจริญกัมมัฏฐาน ทั้งที่เป็นกัมมัฏฐานประธาน คือกัมมัฏฐานที่ตนจำเป็นต้องทำเพื่อกำจัดกิเลส ที่กำลังเบียดเบียนจิตใจ ตน อยู่โดย ตรง ตาม จริต ของ ตน ๆ ก็ตาม หรือที่เป็น กัมมัฏฐานบริวาร อันตนจะพึงทำตามความพอใจ ไม่จำกัดแล้วแต่ความเหมาะ

สมในวันหนึ่ง ๆ หรือในคืนหนึ่ง ๆ.

ทั้ง ๒ ส่วนนี้มีใจความสำคัญ อันจะพึงกำหนดดังนี้ :—

ก. การบัจจเวกขณ์

คำว่า "ปจฺจเวกฺขณ" โดยตัวพยัญชนะคือ ปฏิ+อิกฺข สำเร็จรูปเป็น "ปจฺจเวกฺขณ" ซึ่งแปลว่า การเห็นหรือการเพ่ง อย่างเฉพาะเจาะจง ได้แก่ การพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบ หรือแยบคายนั่นเอง.

การพิจารณาที่ภิกษุสามเณร กระทำกันอยู่โดยทั่วไปในกรณีนี้ คือการพิจารณาวัตถุบัจจัยทั้ง ๔ กล่าวคือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช อันภิกษุสามเณรจักต้องบริโภคใช้สอยเป็นประจำนั่นเอง. ความมุ่งหมายของการพิจารณามีอยู่ว่า จักเป็นการ

คุ้มกันมิให้ผู้นั้นบริโภคปัจจัยนั้นๆ ด้วยกิเลสตัณหา, พูดอย่างธรรมดา ก็คือ บริโภคด้วยความตะกละหรือด้วยความมุ่งหมายจักให้เป็นการสวยงาม สนุกสนาน เอร็ดอร่อย โอ้อวดกันเป็นต้น. การพิจารณาปัจจัยเหล่านี้ ท่านวางอุบายไว้ให้อย่างแยบคาย คือ ขั้นระยะการพิจารณาออกเป็น ๓ ระยะ :—

ระยะแรก ทำการพิจารณา เพื่อให้มีสติรู้สึกตัวในการรับ เพื่อจะไม่รับด้วยกิเลสตัณหาอย่างเดียวกัน อันจะทำให้เสียสมณสารูป ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส และทั้งทำลายความเลื่อมใสของผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้สูญเสียไป ซึ่งความเป็นอย่างนี้ มิได้เป็นความเสียหายแก่บุคคลผู้นั้นแต่ผู้เดียว. แต่เป็นการทำลายพระศาสนาโดยส่วนรวมอีกด้วย การไม่พิจารณาแล้วรับ

ตามอำนาจกิเลสตัณหานั้น ย่อมเป็นการส่งเสริม หรือ สะสม กิเลส ตัณหาให้มาก ยิ่งขึ้นในสันดาน ไม่เป็นการปฏิบัติธรรมะ, แต่กลับเป็นการ ทำลาย การปฏิบัติ ธรรม หรือ พรหมจรรย์ของผู้นั้นเอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีอุบายให้พิจารณาโดยแยบคายเสียตั้งแต่ขณะรับ นั้นระยะหนึ่ง.

ในระยะที่ ๒ หมายถึงการพิจารณาโดยแยบคาย ในขณะที่บริโภค ไม่บริโภคด้วยกิเลสตัณหา แล้วยังพินิจพิจารณาให้เห็นความจริง ของสิ่งที่กำลังบริโภค และความจริงที่เนื่องกันอยู่กับตัวผู้บริโภค การทำอย่างนี้ ย่อมทำให้เกิดผลดีหลายสถานด้วยกัน เช่นทำให้ผู้นั้นไม่ต้องได้รับโทษ จากการ บริโภคจตุปัจจัยด้วยวิธีอันผิดทาง ชนิดที่กล่าวกันว่า กินก้อนโลหะอันร้อนโชน เป็นต้นบ้าง หรืออย่างน้อย

ที่สุด ก็ไม่ต้องรับโทษ เช่นความอิ่มอิ่มอัดเมามายเพราะการบริโภคมากเกินไปบ้าง ดังนี้เป็นต้นบ้าง ; และยังจะได้รับผลอันสูงสุดของการพิจารณาเห็นความเป็นของไม่เที่ยง เป็นอนัตตา ของสิ่งบริโภคและการบริโภค และของตัวบุคคลผู้บริโภคนั้นๆ จนเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน ชนิดที่จะบั่นทอนกิเลสให้เบาบางไปจากสันดาน บรรลุธรรมะในเบื้องสูงได้โดยเร็ว ดังนี้เป็นต้น. ยิ่งกว่านั้น ถ้าพิจารณาดูให้ละเอียดแล้วยังจะเห็นได้ว่า ถ้าบริโภคตามวิธีอันถูกต้องของบรรพชิตแล้ว ยังจักสามารถป้องกันโทษเล็กๆน้อยๆ ชนิดที่เป็นของธรรมดาได้เป็นอย่างดี เช่น ผู้ที่พิจารณา ย่อมฉันอาหารด้วยความสำรวมระวัง ยากที่จะถูกอันตรายด้วยก้างหรือของมีคม หรือยาพิษเป็นต้นได้. แต่อานิสงส์เด็ดเด็ดชนิดนี้มิได้ถือเป็น

ประมาณ เพราะว่าแม้พวกฆราวาส เขาก็ยังต้องพิจารณากันอยู่เป็นปกติธรรมดาด้วยเหมือนกัน. ผลอันแท้จริงของการพิจารณาอย่างบรรพชิตนั้น มุ่งหมายอยู่ที่การป้องกันกิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น และกำจัดกิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ตลอดถึงการยังอัตภาพให้เป็นไปพอเหมาะสมแก่การประพฤติพรหมจรรย์ ในพระศาสนานั้นเป็นส่วนใหญ่.

สำหรับระยะที่ ๓ คือการพิจารณาหลังจากบริโภคปัจจัยนั้น ๆ เสร็จแล้วนั้น มีผู้เข้าใจกันว่าพิจารณาเพราะเผื่อว่าในขณะรับและขณะบริโภคไม่ได้พิจารณา จึงต้องพิจารณาที่หลัง. ความเข้าใจดังนี้ไม่น่าจะถูกต้องเลย. หรืออย่างจะถูกต้องก็ไม่ใช่ความมุ่งหมายอันแท้จริง. ควรจะถือเป็นหลักว่า การพิจารณาหลังจากการบริโภคแล้วนี้ เป็นการพิจารณาย้ำหรือซ้ำ

ลงไปอีกเพื่อให้เกิดความมั่นคง หรือเป็นไปได้ตลอดระยะกาลไม่ว่างเว้น, เหมาะสมแก่ความเป็นผู้ไม่ประมาทนั้นมากกว่า การที่จะให้ถือว่าพิจารณาเผื่อ เพราะเมื่อรับและบริโภคไม่ได้พิจารณานี้ เป็นการหละหลวมอย่างยิ่ง, และเป็นทางให้เกิดความเหลวแหลก สะเพร่าแก่ผู้มีนิสัยมักง่ายอยู่ก่อนแล้ว คือจะทำให้รับหรือบริโภคด้วยความตะกละ ด้วยคิดว่าจะไปพิจารณาเอาตอนหลังเมื่อบริโภคเสร็จแล้วก็ได้ ดังนี้ เรื่องนี้ไม่ใช่คาดคะเนเอา แต่ได้เคยสังเกตเห็นว่าได้เป็นกันดังนั้นจริง เป็นที่น่าสลดอยู่มาก เพราะฉะนั้น จึงขอเตือนไว้ในที่นี้ว่า อย่าได้ถือตามความคิดเห็นอันหละหลวมเช่นนั้นเลย จงถือหลักว่าเราจะต้องพิจารณาทั้งเมื่อรับและเมื่อบริโภค และหลังจากบริโภคแล้ว โดยเด็ดขาดโดยเท่ากัน สำหรับ

การพิจารณาหลังจากการบริโภคนั้น มีความมุ่งหมายเพื่อให้มีความแน่นแฟ้น ไม่ประมาทตลอดเวลานั่นเอง.

บทธรรม สำหรับพิจารณา หรือที่เรียกว่าบทบัจจเวกขณ์นั้น มีความหมายชัดเจน ละเอียดอยู่ในตัวแล้ว ผู้ศึกษาที่ไม่รู้ภาษาบาลี จะต้องศึกษาคำแปลให้รู้ความหมายโดยชัดแจ้ง แล้วพิจารณาด้วยใจ ตามความหมายของพระบาลีนั้นๆ มิใช่พิมพำว่าคำบาลีเพ้อๆ ไป อย่างนกแก้วนกขุนทอง พอจบแล้วก็เป็นอันถือว่าได้บัจจเวกขณ์แล้ว ดังนี้หาได้ไม่. การทำเพียงเท่านั้น เป็นการทำอย่างปรัมปรา อย่างงมงาย ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยที่การศึกษาเสื่อมทรามสาบสูญต่างหาก : จนกระทั่งผู้เป็นครูบาอาจารย์เอง ก็ไม่รู้ความหมายของคำ

บาลีที่ใช้บ่งเวกขณ์นั้น. การพิจารณาเป็นภาษาไทยอย่างเข้าใจทั่วถึงเสียอีก ยังจะมีผลยิ่งกว่าที่ว่าเป็นภาษาบาลีส่ง ๆ ไปเช่นนั้น และทั้งจัดเป็นการพิจารณาอย่างถูกตรงตามความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าด้วย. การที่บทบ่งเวกขณ์มีอยู่เป็นภาษาบาลีนั้น ก็เพราะว่าในประเทศอินเดียสมัยนั้น เขาพูดกันด้วยภาษาบาลี หรืออยู่ในลักษณะที่พึงรู้เรื่องนั่นเอง; เพราะฉะนั้น ในสมัยนั้นจึงไม่มีการบ่งเวกขณ์อย่างนกแก้วนกขุนทอง เหมือนในกรณีของผู้ที่ไม่รู้ภาษาบาลีในสมัยนี้ แล้วยังไม่สนใจศึกษาคำแปลอีกด้วย.

ขอให้ผู้บ่งเวกขณ์ อย่าได้ละเลยในการที่จะศึกษาความหมายของคำบ่งเวกขณ์ ให้เข้าใจชัดเจนซึมซาบ, อย่าเป็นแต่เพียงว่าบทบาลี ทำปากงุบงิบ ๆ ก่อนบริโภคก็พอแล้ว.

นั่นเป็นเพียงเรื่องเบื้องต้นสำหรับคนเพิ่งบวช ยังไม่ทันจะศึกษา และบวชเข้ามาอย่างลวก ๆ ตามประเพณีที่เพิ่งเกิดขึ้นทีหลัง, ทางที่ถูกที่ควร ผู้จะบวชควรจะศึกษาความหมายของคำปัจจเวกขณ์นี้ ให้เข้าใจถ่องแท้ จนพิจารณาได้ถูกต้องตามความมุ่งหมาย เสียแต่ก่อนบวช, พอบวชเข้ามาในวันแรก ก็สามารถพิจารณาจตุปัจจัย ได้ผลสมตามความมุ่งหมายเหมือนอย่างในครั้งพุทธกาลนั้นเหมือนกัน.

ความหมาย ของคำปัจจเวกขณ์โดยสรุปเป็นแนวสังเขป มีอยู่ว่า :—

๑. จีวร. ผู้บริโภคจะต้องมีความรู้สึกสำนึกอยู่ในใจ ในขณะที่จะรับจีวร หรือจักบริโภคจีวรก็ตาม ว่าจีวรนี้ และบุคคลผู้บริโภคจีวรนี้ เป็นแต่เพียงสังขารธรรม คือนามธาตุและรูปธาตุ ประชุมกันเข้าแล้ว เป็นไปตามเหตุ

ตามปัจจัย ไม่มีตัวตน ซึ่งเป็นสัตว์เป็นบุคคล, การบริโภคนี้ ก็เป็นเพียงการเป็นไปของสังขารธรรม ซึ่งยังมีความรู้สึกตามธรรมชาติ จึงได้มีการบริโภคหรือดิ้นรนเพื่อให้ได้บริโภค, หามีความหมายที่เป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์บุคคลอันใด ยิ่งไปกว่าสังขารธรรมไม่. และอีกประการหนึ่ง ตัวบุคคลผู้บริโภคนั้น มีความเป็นปฏิกูลอยู่ที่เนื้อที่ตัว ซึ่งจะทำให้วัตถุที่นำมาบริโภคนั้น กลายเป็นของปฏิกูลไปในไม่ช้า ซึ่งเป็นเครื่องหมายของสังขารธรรมอันไม่เที่ยง ไม่แน่นอน และเป็นของปฏิกูลอยู่โดยธรรมชาติเช่นนี้. และเมื่อกำลังบริโภค ก็มีความรู้สึกว่า การบริโภคนี้ เพียงเพื่อบำบัดอันตรายอันจะเกิดขึ้นแก่ร่างกาย มีความหนาว ร้อน หรือการเบียดเบียนของสัตว์ เช่น เหลือบ ยุง หรือเพื่อปกปิดร่างกายส่วนที่ควรปกปิดเท่านั้น,

ไม่มีความมุ่งหมาย เพื่อความสวยงาม โอ้อวด หรือความสบาย ชนิดที่ส่งเสริมความกำหนัด เป็นต้นเลย. และในขณะที่บริโภคเสร็จแล้ว ก็ยังคุมความรู้สึกเช่นเดียวกันนี้ ให้คงยังอยู่ประจำ ตลอดกาล.

๒. ปิณฑบาต. ผู้พิจารณาพึงทำความรู้สึกสำนึกไว้ในใจในขณะรับ หรือขณะจะบริโภคว่า ปิณฑบาตและผู้บริโภคปิณฑบาตนั้น เป็นเพียงสังขารธรรม ไร้ความหมายแห่งความมีตัวตน และมีความเป็นของปฏิกูล เช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในข้อจีวร. และในขณะที่บริโภคอยู่ ย่อมทำความรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลาที่บริโภค ไม่เฉพาะขณะที่จ่อเข้าปาก ว่าการบริโภคนี้ เพียงเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปได้ตามความหมาย ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเป็นอุปมาไว้ว่า เหมือนการหยอดน้ำมันที่เพลา

เกวียน เพียงให้มันลื่นๆไปได้ ไม่ใช่สาดจน
ชุ่มโชก ไหลนองไป, หรือเหมือนกับยิดา
มารดาหลงทางในทะเลทราย จนบุตรน้อยใน
อ้อมแขนตายไปแล้ว ตนจำต้องฝืนกินเนื้อบุตร
นั้น เพียงเอาชีวิตรอด เพื่อเดินทางกลับออก
มาจากทะเลทราย เท่านั้น, หาใช่บริโภคเพื่อ
ความอิ่มหมีพีมัน เพื่อกำลังกายอันมากมาย
เพื่อเอร็ดอร่อย สนุกสนาน มัวเมา โอ้อวดกัน
หรือเพื่อส่งเสริมราคะ เป็นต้นไม่. รวมความ
ว่า เพียงเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปสำหรับประ-
พฤติพรหมจรรย์ ถอนตัวออกจากทุกข์ทั้งปวง
เท่านั้น. ความรู้สึกอันนี้ จักต้องฝึกซ้อม ให้
เป็นความรู้สึกที่คล่องแคล่ว สามารถรู้สึกได้
พร้อมกันคราวเดียว โดยไม่ต้องคิดนึกหรือบริ-
กรรม แต่เป็นสติที่สมบูรณ์อยู่ นับตั้งแต่ขณะ
จะหยิบบิณฑบาตมาบริโภค กำลังจะบริโภค

กำลังส่งเข้าปาก กำลังเคี้ยว และกำลังกลืน ทุกๆระยะไป ดังนี้, นี่เรียกว่า มีการพิจารณาในขณะบริโภค. ระยะหลังจากการบริโภคแล้ว ก็ยังคงรักษาสติ หรือความรู้สึกอันนี้ไว้ให้ยังคงอยู่เป็นประจำทุกคราว ที่นึกถึงการฉันบิณฑบาต.

๓. เสนาสนะ. เสนาสนะ หมายถึงเครื่องใช้สอย และที่อยู่อาศัย, จึงจำเป็นที่จะต้องขยายขอบเขตของการพิจารณาให้กว้างออกไปถึงทุกสิ่ง และทุกขณะ ที่ตนทำการใช้สอยเสนาสนะ คือวัตถุสิ่งของสำหรับใช้สอย เช่น เสื่อ หมอน และที่อยู่อาศัย เช่นตัวกุฏิวิหาร เป็นต้น. ในขณะจะรับก็เลือกรับแต่ที่สมควรแก่สมณบริโภค และโดยปริมาณที่พอเหมาะพอสม ไม่รับไว้ในฐานะเป็นตัวตน หรือเป็นของตน, แต่รับในฐานะเป็นเพียงสังขาร-

ธรรมที่เป็นของต้องเป็นไป ตามเหตุตามปัจจัย อันจักต้องอาศัยกันและกัน ตามความหมายที่ว่า ไร้ความเป็นตัวตน และมีความเป็นของปฏิกูลอยู่โดยธรรมชาติ ดังกล่าวข้างต้น. ในขณะบริโภค ก็มีความรู้สึกที่ว่าจะบริโภคเพียงเพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดแก่ร่างกาย มีแดดและลม หรือสัตว์ที่ทำอันตรายแก่ร่างกาย หรือปกปิดอวัยวะที่ควรปกปิด ดังนี้เป็นต้น. ทั้งนี้เพื่ออนุเคราะห์แก่การเป็นไปได้ของชีวิต เพื่อประโยชน์แก่การประพฤติพรหมจรรย์ จนกว่าจะถึงที่สุด. แม้ในระยะที่บริโภคแล้ว ก็ยังคงรักษาความรู้สึกสำนึกอันนี้เอาไว้ จนตลอดกาลทุกๆ คราวที่นึกถึงหรือจะใช้สอยเสนาสนะต่างๆ นั้น.

๔. คิลานเภสัช. คำว่า "คิลานเภสัช" ตามตัวพยัญชนะ แปลว่า "วัตถุอันใช้เป็น

เครื่องบำบัดโรคของคนเจ็บ." ตามพยัญชนะคล้ายจะหมายถึง ยาอันมิรสขมขื่น ไม่ชวนบริโภค ที่ต้องใช้ก็เพราะความจำเป็นจริง ๆ. แต่ความหมายนั้น ท่านหมายถึงเภสัชชนิดที่ดูแล้ว คนในสมัยนี้จะไม่ถือว่าเป็นเภสัช เช่น เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เหล่านี้ เข้าด้วยกัน. ในการจะบริโภคยาอันมิรสขม หรือบริโภคเภสัชที่เป็นประเภท บำรุงร่างกายให้สดชื่น คลายความอ่อนเพลียเหล่านี้ ล้วนแต่จะต้องพิจารณา หรือบังเวกขณ์ด้วยกันทั้งนั้น, และพิจารณาในความหมายอันเดียวกัน. ในระยะรับหรือระยะจะบริโภค ก็พิจารณาถึงข้อที่สิ่งเหล่านี้ และผู้จะบริโภคสิ่งเหล่านั้น เป็นเพียงสังขารธรรม, ไร้ตัวตน และปฏิกูลอยู่โดยธรรมชาติ ดังกล่าวแล้วเป็นต้น. ในขณะบริโภคก็ทำความรู้สึกว่า บริโภคเพื่อ

ให้หายโรคอย่างแท้จริง ตามวิธีของบรรพชิต. เพราะฉะนั้น จึงทำให้บริโภคได้ แม้ยาอันมีรสขม และกลิ่นอันน่าสะอิดสะเอียน เช่น ยาอันประกอบขึ้นด้วยน้ำมูตร ตามความนิยมในวินัย หรือที่ได้ใช้กันจริงๆ ในหมู่พระอริยเจ้าในสมัยพุทธกาลนั้น, อาจจะบริโภคได้อย่างง่ายดาย ปราศจากความลำบากใจ เพราะการพิจารณาที่ถูกต้องดังกล่าวแล้ว. แม้จะบริโภคเภสัชที่มีรสอร่อย เช่น เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น ก็บริโภคด้วยสติสัมปชัญญะรู้สึกตัว ควบคุมตัวให้บริโภคเพียงเพื่อบำบัดความอ่อนเพลีย หรือโรคบางอย่างเท่าที่จำเป็น ไม่ใช่ว่าปล่อยให้บริโภคตามความอร่อยพาไป ซึ่งเป็นการบริโภคด้วยกิเลสตัณหา อันจะส่งเสริมกิเลสตัณหา จะติดในรส แล้วจักต้องรบกวนตนเอง หรือรบ-

กวนผู้อื่นมากขึ้น. เมื่อพิจารณาตามแนวนี้แล้ว ก็จะสามารถควบคุมให้การบริโภคเภสัชนั้น ๆ เป็นไปเพียงเพื่อป้องกันโรคและเป็นเครื่องบำบัดโรคได้จริง ๆ ไม่มีทุกข์โทษอันใดเกิดขึ้นแก่ใครๆ เพราะเหตุนั้น. แม้ในระยะที่บริโภคแล้ว ก็ยังสำนึกในความรู้สึกอันนั้น อยู่ตลอดเวลา, เป็นการย้อมใจให้มีความพอใจสันโดษในยาอันน่าสะอิดสะเอียนของบรรพชิต กล่าวคือ ยาที่ประกอบขึ้นด้วยน้ำมูตร, และไม่เป็นทางให้เผลอตัวหลงใหล ในเภสัชประเภทที่มีรสอร่อย เช่น เนยและน้ำผึ้ง เป็นต้น ดังกล่าวแล้ว.

โดยสรุปความ จะเห็นได้ว่า การพิจารณาข้อนี้ ท่านมุ่งหมายจะให้มีสติสำนึกตัวในข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นเพียงสังขารธรรม ไม่มีตัวตน นิประการหนึ่ง, และว่า สิ่งนั้น ๆ ปฏิกูลอยู่โดยธรรมชาติ นิประการหนึ่ง, และ

ว่า ควรจะมีสติสัมปชัญญะเข้าไปเกี่ยวข้อง
คือบริโภคสิ่งนั้น ๆ เท่าที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น
ไม่ปล่อยให้เผลอจนเป็นทางมาแห่งกิเลสใหม่ ๆ
อีกประการหนึ่ง, ทั้งนี้เพื่อความเป็นไปได้
แห่งชีวิตหรือการประพฤติพรหมจรรย์ อันเป็น
ที่มุ่งหมายดังนี้.

เมื่อพิจารณาดูแล้ว จะเห็นได้ชัดเจน
ทีเดียวว่า การบริโภคเวกขณ์นี้เป็นสิ่งจำเป็น หรือ
จะกล่าวว่าเป็นชีวิตวิญญาณของผู้บวชนั้นที-
เดียว. เพราะว่า ถ้าผู้บวชแล้วไม่มีการพิจาร-
ณาดังกล่าวนี้ ตนก็จะประสบความยุ่งยากใน
ภายในใจ อันเกิดมาจากการเป็นอยู่อย่างแยบ
บรรพชิตแท้, และตนก็จะประสบการรบกวน
ของกิเลส หรือการรบกวนของความอยากนั่น
อยากนี่ ที่ตนเคยชินมาแต่กาลก่อน จนถึงกับ
ทนอยู่ในเพศบรรพชิตไม่ได้ต้องสึกออกไป อัน

นับว่าเป็นอันตรายอันใหญ่หลวง ของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่. ฉะนั้นพวกเราผู้บวชแล้ว พึงมองเห็นความสำคัญ ของการบำเพ็ญเวกขณ์ จตุปัจจัย แล้วพยายามกระทำด้วยความอดกลั้นอดทน ด้วยความไม่ประมาท เอาตัวให้รอดได้ในที่สุด.

คำว่า "บำเพ็ญเวกขณ์" นี้ ยังกินความกว้างออกไปถึงการพิจารณาบทธรรม บทใดบทหนึ่งอยู่เสมอ ๆ เพื่อให้เกิดความพอใจยิ่งขึ้นไปในธรรมข้อนั้น เช่นการบำเพ็ญเวกขณ์องค์อุโบสถศีลของอุบาสกอุบาสิกา, หรือเพื่อให้เข้าใจในธรรมข้อนั้นจนถึงกับนำมาใช้ให้สำเร็จประโยชน์แก่ตน. การพิจารณาบทธรรมชนิดนี้ ท่านจัดเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ซึ่งเรียกว่า "สัมโพชฌงค์" ด้วยองค์หนึ่ง ซึ่งในที่นั้นเรียกว่า "ธรรมวิจัย" หรือ "ธัมมวิจย." การพิ-

จารณาบทธรรมบทใดบทหนึ่ง ซึ่งถูกกับนิสัย และจริตของตนอยู่เป็นประจำนั้น ย่อมนำมาซึ่งความอิ่มเอิบ หรือความเพลิดเพลินในธรรม เป็นการเพิ่มกำลังใจ หรือเป็นการช่วยประคับประคองใจให้เจริญงอกงามไปตามทางธรรม. เพราะฉะนั้น การที่เลือกเฟ้นเอาธรรมะบทใดบทหนึ่ง มาพิจารณาอยู่เสมอๆ เพื่อเป็นการศึกษาก็ตาม หรือเป็นเครื่องตักเตือนใจ พยุงใจของตนไว้ก็ตาม นับว่าเป็นสิ่งที่ควรทำ โดยแท้จริง. ในเรื่องนี้ ภิกษุสามเณรเรานิยมพิจารณาบทบริกรรมเวกขณ์แห่งพระบาลี ทสธรรมสูตร์ [ทส. อ. ไตร. ล. ๒๔ น. ๕๑] หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า ธรรมอันบรรพชิตพึงพิจารณาเนืองๆ นั่นเอง.

การบริกรรมเวกขณ์บริกรรม ๔ ก็ดี, การบริกรรมเวกขณ์บทธรรมบทใดบทหนึ่ง อยู่เป็นประจำก็

คิ, เรียกว่า "การบำเพ็ญเวกขณ์" ในฐานะเป็นสิ่งที่ผู้บวชแล้วจักต้องขวนขวาย จักต้องพยายามด้วยความจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงเสียไม่ได้.

ข. ภาวนา

คำว่า "ภาวนา" ในที่นี้ แม้โดยพยัญชนะจะแปลว่า "การทำให้เจริญ" แต่ตามความหมายนั้น หมายถึงการเจริญกัมมัฏฐานโดยเฉพาะ, กล่าวคือ การพินิจพิจารณาสิ่งทั้งปวง ให้เกิดความรู้ความเห็นตามที่เป็นจริงในสิ่งนั้นๆ จนจิตใจปล่อยวางความยึดถือในสิ่งทั้งปวงนั่นเอง. แต่เนื่องจากการพิจารณาดังกล่าวนี้ ต้องอาศัยจิตใจตั้งมั่นเป็นสมาธิเป็นมูลฐาน ท่านจึงได้รวมเอาการทำสมาธิ คือการทำจิตใจให้สงบเป็นอารมณ์เดียว เข้ามาไว้ในคำว่า "ภาวนา" นี้ด้วย และเรียกว่า "สมถ-

ภาวนา” คือการทำจิตใจให้สงบ เป็นคู่กันกับ “วิปัสสนาภาวนา” ซึ่งเป็นการพิจารณาให้เห็นความจริง ของสังขารธรรมทั้งหลายทั้งปวงอย่างแจ่มแจ้ง ตลอดจนถึงกับเห็นพระนิพพานอันเป็นที่ดับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านนด้วย.

การเจริญสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนานั้น มีเรื่องราวละเอียดพิสดารอยู่ในเรื่องราวนั้น ๆ แล้ว. การศึกษาโดยละเอียดจักต้องศึกษาจากพระคัมภีร์ที่เกี่ยวกับเรื่องนั้นโดยตรง และเป็นเรื่องยืดยาวที่ต้องศึกษา ตลอดเวลานานตามสมควร. สำหรับในที่นี้อยากจะชี้เฉพาะใจความของกิจวัตร ข้อนี้อย่างสรุปสั้น ๆ ว่า ให้ผู้บวชแล้วพยายามหาโอกาสในวันหนึ่ง ๆ เพื่อทำจิตให้สงบเย็น เป็นประจำอยู่ เป็นระยะ ๆ เพื่อเกิดความโปร่งกายสบายใจ ตามวิธีนั้น ๆ แล้วถือเอาโอกาสที่โปร่งกาย สบายใจ นั่นเอง

พิจารณาถึงความจริง อันลึกซึ้ง ของสังขารทั้งปวง เพื่อรู้แจ้งในเรื่องราวของความทุกข์, ของเหตุให้เกิดทุกข์, ของความดับทุกข์ โดยไม่มีเหลือ, และการประพฤติปฏิบัติเพื่อจะดับทุกข์ไม่มีเหลือนั้น ๆ, โดยอยู่ในที่อันสงัด มีโคนไม้อันสงัด หรือถ้ำอันสงัด หรือเรือนร้างอันสงัด เป็นต้น ตามโอกาสที่ตนสามารถทำไปได้ดี เพียงใด. กิริยาอันนี้ เรียกว่า การเจริญภาวนาทำได้ทุกโอกาส ทุกสมัย ทั้งกลางวันกลางคืน.

สรุปความแห่งกิจวัตรข้อที่ ๕ นี้ ก็คือ การจัดการทำให้เวลาส่วนมากหรือส่วนสำคัญของเราผู้บวชแล้ว ล่วงไปด้วยการขบเวกขณ์ และการเจริญกัมมัฏฐาน อยู่เป็นประจำ. เพราะว่าสิ่งนี้แล เป็นตัวพรหมจรรย์แท้ ซึ่ง

สามารถทำผู้นั้น ให้ประสบผลที่มุ่งหวังของการออกจากเรือน บวชเป็นนักบวชผู้ไม่ครองเรือน, อันเรียกว่า สามัญญผล หรือผลอันจะพึงได้จากความเป็นสมณะ ได้โดยครบถ้วนแท้จริง. ขอให้พวกเราผู้บวชแล้ว จงได้สำนึกถึงความสำคัญของกิจวัตร ข้อนี้ เป็นพิเศษ.

๖. อุปัฏฐากอุปัชฌาย์อาจารย์

การอุปัฏฐากอุปัชฌาย์อาจารย์นน สำหรับผู้บวชใหม่ ที่ยังต้องถือนิสัย กล่าวได้ว่าเป็น "กิจ" คือมีความผูกพันให้ต้องทำ เกี่ยวกับระเบียบของการถือนิสัย. แต่สำหรับผู้พ้นนิสัยแล้ว กล่าวได้ว่าเป็น "วัตร" คือทำตามที่มีฉันทะในการที่จะทำ ไม่เป็นการบังคับ.

การอุปัฏฐาก ในที่นี้ ถ้าเพ่งดูตามระเบียบของการถือนิสัย มีทางที่จะมองเห็นได้ว่า ท่าน

มุ่งหมายผลพิเศษอยู่บางประการ ก็ได้ กล่าว คือ การทำให้หมดการถือตัวถือตน, เพราะ วินัย ที่เกี่ยวกับการถือนิสัย ไม่ยอมยกเว้นให้ แก่สัทธิวิหาริก หรืออันเตวาสิก ชั้นไหน ฉะนั้น กุลบุตรผู้มายวชจากกำเนิดหรือสกุลสูง เช่น มาจากวรรณะกษัตริย์เป็นต้น ก็ยังต้องทำการ อุปัฏฐากอุปัชฌาย์อาจารย์ ซึ่งมีกำเนิดเป็นคน สามัญ ตามวินัยที่เกี่ยวกับการถือนิสัย. ความ มุ่งหมายอันนี้ พอที่จะกล่าวได้ว่า เป็นใจความ สำคัญของการถือนิสัย. ถ้าหากว่าสัทธิวิหาริก หรืออันเตวาสิก ยังมีความกระด้างด้วยมานะ ถึงกับ อุปัฏฐาก อุปัชฌาย์ อาจารย์ ไม่ได้ แล้ว ย่อมยากที่จะรับการสั่งสอน อบรมโดยแท้จริง ได้. เพราะฉะนั้น ความมุ่งหมายอันนี้ นับว่า เป็นความสำคัญอย่างยิ่งของการถือนิสัย.

ส่วนความมุ่งหมายอย่างอื่น ที่พอจะมอง

เห็นได้ทั่ว ๆ ไป ก็มีอยู่ เช่นหวังจะให้เกิดความรักใคร่แก่กันและกัน, เกิดความสนิทสนมความมีเยื่นกันเอง ในระหว่างกันและกัน ตลอดถึงกับจะเป็นโอกาสให้ได้รับโอวาท คำสั่งสอนที่พิเศษไปกว่าธรรมดา, และเป็นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ที่บัณฑิตได้วางไว้แต่กาลก่อน ดังนี้เป็นต้น. ทั้งหมดนี้ ย่อมจะเห็นได้ว่า เป็นสิ่งที่นำมาซึ่งประโยชน์แก่กันและกัน ทั้งสองฝ่าย.

สำหรับการอุปัฏฐากนั้น มีลักษณะอาการกี่อย่าง กี่ประการ ย่อมมีชัดเจนอยู่แล้วในตำรับตำราอันว่าด้วยนิสัย หรืออุปัชฌายวัตร อาจาริยวัตร เป็นต้น ซึ่งผู้ปรารถนาอาจหาศึกษาเอาได้โดยละเอียดจากที่มานั้น ๆ.

เมื่อสรุปความแล้ว พอจะเห็นได้ว่า การอุปัฏฐากนี้เป็นการกระทำที่ให้เกิดความผาสุก

แก่อุปัชฌายอาจารย์ เป็นการกระทำที่แสดงถึงความเคารพนับถือ ความรักใคร่ ความเป็นกันเอง, เป็นการกระทำให้เป็นตัวอย่างที่ดีงาม ตามระเบียบของขนบธรรมเนียมอารยธรรม หรือวัฒนธรรม เป็นต้น, และเป็นการกระทำที่ทำผู้อุปัฏฐากให้มีความฉลาด ไหวพริบ ละเอียดลออ เพราะท่านกล่าวระบุไว้ในวัตรนั้นๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้ทำต้องฉลาดรอบคอบ มีความไหวพริบเป็นอย่างยิ่ง ตัวอย่างเช่น การเปิด ปิด ประตูหน้าต่างให้ตรงตามความประสงค์ของท่าน เป็นต้น, ซึ่งเมื่อสรุปความแล้ว กิจวัตรอันนี้ ย่อมนำมาซึ่งประโยชน์ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญงอกงามในพระศาสนา ของสัทธิวิหาริก หรืออันเตวาสิกเหล่านั้น ได้เป็นอย่างดี ซึ่งผู้หวังความเจริญแก่ตน พึงขวนขวายทำตามโอกาส.

๗. บริหารสิ่งของและร่างกาย

คำว่า "บริหาร" ท่านหมายถึงการดำรง รักษา การซ่อมแซม ให้อยู่ในสภาพที่ควรจะเป็น, และพร้อมที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ ตามความมุ่งหมายนั้น ๆ.

"การบริหารสิ่งของ" ในที่นี้ หมายถึง การปฏิบัติให้ถูกต้อง ตามธรรมและตามวินัยที่เกี่ยวกับบริกขารที่ตนมีใช้ เพื่อเป็นเครื่องอาศัยในการดำรงชีพ หรือเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม วินัย ก็ตาม. บริกขารที่จำเป็นที่ท่านระบุไว้ ก็คือ บาตรและจีวร. แต่ท่านมักขยายความ ออกไปถึง บริกขาร ประจำ ตัวอย่างอื่น ๆ เช่น มีดโกน เข็มเย็บผ้า ประคตเอว เครื่องกรองน้ำเป็นต้น, และควรจะหมายความตลอดถึงเครื่องใช้สอยอื่น ๆ มีเสนาสนะ เป็นต้นด้วย. สิ่งที่เรียกว่า "บริกขาร" นั้น คือสิ่ง

ที่นำติดตัวไปได้, สิ่งที่เรียกว่า "เสนาสนะ" นั้น คือสิ่งที่ไม่ต้องนำติดตัวไป, แต่ ๒ อย่างนี้ รวมเรียกว่า "สิ่งของที่ต้องบริหาร" ในที่นี้.

การบริหารนั้น บางลักษณะ วินัยระบุไว้ชัดและบังคับให้ต้องทำ เช่นระเบียบเกี่ยวกับจีวร หรือ บาตร โดยตรง. ส่วนการบริหารบางอย่างนั้น ทำตามเหตุผลที่จะพึงทำ เพื่อประโยชน์ของตน ๆ เป็นคน ๆ ไปแล้ว แต่ว่าตนกำลังอยู่ในลักษณะเช่นไร หรือกำลังศึกษาและปฏิบัติสิ่งใดอยู่. สิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับตน ในลักษณะที่กล่าวนี้ ตนจักต้องเอาใจใส่บริหารให้เป็นไปด้วยดี ทั้งนี้ มิใช่เพราะกลัวจะผิดวินัย หรือเพราะตนจะได้ใช้สอย ให้ครบครันและเหมาะสม เท่านั้นก็หามิได้ แต่เพื่อเป็นไปเพื่อมนุษยธรรม หรือวัฒนธรรม ในฐานะที่ภิกษุสามเณรจักต้องเป็นผู้นำ

ในเรื่องเหล่านี้ด้วยพร้อมกันไปในตัว.

คำว่า "บริหาร" นั้น ควรจะกินความไปถึงการประหยัด การรักษาความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อย เหล่านี้เป็นต้นด้วย.

การบริหารร่างกาย นั้น พึงถือหลักโดยอุปมาว่า ร่างกายนี้ เปรียบเหมือนม้าที่คนใช้ขี่เพื่อเดินทางไกล เป็นเวลาแรมปี แรมเดือน กว่าจะถึงที่ที่ตนประสงค์. เจ้าของม้าจักต้องฉลาด ในการบริหารม้าของตน ไม่ให้มันผอมจนวิ่งไม่ไหว และก็ไม่ให้มันอ้วนมากจนวิ่งไม่ไหวอีกด้วยเหมือนกัน, แต่จะให้เป็นไปพอเหมาะพอดี, ให้เป็นม้าที่แข็งแกร่ง อดทน คล่องแคล่ว ได้อย่างอกอย่างใจของเจ้าของ ไม่เจ็บไข้ง่าย ไม่ตื่นตกใจง่าย ดังนี้เป็นต้น ข้อนี้ฉันใด; การบริหารร่างกายนี้ ก็ฉันนั้น, ผู้หวังความสำเร็จในการศึกษาและการปฏิบัติ

จักต้องเอาใจใส่บริหารร่างกายของตน ให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมแก่การศึกษาและปฏิบัติที่ตนกำลังทำอยู่- โดยเฉพาะการเป็นอยู่ของภิกษุ ซึ่งมีหลักว่า "มีชีวิตเนื่องด้วยผู้อื่น"๑ และ "สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ตามทางธรรมเป็นส่วนใหญ่"๒ นั้น จักต้องมีร่างกายอันแข็งแกร่ง และคล่องแคล่วกระปรี้กระเปร่า ซึ่งเป็นคุณสมบัติอันสำคัญ แม้ขององค์สมเด็จพระบรมศาสดา ดังที่มีผู้นำไปสรรเสริญว่า "พระสมณโคดม เป็นผู้มีอนามัยดี มีความกระปรี้กระเปร่า"๓ ดังนี้เป็นต้น.

การบริหารร่างกายให้พอเหมาะพอสมนี้ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะคำว่า "พอ

---

๑ พระบาลีทสธัมมสูตร ทส. อ. ๒๔/๕๒/๔๘.

๒ พระบาลีฉวิโสธนสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๑๓๐/๑๗๒

๓ พระบาลีโลหิจจสูตร สี. ที. ๙/๒๘๕/๓๕๓. และบาลีแห่งอื่นอีกหลายแห่ง

เหมาะพอสม” นั้น ย่อมมีลักษณะอาการต่างกัน เช่น ของฆราวาสก็มีความพอเหมาะพอสมไปอย่างหนึ่ง, ของบรรพชิต ก็มีความพอเหมาะพอสมไปอีกอย่างหนึ่ง, แม้ที่เป็นบรรพชิตก็ยังมีบรรพชิตวัยหนุ่ม วัยกลางคน หรือวัยชราเป็นต้น ซึ่งย่อมมีความพอเหมาะพอสมของการบริหารต่างกัน หรือมีลักษณะต่างกัน, แต่ถ้าเพ่งจะจับเอาใจความสำคัญแล้วย่อมกล่าวได้ว่า บริหารให้เป็นไป ในลักษณะที่อำนวยแก่การประพฤติพรหมจรรย์ หรือการศึกษาเล่าเรียนก็ตาม แล้วแต่กรณี.

ที่ว่า “เหมาะสมแก่การประพฤติพรหมจรรย์” นั้น หมายความว่า ถ้าบริหารไปในทางที่ตึงใจตัวหรือผ่อนผันมากเกินไป ย่อมมาเป็นร่างกายที่อ่อนแอ หรือเป็นที่ตั้งของราคะโทสะ เป็นต้น อย่างมากมายทีเดียว, เหมือน

ม้าที่ล้ำเลิงให้อ้วนจนวิ่งไม่ไหว หรือมัวแต่จะไปสาละวนอยู่กับม้าที่มีเพศตรงข้าม เป็นต้น. ถ้าการบริหารตึงเครียดเกินไปจนถึงกับเป็น อัตตกิลมถานโยค แล้ว ก็เป็นร่างกายที่ไม่สามารถจะเป็นที่ตั้งแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ได้ มิแต่พิกลพิการไป เหมือนม้าที่เจ้าของไม่เอาใจใส่ ดีแต่จะใช้ขี่เสียท่าเดียว ฉันนั้น.

เพราะฉะนั้น ให้ผู้สนใจตั้งข้อสังเกตเอาเองว่า ร่างกายของตนยังหนัก หรือทึบ หรือเฉื่อยชาเกินไป เพียงใด หรือร่างกายของตนทรุดโทรมอ่อนเพลียเพียงใด แล้วพยายามสอดส่อง ค้นหา หลักการบริหารที่พอเหมาะพอสม มาบริหารให้ได้ตรงตามความประสงค์ของการประพฤติพรหมจรรย์.

อีกอย่างหนึ่ง, พึงถือเป็นหลักสั้น ๆ ว่า การบริหารในที่นี้ มิใช่บริหารเพื่อให้เกิดความ

สวยงาม จับตา จับใจ คนที่ได้เห็น หรือบริหาร เพื่อเกิดความรู้สึก ที่สนุกสนาน เอร็ดอร่อย ทางเนื้อหนังอย่างใดอย่างหนึ่งก็หามิได้, แต่จะบริหารกาย เพื่อให้เป็นเครื่องรองรับอันเหมาะสมแก่จิตใจ ที่กำลังจะก้าวหน้าไปตามทางธรรม ซึ่งมีความหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสทั้งปวง เป็นที่มุ่งหมาย.

ขอให้พวกเราผู้บวชแล้วทั้งหลาย จงอย่ามีความโง่เขลาถึงกับถือว่า การบริหารวัตถุสิ่งของ หรือร่างกายนี้ เป็นของเล็กน้อย. อย่างน้อยที่สุด ก็ให้เป็นการฝึกฝนตนให้มีสติปัญญา ให้มีความสุขุมรอบคอบ ให้มีปฏิภาณในการแก้ปัญหาต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นแก่ตน. ส่วนความมุ่งหมายอันแท้จริง ซึ่งเป็นดวงวิญญาณของการบริหารนั้น อยู่ที่จะได้มีเครื่องใช้สอยหรือร่างกายที่เหมาะสมแก่การก้าวหน้า ใน

ทางพระศาสนา. ถ้าผู้ใด มีความฉลาดในการบริหารย่อมหมายความว่า ผู้นั้นมีปัญญา. ขนซึ่งว่า ปัญญาแล้ว ย่อมนำไปใช้ได้ในที่ทุกสถาน จึงควรใช้การบริหารวัตถุสิ่งของและร่างกาย ซึ่งจำเป็นจะต้องรับการบริหารเป็นประจำวันนั้น เป็นบทเรียนสำหรับผึกปัญญาเป็นประจำวันไปในตัว ซึ่งนับว่า เป็นกุศลอย่างยิ่ง. แต่อย่างไรก็ตาม ท่านย่อมถือว่า การบริหารสิ่งของและบริหารร่างกาย ซึ่งย่อมเนื่องกันอยู่กับจิตใจ อย่างที่จะแยกกันไม่ได้นั่นแหละคือ การปฏิบัติธรรมวินัยอย่างหนึ่ง หรือขั้นหนึ่งนั่นเอง. ขอพวกเราผู้บวชแล้ว อย่าได้มีความประมาทในเรื่องนี้ โดยถือเสียว่า เป็นเรื่องเล็กน้อย หรือโง่เขลาถึงกับเห็นว่า เป็นเรื่องนอกลู่นอกทางของพระศาสนา แต่อย่างใดเลย.

๙. ขวนขวายเรียนธรรมวินัย

คำว่า "ธรรมวินัย" นี้ ผู้มีการศึกษาน้อย ย่อมเห็นเป็นคำธรรมดาคำหนึ่ง, แต่ที่แท้แล้ว คำว่า "ธรรมวินัย" ที่เป็นพระพุทธภาษิต ในพระไตรปิฎกย่อมหมายถึงตัวศาสนาทั้งหมด. พระองค์ไม่เคยทรงใช้คำว่า "ศาสนา" เลย, แต่ทรงใช้คำว่า "ธรรมวินัย" นี้ ในเมื่อเราใช้คำว่า "ศาสนา." พระพุทธองค์ไม่เคยทรงใช้คำว่า "ไตรปิฎก" และทั้งไม่เคยทรงได้ยินคำว่า "ไตรปิฎก" นี้อีกด้วย เพราะคำๆ นี้เพิ่งเกิดทีหลัง. พระองค์ทรงใช้คำว่า "ธรรมวินัย" ในที่ที่พวกเราใช้คำว่า "ไตรปิฎก" กันแทบทั้งนั้น, และคำว่า "ธรรมวินัย" ของพระองค์ ยังมีความหมายอันเดียวกันกับว่า "พรหมจรรย์" คือไม่หมายถึงตัวพระคัมภีร์ คำสอน หรือการศึกษาเล่าเรียน

ล้วนๆ, แต่คำว่า "ธรรมวินัย" ของพระองค์นั้น หมายถึงตัวการปฏิบัติธรรมวินัย โดยตรงด้วย. เพราะฉะนั้น จึงเป็นคำที่มีความศักดิ์สิทธิ์ถึงที่สุด มีความกว้างขวางถึงที่สุด คือรวมเอาตัวศาสนาทั้งหมดไว้ในคำๆ นี้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ รวมการศึกษาเล่าเรียนปริยัติ การปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา และการบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ทั้ง ๓ ชั้นนี้ เข้าไว้ในคำๆ เดียวกันว่า "ธรรมวินัย."

เมื่อกล่าวตามนัยนี้ คำว่า "การศึกษาธรรมวินัย" ย่อมหมายถึงการศึกษาเล่าเรียนให้รู้ทั้งที่เป็นความรู้อย่างปริยัติ คือจำได้หรือเข้าใจ, และทั้งที่เป็นความรู้อย่างปฏิบัติ คือได้ประสบเหตุการณ์อันนั้นเข้าด้วยตนจริงๆ รู้ว่ามีความยากง่ายเพียงไร ต้องอดกลั้นอดทนหรือต้องเสียสละ เป็นต้นเพียงไรด้วย, ตลอด

ถึงความรู้ซึ่งเป็นความรู้สึกในภายในใจในผล
ของการปฏิบัติว่า นำมาซึ่งความสะอาด สว่าง
สงบ อย่างไร และเพียงใดด้วย. นี่แหละ คือ
การศึกษา อันนำมาซึ่งความรู้ในตัวธรรมวินัย
ในที่นี้.

แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อความสะดวกของ
การกำหนดจดจำ เราจะแยกคำๆ นี้ออกเป็น
๒ ส่วน คือคำว่า "ธรรม" คำหนึ่ง, และคำว่า
"วินัย" คำหนึ่ง เพื่อศึกษาให้ทราบความหมาย
โดยละเอียดสืบไป :—

คำว่า "ธรรม" หมายถึงหลักความจริง
ของธรรมชาติ ซึ่งไม่มีใครตั้งขึ้น หรือบัญญัติ
ขึ้น, แต่เป็นกฎธรรมดาของธรรมชาติ หรือ
ของสิ่งทั้งปวง ซึ่งมีอยู่อย่างตายตัว. ถ้าใคร
ไม่รู้ ก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวงอย่างผิดๆ ความ-
ทุกข์ก็เกิดขึ้น. ยกตัวอย่าง เช่น รูป เสียง

กลิน รส สัมผัส ซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ตามธรรม-
ชาติ ย่อมมีกฎเกณฑ์ของมันเอง, ใครเข้าไป
เกี่ยวข้องกับมันในลักษณะเช่นใด มันก็ให้ผล
เป็นปฏิกิริยา ตอบแทนออกมาโดยสมกัน.
เพราะฉะนั้น บางคนจึงได้รับความร้อนเป็นไฟ
กลับมา, บางคนก็ได้รับผลพอเป็นความสะดวก
สบาย, บางคนก็ได้รับผลเป็นชัยชนะเหนือ
อารมณ์เหล่านั้น มีความสงบเย็นเป็นปกติอยู่
ได้ ดังนี้เป็นต้น. ทั้งนี้เพราะว่า สิ่งซึ่งเป็น
ธรรมชาติเหล่านั้น มันมีกฎธรรมดาอันตายตัว
อยู่ในตัวมันเอง, แต่ว่า มันมีหลายอย่าง
หลายแง่ หลายมุม, ในอย่างหนึ่ง มุมหนึ่ง
ก็มีเหตุและผล เป็นอย่างหนึ่งๆ. เพราะฉะนั้น
คนจึงได้รับผลต่างๆกัน แล้วแต่จะเข้าไปเกี่ยว
ข้องกับมันในลักษณะเช่นไร ซึ่งข้อนี้ ไม่มีใคร

ไปบังคับ หรือแต่งตั้งมันได้, เราจึงเรียกสิ่งทั้งหมดนี้ คือทั้งตัวธรรมชาตินั้นๆ และกฎเกณฑ์อันมีอยู่ในธรรมชาตินั้นๆว่า "ธรรม." นับว่า เป็นคำกลางที่สุด. นักศึกษาชาวต่างประเทศในรุ่นหลังนี้ นิยมให้คำแปลของคำว่า "ธรรม" ในที่นี้ว่า Norm ซึ่งมีรากศัพท์ว่า "ธรรมชาติธรรมดา," นับว่าเป็นคำแปลที่ถูกต้องและเหมาะสมอย่างยิ่ง, ซึ่งผิดจากคำแปลที่เคยใช้กันก่อนๆ เช่น คำว่า "Doctrine" อันแปลว่า "โอวาท" ซึ่งเป็นความหมายที่แคบเกินไป จนใช้ไม่ได้กับคำว่า "ธรรม" ในที่นี้. ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า "ธรรม" ไม่เกี่ยวกับการบัญญัติแต่งตั้งของบุคคลผู้ใด. ความรู้อันเกี่ยวกับเรื่องนี้ จึงเป็นไปในทางที่จะประพฤติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์อันเด็ดขาดของธรรมชาติ เท่านั้น.

ส่วนคำว่า "วินัย" นั้น หมายถึงระเบียบหรือกฎเกณฑ์ ซึ่งมนุษย์ตั้งขึ้นตามความมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น วินัยที่พระศาสดาบัญญัติขึ้น เพื่อควบคุมหมู่คณะ หรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นของจำกัดเวลาและสถานที่ และเฉพาะยุค เฉพาะสมัย และเปลี่ยนแปลงได้ตามเหตุการณ์ ซึ่งสรุปความว่า เป็น "สิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้น." วินัยบางอย่างเมื่อไม่ได้บัญญัติขึ้นก็ยังไม่มี หรือกลายเป็นไม่ต้องทำ [เช่นภิกษุในยุคแรกๆ ของพระองค์นั้น ฉันอาหารในเวลาวิกาล, แม้ที่เป็นพระอรหันต์เป็นต้น.] นี้ ย่อมชี้ให้เห็นว่า วินัยเป็นวินัย เพราะการบัญญัติขึ้น และเป็นของจำกัดเวลาและสถานที่เป็นต้น ดังกล่าวแล้ว. แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อวินัยข้อใดบัญญัติขึ้นแล้ว และเราสมัครใจที่จะถือวินัยของพระ-

ศาสดาองค์นั้นแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องถือวินัย ข้อนั้น ของพระศาสดาองค์นั้นโดยเด็ดขาด. เราจึงเห็นความหมายของคำว่า "วินัย" ต่อไป อีกว่า เป็นสิ่งที่บังคับให้ต้องทำโดยเด็ดขาด, ส่วนความหมายของคำว่า "ธรรม" นั้น ไม่ได้เป็นคำสั่งหรือคำบังคับอย่างเด็ดขาด ปล่อยไว้กว้างๆ ลอยๆ ว่า ถ้าใครปรารถนาผลอย่างใด ก็จงทำอย่างนั้นๆ เพื่อให้ได้ผลตามที่ตนต้องการ, เราจึงเห็นความแตกต่างระหว่างความหมายของธรรม และความหมายของวินัย ว่า "ธรรม เป็นสิ่งที่ไม่บังคับ, และมีธรรมชาติเป็นผู้วางกฎ. วินัย เป็นสิ่งที่บังคับ, และมนุษย์เป็นผู้วางกฎ." แต่ทั้ง ๒ อย่างนี้ มีความสัมพันธ์กัน, คือวินัย ที่บัญญัติขึ้นนั้น ก็อนุโลมเพื่อให้ได้ผลตามทางธรรมเป็นขั้นสูงสุดนั่นเอง, โดยส่วนใหญ่ วินัย ก็คือระเบียบที่วางไว้สำหรับ

ให้บุคคลหรือหมู่คณะนั้น ๆ เป็นอยู่กันอย่างถูกต้องและเหมาะสม เพื่อปฏิบัติธรรม จนกว่าจะลุถึงผลสุดท้ายของธรรม กล่าวคือ นิพพานนั่นเอง.

แต่เมื่อกล่าวเฉพาะการศึกษา ของภิกษุสามเณรในปัจจุบันนี้ ก็เห็นได้ว่าธรรมวินัยเป็นความรู้ที่เรียนควบกันไป ตามที่มีปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ของพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความรู้แล้วนำไปใช้ตามความประสงค์ที่ต่าง ๆ กัน และมีความประสงค์ในอันที่จะใช้ปฏิบัติ ให้ได้รับความสุขอย่างแท้จริง ในพระพุทธศาสนาเป็นประธาน. แม้จะมีผู้ใช้ความรู้อันนี้เพื่อประโยชน์ทางโลก ๆ บ้าง ก็ไม่นับว่าผิดความประสงค์อันแท้จริงของการศึกษา. ความประสงค์อันแท้จริง อยู่ที่การช่วยกันศึกษาเอาไว้เพื่อปฏิบัติ แล้วสั่งสอนกันสืบ ๆ กันต่อไป อย่าให้

สาย่สูญ, เพื่อเป็นโอกาสแก่ผู้ที่อยากปฏิบัติ เพื่อพ้นทุกข์เมื่อใด จักปฏิบัติได้เมื่อนั้น.

การขวนขวายในการเล่าเรียน ธรรมวินัย ของพวกเราผู้บวชแล้ว ทั้งที่จะอยู่ต่อไป และที่จะลาสิกขาบทก็ตาม ยังคงอยู่ที่ความมุ่งหมายอันแท้จริง คือ ให้รู้และปฏิบัติ. การปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้น ปฏิบัติได้ทั้งฆราวาสและบรรพชิต ใครก็ตาม เมื่อยังมีชีวิตอยู่ และรู้สึกว่า ความทุกข์ย่อมมีอยู่ในชีวิตนั้นแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องศึกษา และปฏิบัติธรรมวินัยอยู่ตลอดเวลา จึงควรขวนขวายค้นคว้าว่า สิ่งใดบ้างที่เหมาะสม หรือตรงกับความต้องการของตนในอันที่จะบำบัดความทุกข์ตามที่ตนรู้สึกอยู่ดีแล้ว ว่ามีอยู่ในตนอย่างไร, สำหรับรายละเอียดของธรรมและวินัยนั้น มีมากมาย จนเหลือที่จะระบุลงไปในที่นี้ และไม่มีความจำเป็น

ที่จะต้องทำเช่นนั้น เพราะอาจจะรวบรวมเอาได้จากตำรานั้น ๆ ตามความต้องการของตนอยู่แล้ว. ข้อสำคัญในเรื่องนี้ ก็คือ ขอให้มองเห็นคุณค่าของสิ่งที่เรียกว่า "ธรรมวินัย" อย่างลึกซึ้งและถูกต้องจริง ๆ แล้วคัดเลือกรวบรวมเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนให้ได้จริง ๆ. เมื่อเป็นโอกาสแห่งการศึกษาคราวใด ก็ขอให้ตั้งหน้าตั้งตาศึกษาจริง ๆ โดยยึดหลักที่ว่า "ฟัง," [ซึ่งหมายความถึงการอ่าน หรืออย่างอื่นด้วย] คิด, ถาม, จำ, เป็นหลักใหญ่ ตามที่ท่านได้ถือกันมาแต่โบราณกาล จนเกิดมีข้อความขึ้นบทหนึ่ง ซึ่งใคร ๆ ก็บอกไม่ได้ว่า เป็นของผู้ใดหรือของศาสนาไหน. คำนั้นเป็นภาษาบาลีว่า "สุ จิ ปุ ลิ วินิมุตฺโต กถ์ โส ปณฺฑิโต ภเว" ซึ่งมีใจความว่า "ผู้เว้นขาดเสียจาก การฟัง

การคิด การถาม และการบันทึกแล้ว จะเป็นบัณฑิตได้อย่างไรกัน."

คำว่า "บัณฑิต" หมายถึงผู้เอาตัวรอดได้. มิได้หมายถึงผู้มีความรู้มากอย่างที่เขาเข้าใจกัน เพราะคำว่า "ปณฺฑา" นั้น แปลว่า "ปัญญาชนิดที่เอาตัวรอดได้," "อิต" แปลว่า "มี." ปณฺฑา+อิต แปลว่า มีปัญญาชนิดที่เอาตัวรอดได้, มิใช่ปัญญาชนิดมีท่วมหัวเอาตัวไม่รอดนั้นเลย. เพราะฉะนั้น การเรียนธรรมวินัยของพวกเรา ย่อมหมายความว่าเรียนชนิดให้เอาตัวรอดอย่างถูกทางกันได้จริงๆ ทั้งบรรพชิตและฆราวาส.

คำว่า "ฟัง" หมายถึงการทำทุกอย่างที่เป็นทางมาของความรู้ เช่น การอ่านหรือการดเอาที่เนื้อที่ตัว กิริยา วาจา ของบุคคลใดคน

หนึ่ง ก็ได้ เพื่อให้เกิดความรู้ หรือข้อคิดอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้นก่อน.

คำว่า "คิด" หมายถึงการได้รับความรู้อันใดมาแล้ว ไม่รับเอาหรือเชื่อตามนั้นโดยทันที เพราะพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนไว้เช่นนี้. เราได้รับความรู้อันใดมา จำเป็นจะต้องคิดพินิจพิจารณาให้เข้าใจถูกต้องทั่วถึง และสมเหตุสมผล เพียงพอแก่การที่จะเชื่อหรือรับเอาแล้วจึงเชื่อ.

คำว่า "ถาม" หมายถึงเมื่อไม่เข้าใจหรือเพียงฉงน สงสัย ในความรู้หรือหลักเกณฑ์ข้อใด ก็อย่าอมพะนำหรือเกี่ยงคร้านในการที่จะไต่ถามผู้ที่ควรไต่ถาม เพื่อให้ข้อปัญหานั้นหมดไป เกิดเป็นความรู้ที่แจ่มแจ้ง กระจ่าง ใช้การได้จริง ๆ.

คำว่า "บันทึก" [ลิข] ในที่นี้ โดยส่วน

ใหญ่ หมายถึงบันทึกลงไปในใจ คือ การจำ, และบันทึกลงไปในเครื่องบันทึกภายนอก คือ การจด, เพื่อเป็นอุปกรณ์แห่งการจำ ซึ่งอาจจะเลือนได้ หรือมากจนจำไม่ไหว. แต่ขอแนะว่า วิธีการบันทึกที่ดีที่สุดนั้น คือการบันทึกไว้ที่ กาย วาจา ใจ กล่าวคือ ปฏิบัติเสียเองเป็นประจำวัน ก็จะเป็นความรู้ที่ไม่รู้จักลางเลือน และเป็นประโยชน์แก่ตนเต็มที่ พร้อมกันไปในตัว.

ขอให้พวกเรา ผู้บวชแล้ว จงได้ขวนขวายกระทำตามหลัก ๔ ประการนี้ต่อธรรมวินัย ตามความหมายดั้งเดิมของพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกระทั่ง ธรรมวินัยนั้น มาอยู่ที่เนื้อที่ตัว คือที่ กาย วาจา ใจ ของเรา, จนธรรมวินัยนั้นคุ้มครองเรา ให้ปลอดจากความทุกข์ เหมือนที่ร่มใหญ่ ๆ หรือหลังคา คุ้มครองผู้ใช้ไม่ให้ต้อง

เบียกฝน ในคราวฝนตก ฉะนั้น. ความขวนขวายในทั้น จะเกิดขึ้นมาได้ ก็เพราะการพินิจพิจารณา ให้เห็นความจำเป็นที่เราทุกคนจักต้องมีสิ่งที่เรียกว่า ธรรมวินัยนี้อยู่กับตน, ความเป็นไปในชีวิตของตน จึงจักเป็นไปด้วยดี มีความราบรื่น ทั้งในด้านการประกอบอาชีพและการเป็นอยู่ เพื่อความผาสุกเป็นประจำวันทั้งของตนเอง และของหมู่คณะ หรือครอบครัว อย่างที่จะหลีกเลี่ยงมิได้. เมื่อมีปัญญามองเห็นความจริงข้อนี้ ความขวนขวายก็จะเกิดเองอย่างมากมาย โดยไม่ต้องสงสัย. ความขวนขวายอย่างแกนๆ ทำไปเพราะความมงมงาย โดยเชื่อคำผู้อื่น เช่นเขาบอกว่า สิ่งนี้สิ่งนั้นดี แล้วตัวก็พลอยว่าดี สู้ขวนขวายไปกับเขาด้วยนั้น ไม่อาจสำเร็จประโยชน์ได้แต่อย่างใดเลย,

และไม่ใช่เป็นความขวนขวายของพวกเราในที่นี้.

การขวนขวายในการศึกษาวินัย นับว่าเป็นกิจ, การขวนขวายศึกษาธรรม นับว่าเป็นวัตร. รวมเข้าด้วยกันเป็นกิจวัตรที่สมบูรณ์ และเป็นประการที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะอาจจะเป็นที่ตั้งที่อาศัยของกิจวัตรประการอื่น ๆ ทั้งปวงได้เป็นอย่างดี จึงขอให้พวกเราผู้บวชแล้ว ขวนขวายในกิจวัตรข้อนี้ จนสุดความสามารถของตน.

๕. เอาใจใส่ของสงฆ์และกิจสงฆ์

ผู้บวชแล้วทุกคน จักต้องเอาใจใส่ในกิจสงฆ์และของสงฆ์ ในฐานะที่เป็นทั้ง กิจ และทั้ง วัตร.

คำว่า "ของสงฆ์" หมายถึงวัตถุสิ่งของ

และสถานที่ ตลอดถึงสิทธิและอำนาจอย่างอื่น ซึ่งมีผู้ถวายไว้ ให้เป็นสมบัติของคณะสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา.

คำว่า "สงฆ์" นั้น มิได้หมายถึงสงฆ์หมู่ใด แต่ย่อมหมายถึงสงฆ์หมู่เดียวเท่านั้น ซึ่งเป็นสงฆ์ในพระพุทธศาสนา. ฉะนั้น สิทธิในความเป็นเจ้าของ จึงเป็นของสงฆ์ในพระพุทธศาสนา, ซึ่งเรามักจะเรียกๆ กันอย่างสมมติๆ ว่า ทั้งหมดนี้เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าองค์เดียว, โดยที่แท้ ก็คือเป็นสิทธิของสงฆ์ทั้งหมด ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. นี้หมายถึงสิทธิในความเป็นเจ้าของ, ส่วนสิทธิในการที่จะบริโภคใช้สอยนั้น วินัยระบุให้เป็นสิทธิของสงฆ์หมู่ย่อยๆ ตามที่มาถึงเข้าเฉพาะหน้า หรือตามที่เกี่ยวข้องปกครองรักษาอยู่ แล้วแต่กรณี. โดยนัยนี้ เราจะเห็นได้ว่า วัตถุของ

สงฆ์นั้น ตั้งอยู่ในฐานะเป็นของศักดิสิทธิ์ คล้ายกับว่า เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าจริง ๆ. แม้วินัยจะไม่บังคับ เราก็จะสมัครใจในการที่จะช่วยกันเก็บรักษาของสงฆ์นี้. เมื่อทั้งวินัยก็บังคับ ทั้งธรรมก็นิยมให้รักษา และเราเองตามความรู้สึกส่วนตัวก็อยากจะรักษา เพราะถือว่า เป็นสมบัติของพระศาสดา ดังนี้แล้ว หวังว่าทุกคน จะช่วยกันรักษาของสงฆ์ ตามความสามารถของตนจริง ๆ ด้วยความเอาใจใส่.

คำว่า "กิจสงฆ์" มีอยู่เป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทหนึ่งเป็นสังฆกรรมที่ต้องทำตามวินัย เช่น การทำอุโบสถ ปวารณา และอื่น ๆ อีกมาก ตลอดถึงการจัดการซึ่งกันและกัน ยังกันและกันให้ออกจากอาบัติได้ ดังนี้เป็นต้น ซึ่งนับว่า เป็นสังฆกรรมที่บังคับตามวินัย. ส่วน

กิจสงฆ์ อีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นกิจที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในวัดวาอารามทั่ว ๆไป ตามกาลเทศะ ไม่เกี่ยวกับวินัยบังคับ แต่เป็นกิจของหมู่คณะที่ต้องช่วยกันทำ. นี้เรียกว่า "กิจสงฆ์." ตามปกติไม่เกี่ยวกับวินัย. รวมกิจสงฆ์ทั้ง ๒ ประเภทเข้าด้วยกัน เรียกว่า กิจสงฆ์ ในที่นี้เป็นกิจที่จะต้องเอาใจใส่ เพราะวินัยบังคับไว้บ้าง, เพราะเห็นแก่ความผาสุกราบรื่นของหมู่คณะบ้าง. เราจักต้องช่วยกันเอาใจใส่ให้เป็นไปด้วยดี เพื่อรักษาวินัยไว้เป็นอย่างดี และเพื่อความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ตามความมุ่งหมายของธรรมวินัย. หากไม่เออเพื่อเอาใจใส่แล้ว ลองคิดดูเถิดว่า ใครเล่าจักเป็นผู้เอาใจใส่หรือรับผิดชอบ. ก็เมื่อเจ้าของเองไม่เอาใจใส่และรับผิดชอบแล้ว จะมีใครที่ไหนเล่าจะเป็นผู้เอาใจใส่และรับผิดชอบ, เพราะคำว่า

"สงฆ์" ในที่นี้ หมายถึงพวกเราทุกคน ; เพราะฉะนั้น เราทุกคนจึงเป็นเจ้าของ.

ขอให้เราผู้บวชแล้วทุกคน จงสำนึกในเกียรติยศ แห่งการที่เราได้เป็นเจ้าของของสงฆ์ และกิจสงฆ์ในพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดา แล้วเกิดฉันทะ และปีติปราโมทย์ จนถึงกับเอาใจใส่ในของสงฆ์และกิจสงฆ์ ได้อย่างไม่รู้จักเบื่อหน่าย จงทุกคนในฐานะที่เป็นทั้งกิจและทั้งวัตร ดังกล่าวแล้ว.

๑๐. ดำรงตนให้น่าไหว้

การดำรงตนให้น่าไหว้นี้ นอกจากเป็นสิ่งที่จะต้องทำจริงจัง เพื่อเป็นกิจวัตรซึ่งเป็นการทำตนให้อยู่ในธรรมวินัย โดยเคร่งครัดแล้ว ยังเป็นการกระทำที่มีความหมายอย่างอื่นหรือมีประโยชน์อย่างอื่นอีกบางอย่าง.

การดำรงตนให้น่าไหว้ หมายถึงการดำรงตนอยู่ในความเป็นสมณะ คือ มีความสงบกาย วาจา ใจ โดยสมบูรณ์นั่นเอง. ปราศจากลักษณะของความเป็นสมณะแล้ว ก็ย่อมปราศจากลักษณะที่น่าไหว้. เพราะฉะนั้น ลักษณะที่น่าไหว้ ก็คือ ลักษณะของสมณะนั่นเอง. สิ่งที่จะต้องพิจารณาในกิจวัตรอันนี้ จึงคือ ลักษณะของสมณะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้มีหลักว่า "คนไม่ได้เป็นสมณะ เพราะความมีหัวโล้น [น มุณฺฑเกน สมโณ]"[๑] ดังนี้ เป็นต้น. เพราะฉะนั้น ความน่าไหว้ จึงมิใช่อยู่ที่ความมีหัวโล้น หรือการนุ่งห่มผ้ากาสายะ เป็นต้น. แต่อยู่ที่มีกาย วาจา ใจ อย่างสมณะต่างหาก.

---

๑. พระบาลี ธ. ขุ. ๒๕/๕๐/๒๘.

คำว่า "สมณะ" แปลว่า "ผู้สงบ" หรือ "ผู้มีธรรมเป็นเครื่องสงบ" ซึ่ง โดยพฤตินัย แล้ว ย่อมเป็นของอันเดียวกัน คือ เมื่อมีธรรมเป็นเครื่องสงบอยู่ที่ตน ตนก็เป็นผู้สงบ. เพราะฉะนน จึงจำต้องศึกษาและปฏิบัติในธรรมอันเป็นเครื่องทำความสงบ.

ธรรมเป็นเครื่องทำความสงบ ควรจะมีขอบเขตกว้าง ๆ ว่า ตนเองสงบ และผู้อื่นก็พลอยสงบ. การปฏิบัติในธรรมประเภทนี้ จึงมีผลไม่เป็นการเบียดเบียนตน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น, การกระทำที่มีผลเป็นการไม่เบียดเบียนตน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น เช่นนี้ มีลักษณะที่ทำให้ผู้นั้นเป็นคนน่าไหว้. ที่เห็นได้ง่าย ๆ เช่น ผู้ใดกำลังไม่เบียดเบียนตน ซึ่งได้แก่ ผู้นั้นไม่มีกิเลส เผาผลาญ อยู่ในภายในแล้วมีความหม่นหมอง ปรากฏออกมาข้างนอก,

หรือไม่มีกิเลสผลักดันออกมาจากภายใน มีผล ทำให้กระทำปาณาติบาต หรืออทินนาทาน เป็นต้น, ผิวพรรณ หรืออินทรีย์ ของผู้นั้น ก็ผ่องใส มีแววแห่งความเยือกเย็นเป็นสุข ซึ่งเป็นภาพที่ใครเห็นแล้วก็ต้องไหว้, ถ้าไม่ไหว้ภายนอก เช่นการยกมือไหว้เป็นต้น ก็ต้องไหว้ในภายใน คือมีจิตใจยอมสักการะบูชา เคารพโดยสิ้นเชิง. ทั้งนี้ ก็เพราะลักษณะอันสงบอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นสมณะ นั่นเอง.

ข้อปฏิบัติในชั้นวินัย หรือศีลนั้น ยังก่อให้เกิดลักษณะที่น่าไหว้ได้ไม่ถึงที่สุด เพราะเมื่อเอากันแต่เพียงไม่ขาดศีล หรือผิดวินัยแล้ว ย่อมหมายความแต่เพียงว่า ไม่ได้ทำผิดทางกาย ทางวาจา เท่านั้น ส่วนทางใจอาจจะหม่นหมอง เร่าร้อน หวั่นไหว อยู่ด้วยกิเลส อันละเอียดอย่างใดอย่างหนึ่งจนแสดงแววออกมา

นอกหน้า เป็นหน้าสยิวบ้าง เป็นหน้าทะมึนทึน ยิ่งไปกว่านั้น เหมือนหน้ายักษ์หน้ามารบ้าง ซึ่งไม่เป็นทางแห่งความน่าไหว้แต่ประการใด. ด้วยเหตุนี้แหละ จึงเห็นได้ชัดว่า เพียงแต่ทำตนไม่ให้ขาดศีล หรือไม่ให้ผิดวินัยนั้น ยังไม่ใช่เป็นการดำรงตนให้น่าไหว้ที่สมบูรณ์.

การดำรงตนให้น่าไหว้ที่สมบูรณ์ ย่อมอยู่ที่การควบคุมกิเลสในภายใน ไม่ให้ปรากฏออกมาเป็นการกระทำที่ผิด หรือเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่น่าเลื่อมใสอยู่ที่เนื้อที่ตัว หรือที่ใบหน้า. ความข้อนี้ หมายถึงการควบคุมกิเลสไว้ให้อยู่ในอำนาจชั้นหนึ่ง และหมายเลยไปถึงการทำลายรากเง่าของกิเลส ให้หมดสิ้นไปโดยไม่ต้องควบคุมอีกต่อไป นี้อีกชั้นหนึ่ง. สำหรับชั้นที่เป็นการควบคุมกิเลสนั้น ก็ได้แก่ระเบียบปฏิบัติในชั้นศีล ซึ่งควบคุมกิเลสหยาบ

ที่ทะลุออกมาภายนอก และชั้นสมาธิ ซึ่งเป็นการควบคุมกิเลสที่กลัดกลุ้มอยู่ในจิต, ส่วนการทำลายกิเลสให้สูญสิ้นไปนั้น เป็นระเบียบปฏิบัติในชั้นปัญญา ซึ่งเป็นการชำระชะล้างกิเลสอันละเอียด ที่เรียกว่า อนุสัย อันนอนจมนิ่งอยู่ในสันดาน นั่นเอง. เราจึงเห็นได้ว่าไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือหลักธรรมะหมวดอื่น ซึ่งรวมความหมายของศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งหมดไว้ เช่น อัฏฐังคิกมรรค เป็นต้น นั่นเอง คือระเบียบแห่งการดำรงตนให้น่าไหว้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ตัวพรหมจรรย์แท้. รายละเอียดเกี่ยวกับไตรสิกขา หรืออัฏฐังคิกมรรค เป็นต้น ย่อมหาศึกษาได้จากตำรับตำราอันกล่าวถึงเรื่องนั้น โดยตรง.

ในที่นี้ มีความสำคัญ ซึ่งจะต้องชี้ชวย

ให้ได้อีกข้อหนึ่ง ข้อนั้น คือ คุณธรรมที่จะทำให้มีศีล สมาธิ ปัญญา ขึ้นมา ได้นั่นเอง. เพียงแต่มีความรู้ว่า อะไรเป็นศีล สมาธิ ปัญญา เท่านั้น ย่อมไม่ทำให้เกิดมีศีล สมาธิ ปัญญา ขึ้นได้. เราจักต้องมีธรรมะสำหรับเป็นเครื่องมือให้มีศีล สมาธิ ปัญญา อีกต่อหนึ่ง ซึ่งได้แก่ธรรมะประเภทที่เป็นเครื่องมือทั้งหลาย เช่น การบังคับจิต หรือที่เรียกว่า การบังคับตัวเอง [ทมะ] เป็นต้น หรือจะขยายความออกไปเป็น สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ซึ่งได้แก่ความจริงใจในอันที่จะทำ, การบังคับตนให้ทำ, การอดกลั้นอดทน เมื่อประสบความลำบาก ในการทำ, และการคอยทำลายอุปสรรคต่างๆ ที่ขัดขวางในการทำให้สิ้นไปอยู่เสมอ, ดังนี้ก็ได้, ยิ่งกว่านั้น ยังจะต้องมีธรรมะประเภทที่ถือว่าเป็นเครื่องสนับสนุนย่อยๆ ลงไป เช่น หิริ โอต-

ตัปปะ ซึ่งได้แก่ความสำนึกถึงสถานะ หรือเกียรติของตนว่ามีอยู่อย่างไร แล้วมีความละอายแก่ใจ หรือมีความกลัวต่อการที่จะทำสิ่งใดซึ่งไม่เหมาะสมแก่สถานะหรือเกียรติของตน.

หิริและโอตตัปปะ นี้ โดยหลักทั่วไปท่านก็จัดไว้ในฐานะเป็นที่ตั้งที่รองรับของศีล, ซึ่งถ้าปราศจากหิริและโอตตัปปะเป็นเครื่องรองรับแล้ว, ศีลก็ไม่มีที่ตั้งอาศัย ทำนองเดียวกับที่ ถ้าปราศจากแผ่นดินเสียแล้ว สัตว์หรือต้นไม้ ก็ปราศจากที่ตั้งอาศัย ฉันใดก็ฉันนั้น. ฉะนั้น เราจึงเห็นได้ว่า การมีธรรมชนิดเป็นที่ตั้งอาศัย หรือที่มีหน้าที่สนับสนุนเหล่านี้ ก็มีความสำคัญถึงกับจะขาดเสียไม่ได้ด้วยเหมือนกัน.

สรุปความ ในชั้นนี้ว่า เราจักต้องมีตัวธรรมะประเภทที่เป็นหลัก เป็นประธาน เช่น

ไตรสิกขา เป็นต้น สำหรับยกขึ้นไว้เป็นหลัก หรือแนวการปฏิบัติ แล้วเราจักต้องมีธรรมะประเภทที่เป็นเครื่องมือ ให้เราปฏิบัติได้สำเร็จ เช่น สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ เป็นต้น เป็นเครื่องมือดำเนินการ และในที่สุดก็มีธรรมะประเภทสนับสนุน หรือเป็นที่ตั้งอาศัย เช่น หิริโอตตัปปะ เป็นต้น รองรับไว้เสมอไป, การดำรงตนให้น่าไหว้ หรือการทำตนให้ประกอบอยู่ด้วยความเป็นสมณะ จึงจักตั้งต้นดำเนินไปได้ด้วยดี และดำเนินไปได้จนถึงขั้นสูงสุดจริง ๆ.

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นการชี้ให้เห็นลักษณะในฐานะเป็นกิจวัตรที่ต้องทำโดยตรง, ส่วนผลพิเศษอันจะพึงได้จากเรื่องนี้มากไปกว่าความเป็นกิจวัตรนั้นยังมี. และเป็นผลชนิดที่มีค่าอีกมากมาย ซึ่งไม่ควรจะมองข้ามไปเสีย และ

ทั้งยังจักเป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดกำลังใจในการที่จะประพฤติกิจวัตร ข้อนี้ อย่างมากมายอีกด้วย.

ผลพิเศษ ที่กล่าวนี้มีอยู่หลายประการ แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ ลักษณะที่น่าไหว้ของบุคคลผู้นั้น ย่อมเป็นการเผยแพร่ลัทธิหรือศาสนาของผู้นั้นไปในตัว. พระอัสสชิสามารถทำให้ อุปติสสปริพพาชก ซึ่งต่อมาเป็นพระมหาเถระชั้นสูงสุดในพุทธศาสนา เกิดความเลื่อมใสนำตัวเข้ามาสู่พุทธศาสนาได้ ก็เพราะความมีลักษณะน่าไหว้อย่างเดียวเท่านั้น. ในอุทาหรณ์นี้ย่อมเห็นชัดในข้อที่ว่า การดำรงตนให้น่าไหว้ หรือการดำรงตนอยู่อย่างน่าไหว้ของ พระอัสสชิ นั่นเอง เป็นการเผยแพร่ธรรมวินัยนี้อย่างได้ผลยิ่งไปกว่าที่จะมัวพูดมัวสอนกันเป็นวักเป็นเวร แล้วก็ไม่สามารถกลับใจหรือ

น้อมนำใจผู้ใดเข้ามาสู่ธรรมวินัยนี้ได้. เมื่อผู้ใดเห็น อานิสงส์อันประเสริฐ ของความมีอินทรีย์อิ่มเอิบผ่องใส เพราะปราศจากกิเลสรบกวนเผาไหม้ในภายใน จนทำคนให้เลื่อมใสหรือกลับใจคนได้ถึงที่สุด, ดังนี้แล้ว ย่อมจะเกิดกำลังใจ เพื่อประพฤติกิจวัตรข้อนี้อยู่ด้วยความรื่นเริง และกล้าหาญอยู่ตลอดเวลา.

คำว่า "การดำรงตนให้น่าไหว้" ย่อมเป็นคำสรุปความของพรหมจรรย์ทั้งสิ้น และของการประกาศพรหมจรรย์ทั้งสิ้นอยู่ในตัวเอง ฉะนั้น จึงจัดเป็นกิจวัตร ที่มีความสำคัญเหนือกิจวัตรอื่นใดทั้งหมดทั้งสิ้น จึงจัดไว้เป็นข้อสุดท้าย. แม้ว่าความหมายของกิจวัตรข้อนี้จักได้รวมความหมายของกิจวัตร ๙ ข้อข้างต้นดังที่กล่าวแล้วไว้โดยสิ้นเชิงก็ตาม เราก็ยังแยกกิจวัตรออกเป็น ๑๐ ข้อ. ทั้งนี้เพื่อสะดวก

แก่การศึกษาและการปฏิบัติตามลำดับ ๆ ของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ ซึ่งไม่สามารถแยกแยะใจความของกิจวัตรข้อสุดท้ายออกเป็น ๑๐ ข้อ ได้ด้วยตนเอง.

สรุปใจความแห่งกิจวัตร

ในที่สุดนี้ พึงถือเอาใจความแห่งกิจวัตรทั้งหลายให้ได้แต่ละข้อ ๆ นับตั้งต้นตั้งแต่ [๑] การเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยอาหารที่ได้มาโดยสิทธิอันชอบธรรมของบรรพชิต ซึ่งเราสรุปไว้ด้วยคำว่า บิณฑบาต, [๒] การมีหลักเกณฑ์หรือมีนิสัยแห่งความสะอาดหมดจด ทั้งภายนอกภายใน ซึ่งเราสรุปไว้ด้วยคำว่า กวาดวัด, [๓] การเปิดเผยความผิดความชั่วของตน ให้หมดความเป็นผู้มีความผิดความชั่วติดตัว และตั้งใจสำรวมระวังยิ่งขึ้น ซึ่งเราสรุปไว้ด้วยคำ

ว่า ปลงอายุสังขาร, [๔] การทำตนให้สม่ำเสมอในการทำงาน โดยเฉพาะในการมีคุณพระรัตนตรัย เป็นเครื่องระลึกประจำใจ อยู่ตลอดเวลา และการสาธยายธรรม อันพึงสาธยายเพื่อช่วยความจำ อันเราสรุปไว้ด้วยคำว่า ทำวัตรพระสวดมนต์, [๕] การหมั่นพินิจพิจารณาด้วยสติสัมปชัญญะและปัญญา ในธรรมที่จะเป็นเครื่องคุ้มครองตน ให้พ้นจากภัย ของกิเลส อันเราสรุปไว้ด้วยคำว่า ขวนขวายในปัจจเวกขณ์และภาวนา, [๖] การเอาใจใส่ต่ออุปัชฌายอาจารย์ อันเป็นกำเนิดหรือทางมาแห่งความรู้ และการปฏิบัติที่ดำเนินไปได้ราบรื่น, ในฐานะมิตรท่านเหล่านั้น เป็นกัลยาณมิตร อันเราสรุปไว้ด้วยคำว่า อุปัฏฐากอุปัชฌายอาจารย์, [๗] การเอาใจใส่ปรับปรุงเครื่องใช้ไม้สอยที่เป็นอุปกรณ์แก่การเป็นอยู่ ตลอดจน

ถึงการปรับปรุงร่างกาย ซึ่งเราทำอุปมาให้เป็นเหมือนม้า สำหรับขับขี่ในการเดินทางไกล ให้มีคุณสมบัติพร้อมมูลอยู่เสมอ อันเราสรุปไว้ด้วยคำว่า บริหารสิ่งของและร่างกาย, [๘] การพยายามศึกษาเล่าเรียนหลักวิชา ทั้งที่เป็นวิชาโดยตรงและวิชารอบตัว, ทั้งที่เป็นวิชาบังคับ และวิชาสำหรับทำให้ดีให้งามยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นพิเศษ อันเราสรุปไว้ด้วยคำว่า ขวนขวายเรียนธรรมวินัย, [๙] การเอาใจใส่สมบัติของกลางและภาระกิจ อันเป็นสิ่งที่จะต้องร่วมใช้ร่วมทำ หรือรับผิดชอบร่วมกัน อันเราสรุปไว้ด้วยคำว่า เอาใจใส่ของสงฆ์และกิจสงฆ์, และ [๑๐] การควบคุมตนเองให้อยู่ในภาวะที่ปราศจากมลทินโทษ จนเป็นที่ตั้งแห่งความผาสุกทั้งกายและใจ จนกระทั่งเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของผู้พบเห็น เป็นการ

เผยแพร่พรหมจรรย์ไปในตัว อันเราสรุปไว้ด้วยคำว่า การดำรงตนให้น่าไหว้, เหล่านี้เป็นกิจอันจักต้องอุทิศร่างกายและชีวิต กระทำจนสุดความสามารถของตน.

พวกเราผู้บวชแล้วทั้งหลาย จงมองเห็นกิจวัตรนี้ ในฐานะที่ว่า กิจวัตรนี้คือชีวิต หรือชีวิตคือกิจวัตร แล้วทำความพยายาม ในหน้าที่อันนี้ เท่าที่ตนจะตีค่าชีวิตของตน ว่ามีค่ามากน้อยเท่าใด โดยการบริกรรมหัวข้อทั้งหลาย แห่งกิจวัตร ไว้ในฐานะเป็นบทมนต์บทหนึ่งสำหรับท่องจำ โดยไม่ลืมเลือน ว่า :—

บิณฑบาต
กวาดวัด
ปลงอาบัติ
ทำวัตรและสวดมนต์

ขวนขวายบำเพ็ญเวกขณ์และภาวนา
อุปัฏฐากอุปัชฌาย์อาจารย์
บริหารสิ่งของและร่างกาย
ขวนขวายเรียนธรรมวินัย
เอาใจใส่ของสงฆ์และกิจสงฆ์
ดำรงตนให้น่าไหว้

ดังนี้ จงทุกคน เทอญ.

พหุลานุสาสนี

คำบรรยายในพรรษา
เมื่อ เดือนตุลาคม ๒๔๙๖

...พุทธทาส ภิกขุ

พหุลานุสาสนี
หรือ
คำสั่งสอนซึ่งทรงสั่งสอนมากที่สุด

วันนี้ จะพูดเรื่อง พหุลานุสาสนี.[1]

พหุลานุสาสนี คือหลักธรรมะที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด; ได้แก่เรื่องความไม่เที่ยง, ความเป็นทุกข์, และความเป็นอนัตตา ของสิ่งทั้งปวงบรรดาที่เป็นโลกิยธรรม หรือที่เรียกจำกัดลงไปว่า เบญจขันธ์.

สิ่งที่เรียกว่า เบญจขันธ์

สิ่งที่เรียกว่า เบญจขันธ์ในที่นี้ คือส่วน

---

๑. คำๆ นี้ มีที่มาในพระบาลี จูฬสัจจกสูตร ม.ม. ๑๒/๔๒๒.

ประกอบ ๕ ส่วน ของสิ่งที่มีชีวิต และโดยเฉพาะก็คือ คนเรา ที่จำแนกเป็น ๕ ส่วนนั้น ได้แก่ :—

๑. รูป, หมายถึงส่วนวัตถุธาตุ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย หรือเป็นส่วนกาย. เรียกโดยคำเต็มว่า รูปขันธ์.

๒. เวทนา, คือส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิต ที่รู้สึกว่า เป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือที่ยังไม่อาจจัดได้ว่าเป็นสุขหรือทุกข์. เรียกโดยคำเต็มว่า เวทนาขันธ์.

๓. สัญญา, ส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิต ที่ทำให้มีสติสมปฤดี ไม่เลอะเลือน พันเพื่อน จำสิ่งต่าง ๆ ได้ว่า อะไรเป็นอะไร. เรียกโดยคำเต็มว่า สัญญาขันธ์.

๔. สังขาร, คือส่วนที่เป็นความคิดนึก

เป็นเรื่องเป็นราวอย่างนั้นอย่างนี้ของจิต. เรียกเต็มว่า สังขารขันธ์.

๕. วิญญาณ, คือตัวจิต ซึ่งตามปกติจะทำหน้าที่เป็นผู้คิด หรือรู้แจ้งอารมณ์ต่าง ๆ. เรียกเต็มว่า วิญญาณขันธ์.

ขันธ์ทั้ง ๕ ส่วนนี้ ยังอาจจัดเป็นประเภท ๆ ได้, คืออาจย่นลงมาเหลือเพียง ๒ ประเภท คือ ประเภทที่เป็นรูป และประเภทที่เป็นนาม. ประเภทที่เป็นรูป ได้แก่ รูปขันธ์ หรือส่วนที่เป็นรูป นั่นเอง. ประเภทที่เป็นนาม ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์. โดยนัยนี้ ย่อมเห็นได้ว่า ประเภทที่เป็นรูป ก็ได้แก่ส่วนร่างกาย; ประเภทที่เป็นนาม ก็ได้แก่ส่วนที่เป็นจิตใจ. แม้กระนั้น ส่วนที่เป็นนาม ยังแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วนอีก คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ๓ อย่างนี้

จัดเป็นพวก เจตสิก คือสิ่งที่เกิดอยู่กับจิต, ส่วนวิญญาณขันธ์นั้นจัดเป็น จิต ได้แก่ตัวสิ่งที่สมมติกันว่า เป็นตัวยืนโรงหรือเป็นประธานของส่วนอื่น ๆ. ถ้าจะสรุปลงให้สั้นกว่านี้อีก ก็กล่าวได้ว่า ขันธ์ทั้ง ๕ ขันธ์นั้น เป็น สังขาร-ธรรม คือสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, ด้วยกันทั้งหมด.

เมื่อเพ่งดูว่า ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ เป็นเรื่องของอะไร, ก็จะเห็นได้ว่า เป็นเรื่องของ คนเรา โดยตรง. สิ่งที่เรียกกันว่า "คนเรา" ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าขันธ์ทั้ง ๕ นี้; หรือไม่มีอะไรมากไปกว่านามและรูป; หรือไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าเป็นของเพียงอย่างเดียว คือสังขารธรรม. เพราะฉะนั้น คำว่า "เขญจขันธ์" ก็ดี, คำว่า "นามและรูป" ที่อาจแยกออกไปได้เป็น "จิต เจตสิก และรูป" ก็ดี, หรือว่า "สังขารธรรม" ก็ดี.

มิได้หมายถึงสิ่งอื่นนอกไปจากสิ่งที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า "คนเรา." สรุปความในชั้นนี้ก็คือว่า เรื่องเขญจขันธ์นั้น เป็นเรื่องของ คนเรา โดยตรง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ทรงมุ่งหมายเพียงแต่ให้ทราบว่า เขญจขันธ์คืออะไร หรือมีอยู่เท่าไร แต่ทรงมุ่งหมายเป็นส่วนสำคัญในข้อที่จะให้ทราบว่า เขญจขันธ์นั้น มีความจริงเป็นอย่างไร. เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงสอนเรื่องลักษณะอันแท้จริง ของเขญจขันธ์ กล่าวคือ ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งเรียกว่า ไตรลักษณะ หรือสามัญญลักษณะ ของเขญจขันธ์นั่นเอง. โดยเหตุนี้ เราควรจะถือว่า การศึกษาเรื่องเขญจขันธ์นั้น หมายถึงศึกษาให้รู้จักลักษณะอันสำคัญ ๓ อย่างของเขญจขันธ์เพื่อให้เกิดผล เป็นการ

ปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับเบญจขันธ์ ขนความทุกข์ไม่ปรากฏขึ้น. ด้วยเหตุนี้แล การศึกษาเรื่องเบญจขันธ์ จึงเป็นสิ่งที่ควรทำโดยละเอียด.

ในส่วนที่เกี่ยวกับเบญจขันธ์นี้ ควรจำกัดความลงไปให้ชัดว่า มีหัวข้อที่ต้องทำความเข้าใจอยู่ ๒ ประการ คือ เบญจขันธ์ล้วน ๆ ประการหนึ่ง กับเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน อีกประการหนึ่ง.

เบญจขันธ์ล้วน ๆ นั้น หมายถึงเมื่อเรากล่าวถึง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ไม่เกี่ยวกับกิเลสเลย, เช่น เบญจขันธ์ของพระอรหันต์ ผู้หมดกิเลสแล้ว; หรือในกรณีที่จะแยกกล่าวโดยนิตินัยถึงตัวขันธ์ล้วน ๆ โดยไม่เกี่ยวกับกิเลสของคนธรรมดา เพื่อการศึกษาโดยละเอียดดังนี้ก็ได้. แต่พึงเข้าใจว่าเบญจขันธ์ของคนธรรมดาที่จะไม่ประกอบอยู่

ด้วยกิเลสคืออุปาทานนั้นเป็นไม่มี. เพราะเหตุฉะนี้แหละ จึงต้องแยกกันตามหลักวิชาเท่านั้น ให้เป็นเขญจขันธ์ล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับกิเลสนี่พวกหนึ่ง เรียกสั้น ๆ ในที่นี้ว่า "เขญจขันธ์", แล้วเรียกเขญจขันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่กับกิเลสว่า "เขญจุปาทานขันธ์" [หรือบ่ญจุปาทานขันธ์ตามที่เคยชินกันโดยมาก] ความแตกต่างกันระหว่างเขญจขันธ์กับเขญจุปาทานขันธ์ มีอยู่อย่างไร จะได้พิจารณากันโดยละเอียดข้างหน้า, และนับว่าเป็นเรื่องสำคัญในการที่จะศึกษา ความหมายของคำว่า "ทุกข์"

ในชั้นนี้ จะได้พิจารณา รายละเอียดของขันธ์แต่ละขันธ์ ตามลำดับสืบไปก่อน :—

๑. รูปขันธ์, หมายถึงส่วนประกอบของร่างกายนี้ ทั้งที่เป็นส่วนหยาบ และส่วนละเอียด ส่วนหยาบคือธาตุสี่ หรือที่เรียกกันว่า ดิน น้ำ

ลม ไฟ. ส่วนละเอียดคือ ลักษณาการ ภาวะ สัณฐานต่างๆ ที่อิงอาศัยอยู่กับส่วนหยาบ.

รูปขันธ์ส่วนหยาบ มีคำอธิบายตามที่อธิบายกันทั่วๆไป ว่าได้แก่ ธาตุดิน หรือ ปฐวีธาตุ กล่าวคือส่วนที่มีปรากฏการณ์เป็นของแข็ง ดังที่ปรากฏอยู่ในร่างกายนี้ เป็นผม ขน เล็บ ฟัน หนัง และส่วนอื่นๆทุกส่วนที่มี ความแข็ง หรือความรุกล้ำเนื้อที่ของส่วนอื่น ปรากฏอยู่, และหมายถึงในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นส่วนสำคัญ. ธาตุน้ำ หรืออาโปธาตุ ได้แก่ส่วนที่มีปรากฏการณ์เป็น ของเหลว อันมีลักษณะที่จะหลอมตัวเข้าเป็นอันเดียวกันเสมอ. ที่ปรากฏอยู่ในร่างกายนี้ในขณะที่มีชีวิตอยู่ คือ เลือด หนอง น้ำตา น้ำเหลือง และอื่นๆทุกอย่างที่มี ลักษณะ ของ ความ เหลว ปรากฏอยู่. ธาตุลม หรือ วาโยธาตุ ได้แก่ส่วนที่มีปรากฏ-

การณ์เป็น ของลอยและเคลื่อนที่. ที่เกี่ยวกับร่างกายนี้ คือ ลมหายใจ ลมในลำไส้เป็นต้น. ธาตุไฟ หรือ เตโชธาตุ ได้แก่ส่วนที่มีปรากฏการณ์เป็น ของมีความร้อนและเผาไหม้ ระดับของความร้อนในที่นี้ ไม่จำกัดอุณหภูมิ, แม้อุณหภูมิจะลดน้อยลงถึงขุดน้ำแข็ง ก็ยังถือว่ามีอุณหภูมิหรือความร้อนอยู่ในระดับหนึ่งนั่นเอง, และเรียกว่าเป็น เตโชธาตุ ในที่นี้ด้วย. ที่เนื่องกับร่างกายนี้ คือความร้อนในร่างกาย ที่ทำกายให้อบอุ่น ให้มีกำลังงาน ให้ย่อยอาหาร ให้กายทรุดโทรมเป็นต้น.

รูปขันธ์ส่วนละเอียด ที่อาศัยรูปขันธ์ส่วนหยาบอยู่นั้น ได้แก่ความมีสมรรถภาพในการเห็นรูป, ฟังเสียง, ดมกลิ่น, ลิ้มรส, และสัมผัสทางกาย; ความมีลักษณะเป็นภาพ, เป็นเสียง, เป็นกลิ่น, เป็นรส; ภาวะแห่งความ

เป็นหญิง, เป็นชาย; สมรรถภาพแห่งการคิดนึก, การมีชีวิต, ความเป็นอาหาร, ความว่าง; ความสามารถเป็นสื่อในทางกาย, ทางวาจา; อาการแห่งความเบา, ความอ่อนสลวย, ความคล่องแคล่ว; และลักษณะแห่งความงอกงาม, ความสืบเนื่อง, ความคร่ำคร่า, และความเปลี่ยนแปลง. ทั้ง ๒๔ อย่างนี้รวมเรียกว่าอุปาทายรูป หรือรูปละเอียดอันอาศัยอยู่ที่รูปหยาบ.

รวมทั้งรูปหยาบ และรูปละเอียด เข้าด้วยกัน เรียกว่า รูปขันธ์ ในที่นี้. มีคณสมบัติในการเป็นที่ตั้งอาศัยของขันธ์อื่น ๆ ที่เป็น นาม คือจิตและสิ่งที่เกิดอยู่กับจิต.

๒. เวทนาขันธ์ หมายถึงส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิต อันเกิดกับจิต, ถ้าสำเร็จรูปเป็นความพอใจ เรียกว่า สุขเวทนา, ไม่พอใจ เรียก ทุกขเวทนา, ที่ยังกล่าวไม่ชัดลงไป

ได้ว่า พอใจหรือไม่พอใจ เรียก อทุกขมสุข-
เวทนา, ความรู้สึกที่เป็นเวทนานี้ เป็นความรู้-
สึกที่เกิดขึ้น หลังจากการที่จิตได้ทำการสัมผัส
หรือเสวย อารมณ์ อย่างใด อย่างหนึ่งเสร็จแล้ว
เกิด ความ รู้สึก อย่างใด อย่าง หนึ่งใน ๓ อย่าง
นั้นขึ้นมา. เวทนานี้ เป็นสิ่งที่เนื่องมาจากสิ่งอื่น
หรือถูกปรุงขึ้นมาจากสิ่งอื่นอีกอันดับหนึ่ง และ
มีความสำคัญเกี่ยวกับชีวิตนั้น ๆ ในฐานะที่
เป็น ที่ตั้ง หรือ ที่ เกิด ของ ความ อยาก อย่างใด
อย่างหนึ่ง อันเป็นตัวกิเลสอันใหม่สืบไป ซึ่ง
เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
แล้วได้รับผล กรรมโดย สมควร แก่การกระทำ
วนเวียนกันไปเป็นวัฏฏสงสาร. การพิจารณา
เวทนาโดยตรง ก็เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงสอนไว้ ในฐานะเป็นเรื่องสำคัญเรื่อง
หนึ่ง ซึ่งถึงกับทำให้บรรลุมรรคผลเป็นพระอร-

หนักได้ ดังมีพระสาริบุตร[๑] เป็นตัวอย่าง.

๓. สัญญาขันธ์ หมายถึงความรู้สึกของจิต ในส่วนที่ทำให้มีความรู้สึก ดังที่เราเรียกกันว่า มีสมปฤดี คือความรู้สึกที่ทำมิให้เป็นการหลับ หรือเป็นการสลบไสลอย่างใดอย่างหนึ่ง และมิได้เพ้อคลั่งอย่างใดอย่างหนึ่ง, ได้แก่เมื่อตื่นอยู่ตามปกติ มีความจำได้หมายรู้ในสิ่งทั้งปวง ตามที่ตนได้ผ่านมาแล้วว่า อะไรเป็นอะไรนั่นเอง- ความหมายของคำๆนี้ มิได้หมายความแคบๆ แต่เพียงว่าเป็นความจำหรือจำได้หมายรู้ ในฐานะเป็นความจำชนิดหนึ่ง ดังที่เข้าใจกันอยู่โดยมาก ก็หามิได้. แต่ต้องหมายถึงความรู้สึกที่กินความกว้างไปกว่านั้น อย่างที่เรียกว่า "กำลังมีสติสมปฤดีอยู่" ดังกล่าวแล้ว. ถ้าจะให้เข้าใจความข้อ

๑, ทีฆนขสูตร ม.ม. ๑๓/๒๖๘.

นิดก็พึงเทียบดูโดยนัยอันตรงกันข้ามจากความหลับ ความสลบไสล หรือความบ้าคลั่ง ก็จะเข้าใจได้ง่าย. ถ้าจะกล่าวให้ชัดกว่านี้ ก็จำกัดความว่า ความรู้สึกที่ทำให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรตามที่ตนมีความรู้มาจากการได้สัมผัสหรือศึกษาเข้าใจสิ่งนั้น ๆ มาแล้วอย่างไรแต่ก่อนนั่นเอง-

๔. สังขารขันธ์ พึงสังเกตว่า คำว่า "สังขาร"นี้ มีที่มาต่างกันหลาย ๆ แห่ง แต่ละแห่งมีความหมายคล้ายกัน เป็นแต่กว้างแคบ กว่ากันเท่านั้น. โดยทั่วไป คำว่า สังขาร แปลว่า สิ่งที่ปรุงแต่งสิ่งอื่น และถูกสิ่งอื่นปรุงแต่งพร้อมกันไปในตัวคราวเดียวกัน.

สำหรับในเรื่องเบญจขันธ์นี้ สังขารได้แก่ความคิดนึก เป็นรูปร่างอย่างใดอย่างหนึ่งอันเกิดขึ้นแก่จิต. ที่ได้เรียกว่า สังขาร ในที่

นั้น ก็เพราะว่าความคิดนึกอันนี้ จะเกิดขึ้นมาเองลอยๆ มิได้, ต้องเนื่องมาจากการกระทบ การสัมผัส อย่างใดอย่างหนึ่ง ของอายตนะเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งเนื่องกันอยู่กับเรื่องนั้นๆ ความคิดนึกจึงผุดขึ้นมาในจิตได้, นี้เรียกว่า เป็นสิ่งที่ถูกสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น; แล้วในลำดับต่อไป ความคิดนึกอันนี้เอง จักบันดาลให้เกิดการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือทางใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อไปอีก, นี้เรียกว่ามันปรุงแต่งสิ่งอื่น. เพราะฉะนั้น ความคิดนึกที่เกิดแก่จิต จึงมีทั้งลักษณะถูกสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น แล้วก็ปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไปอีก ทำให้ได้นามว่า สังขารตามความหมาย ของคำๆ นี้โดยสมบูรณ์.

คำว่า สังขาร แยกเป็น สํ+กร แปลว่า กระทำพร้อม ซึ่งหมายถึงการปรุง นั่นเอง,

โดยอาการที่เป็นอยู่ ย่อมเป็นได้ทั้งกัตตุรูป กัมมรูป เหตุกัตตุรูปและเหตุกัมมรูป จึงสามารถมีความหมายได้กว้างขวาง ทั้งในฐานะที่เป็นผู้ทำ ผู้ใช้ผู้บันดาลให้เขาทำ, ผู้ถูกทำ, และผู้ถูกกระทำจากการใช้ให้มาทำ. เพราะฉะนั้น จึงได้จำกัดความว่า "สิ่งที่ถูกสิ่งอื่นปรุงแต่ง และปรุงแต่งสิ่งอื่นอีกต่อไป." แต่ในกรณีอันเกี่ยวกับเบญจขันธ์นี้ หมายถึงความคิดนึกที่เกิดขึ้นกับจิตเท่านั้น. ถ้าหมายกว้างไปกว่านั้นอีก ก็เป็นสังขารในคำว่าสังขาร-ธรรมทั่วไป คือ ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นสังขาร นอกจาก นิพพาน อย่างเดียว.

๕. วิญญาณขันธ์ หมายถึงตัวจิต ซึ่งเป็นสิ่งที่ยึดถือกันโดยสมมติว่า เป็นตัวตน คือ เป็นวิญญาณที่ปฏิสนธิมาเกิดในเบื้องต้น แล้ว

ก็คงประจำอยู่สำหรับทำหน้าที่รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมโนทวาร จนกว่าจะทำหน้าที่อันเป็นวาระสุดท้าย คือ จุติไปสู่ภพอื่น. วาระที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิและจุตินั้น มีเพียงอย่างละขณะจิตเดียว ไม่มีปัญหาที่จะต้องกล่าวถึงในที่นี้แต่อย่างใด. คงมีปัญหาแต่ที่ทำหน้าที่เป็นตัวยืนโรงอยู่สำหรับคอยรู้แจ้งอารมณ์ทางตา เป็นต้น ดังกล่าวแล้ว, แต่ตามความจริงซึ่งไม่สมมตินั้น วิญญาณก็เป็นเพียงสังขารธรรม ที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยปรุงแต่งชั่วขณะ ๆ เช่นเดียวกับขันธ์อื่น ๆ เหมือนกัน หามีความเป็นตัวคนที่เที่ยงแท้ถาวรดังที่ยึดถือกันนั้นไม่, ท่านจึงจำแนกวิญญาณนี้ เป็น จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น. ถ้าปราศจากวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวจิตนี้แล้ว ก็ไม่มีอะไรที่จะทำหน้าที่ใน

การรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมโนทวาร. ข้อนี้ทำให้เกิดความหมายโดยสมมติขึ้นแก่คำว่า จิตหรือวิญญาณนั้น ในฐานะเป็นตัวประธานหรือเป็นตัวเจ้าของผู้กระทำอย่างนั้นอย่างนี้, จึงเป็นนามธรรม ที่มีความแตกต่างจากนามธรรมอีก ๓ อย่าง คือ เวทนา สัญญา สังขาร อย่างที่ไม่อาจจะจัดว่า ทำหน้าที่อย่างเดียวกันได้เลย. ดังนั้น ท่านจึงจัดวิญญาณไว้ในฐานะเป็นตัวจิต, และจัดเวทนา สัญญา สังขาร ๓ อย่างนี้ไว้ในฐานะเป็น เจตสิก คือสิ่งที่เป็นไปกับด้วยจิต หรือประกอบอยู่กับจิต ในฐานะเป็นสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งของจิต.

เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า เบญจขันธ์ นี้ได้ชัดเจน แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นกว่าที่กล่าวนี้ เราควรทำการศึกษา ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ในฐานะเป็น

ของทำหน้าที่เนื่องถึงกันใน อารมณ์ อันหนึ่งๆ ซึ่งจะได้ผลเต็มที่ โดยการยกตัวอย่าง.

ตัวอย่าง เช่น ในการเห็นรูปทางตาของบุคคลคนหนึ่งจนถึงที่สุดนั้น เราอาจจะแยกเป็นรายละเอียดที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ ได้ดังต่อไปนี้ คือ รูปภายนอก เช่น ดอกกุหลาบดอกหนึ่งซึ่งมีสีแดง หรือมีรูปพรรณสัณฐานอย่างใดก็ตาม นั่นก็เป็นรูปหรือรูปขันธ์ ในที่นี้ ต่างกันแต่เป็น รูปขันธ์ภายนอก. ดวงตารวมทั้งเส้นประสาทตา หรือเนื้อหนังที่ประกอบกันขึ้นเป็นลูกตา อันท่านเรียกรวมกันว่าจักขุทวาร นี้ก็เป็นรูปหรือรูปขันธ์ แต่ว่ารูปขันธ์ภายใน จักขุทวารนี้เป็นที่ตั้งที่อาศัยให้วิญญาณหรือจิต ซึ่งจะเกิดขึ้นทำหน้าที่เป็นผู้รู้แจ้งทางตา อันจะได้นามว่า จักขุวิญญาณนั้น มาทำหน้าที่ของมัน.

เมื่อวิญญาณนั้นมาทำหน้าที่รู้แจ้งที่จักษุทวาร คือ เห็นรูปร่างสีสันเป็นต้นของดอกกุหลาบแล้ว วิญญาณนั้นก็เรียกได้ว่า เป็นจักษุวิญญาณ ซึ่งจัดเป็นวิญญาณขันธ์ในที่นี้. เมื่อวิญญาณขันธ์ทำหน้าที่เห็นดอกกุหลาบนั้น อย่าเพ่อเข้าใจว่าเป็นเรื่องของวิญญาณขันธ์ล้วน ๆ, แต่ต้องเป็นเรื่องหรือหน้าที่ของสัญญาขันธ์หรือที่เราเรียกว่าสมบัติ เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยอีกส่วนหนึ่ง จึงจะรู้ได้ว่า นี่คือสิ่งที่เราเรียกกันว่าดอกกุหลาบ. ถ้าสัญญาขันธ์นี้ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย, วิญญาณขันธ์ก็ทำหน้าที่ได้แต่เพียงว่า เห็นวัตถุมีรูปร่างสีสันอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น, แต่แล้วก็ไม่รู้ได้ว่าเป็นดอกกุหลาบ. ส่วนที่ช่วยให้รู้ได้ว่า สิ่งที่เห็นนั้นคือดอกกุหลาบนั่นเอง เรียกว่าสัญญาขันธ์ในกรณีนี้. เมื่อรู้สึกว่าเป็นดอกกุหลาบแล้ว ถ้า

เพ่งไปในแง่สวยงามหอมหวล แล้วเกิดความรู้สึกสบายใจดีใจเป็นต้นนี้ เรียกว่า เวทนาขันธ์ในที่นี้ ถ้าไม่เกี่ยวกับความรู้สึกดีใจพอใจ แต่ไปเกี่ยวกับความคิดนึกอย่างอื่น เป็นความรู้สึกวิพากษ์วิจารณ์เปรียบเทียบคิดค้นไปในทางอื่นเป็นต้น, ดังนี้ไม่เรียกว่าเวทนาขันธ์ แต่เรียกความคิดที่เกิดขึ้น เพราะเห็นดอกกุหลายนั้นว่า สังขารขันธ์ ในกรณีนี้- แต่อย่างไรก็ตามในกรณีที่เกิดเวทนาขันธ์ขึ้นเป็นความพอใจเพราะเห็นดอกกุหลายนั้นก่อนแล้ว, เวทนานั่นเองปรุงแต่งให้เกิดความคิด อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น เนื่องมาจากความพอใจอันนั้นภายหลัง, แม้ความคิดอันนั้นก็จัดเป็น สังขารขันธ์ ในที่นี้ด้วยเหมือนกัน. เราจึงเห็นได้ว่า ในกรณีที่จิตได้รู้หรือได้เสวยอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งไปจนถึงที่สุดจริง ๆ นั้น จะมีสิ่งที่เรียกว่า ขันธ์

ทั้ง ๕ บรรจุอยู่อย่างครบถ้วน. ในกรณีตัวอย่างของเรานี้ เราจะเห็นได้ว่า :

ดอกกุหลาบ เป็นรูปขันธ์ภายนอก.

ดวงตาครบชุด เป็นรูปขันธ์ภายใน.

วิญญาณที่เกิดขึ้น ทำหน้าที่ทางตาเพื่อดูดอกกุหลาบ เป็นวิญญาณขันธ์.

ความจำได้หมายรู้ ที่ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นได้ต่อไปว่า สิ่งนั้นเป็นดอกกุหลาบ นั่นคือ สัญญาขันธ์.

ความรู้สึกสบายใจเพราะเห็นดอกกุหลาบนั้น เป็นเวทนาขันธ์ ความคิดที่เกิดขึ้นเพราะเห็นดอกกุหลาบนั้น หรือเพราะความสบายใจในการที่ได้เห็นดอกกุหลาบนั้นก็ตาม นี่เรียกว่าสังขารขันธ์.

ฉะนั้น ในกรณีที่คนเห็นดอกกุหลาบ จนกระทั่งมีความรู้สึกนึกคิด เกี่ยวกับดอกกุหลาบนั้น สิ้นสุดลงไปเรื่องหนึ่งนั้น จะเห็นได้ว่า มี

เรื่องเกี่ยวกับขันธ์ ครบถ้วนทั้ง ๕ ขันธ์ จน
สมมติได้ว่า เป็น "การเกิดขึ้นของคนๆหนึ่ง"
ในครั้งหนึ่ง ได้โดยสมบูรณ์

แม้ในกรณีที่เห็นรูปอย่างอื่น นอกไปจาก
ดอกกุหลาบ ก็อย่างเดียวกัน.

แม้ในกรณีที่หูได้ยินเสียง จมูกได้ดม
กลิ่น ลิ้นได้รู้รส กายได้สัมผัสก็ล้วนแต่มี
หลักเกณฑ์อย่างเดียว กันกับ กรณีที่ตาเห็นรูป
ดังกล่าวแล้วในตัวอย่างนั้น.

ส่วนในกรณีที่ใจได้รู้ธรรมารมณ์ทาง
มโนทวาร ในภายในล้วนๆนั้น มีหลักเกณฑ์
ผิดแปลกออกไปบ้างบางประการ คือไม่เกี่ยว
กับรูปขันธ์ภายนอกโดยตรง แต่เกี่ยวกับรูป
ขันธ์ชนิดที่เป็นสัญญาในอดีต อันเป็นเรื่อง
ของสัญญาขันธ์ร่วมกับสังขารขันธ์ เป็นต้น
ทำหน้าที่เป็นอารมณ์ หรืออายตนะภายนอก,
ฉะนั้น จึงไม่อาจมีรูปขันธ์อันเป็นภายนอก ซึ่ง

ประกอบอยู่ด้วยดินน้ำไฟลมตามปกติ เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย. ถึงอย่างนั้นก็ตาม หลักเกณฑ์ส่วนใหญ่ ที่เกี่ยวกับขันธ์ทั้ง ๕ ก็ยังคงเป็นอย่างเดียวกัน, ซึ่งเราอาจจะสรุปใจความสั้น ๆ ได้ว่า :—

รูป คือ วัตถุธาตุ หรือรูปธาตุ ทั่วไป ทั้งที่หยาบและประณีตจนมองไม่เห็น.

เวทนา คือ นามธาตุส่วนที่เป็นความรู้สึกในรสชาติของอารมณ์ต่าง ๆ.

สัญญา คือ นามธาตุส่วนที่เป็นความจำหมายและรู้สึกตัวอยู่เป็นปกติ.

สังขาร คือ นามธาตุส่วนที่เป็นความคิด

วิญญาณ คือ นามธาตุส่วนที่เป็นจิต ซึ่งเกิดขึ้นทำการรู้อารมณ์ เป็นต้น.

ขันธ์ทง ๕ นี้ ผู้ศึกษา พึงทำความเข้าใจให้ชัดเจนอยู่เสมอไปว่า มี ๒ ประเภท คือ

ขันธ์ ๕ ล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับอุปาทาน ประเภทหนึ่ง, และขันธ์ ๕ ที่ประกอบกันอยู่กับอุปาทานอีกประเภทหนึ่ง, ทั้ง ๒ ประเภทนี้ เมื่อนำเข้าไปประกอบกับ ไตรลักษณะ ย่อมมีผลผิดแปลกกันบางอย่าง, จึงควรกำหนดความที่ขันธ์ ๕ แยกกันอยู่เป็น ๒ ประเภท ดังกล่าวแล้วนี้ให้ชัดแจ้งเสียไว้ตลอดเวลา.

ไตรลักษณ์

ในลำดับนี้ จักได้พิจารณากันถึงลักษณะ ๓ ประการ ที่เรียกว่า ไตรลักษณะ เสียก่อน แล้วจึงค่อยพิจารณากันในส่วนที่ว่า ขันธ์ ๕ ประกอบอยู่ด้วย ไตรลักษณะ ในลักษณาการอย่างไร.

ไตรลักษณะ แปลว่า ลักษณะ ๓ ประการ

ก็จริง แต่เป็นคำบัญญัติเฉพาะ ที่ใช้กับลักษณะของขันธ์ ๕ หรือสังขารธรรมทั้งปวงเท่านั้น, ซึ่งข้อนี้หมายความว่า สิ่งทั้งปวงนอกจากพระนิพพานอย่างเดียวแล้ว ย่อมตกอยู่ในลักษณะครบทั้ง ๓ ลักษณะนี้ โดยไม่ยกเว้นสิ่งใด. ฉะนั้น จึงได้นามอีกอย่างหนึ่งว่า "สามัญญลักษณะ" ซึ่งแปลว่า "ลักษณะซึ่งเป็นสามัญคือทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง."

ลักษณะ ๓ อย่างนี้ โดยหัวข้อ คือ :—

อนิจจลักษณะ ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง,

ทุกขลักษณะ ลักษณะแห่งความเป็นทุกข์,

อนัตตลักษณะ ลักษณะแห่งความไม่มีตัวตน, และมีคำอธิบายดังต่อไปนี้ :—

๑. อนิจจลักษณะ

อนิจจลักษณะ หรือ ลักษณะแห่งความไม่เที่ยงนั้น หมายถึงลักษณะแห่งความที่สิ่งทั้งปวง เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ ไม่ว่าจะดูเป็นส่วนรวม คือ ดูเป็นดุ้นเป็นก้อนเป็นกลุ่มเป็นกอง หรือว่าแยกดูเป็นส่วน ๆ ตามที่เป็นส่วนประกอบของสิ่งที่เป็นดุ้นเป็นก้อนนั้น ๆ หรือว่าจะแยกดูส่วนซึ่งเป็นส่วนประกอบย่อย ๆ ซอยลงไปอีก ของส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นดุ้นเป็นก้อนนั้น ๆ จนกระทั่งถึงส่วนย่อยที่สุด ก็จะยังเห็นว่าทุก ๆ ส่วน ประกอบ อยู่ด้วย ความเปลี่ยนแปลง หรือมีลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลงประจำอยู่ที่สิ่งนั้น ๆ หาความเที่ยงหรือความถาวรแต่อย่างใดไม่ได้. ทั้งนี้เพราะเหตุว่า สิ่งนั้น ๆ หรือส่วนประกอบแห่งสิ่งนั้น ๆ ไม่เป็นของที่มีความเด็ดขาดอยู่ในตัวเอง หรือเป็นอิสระ

อยู่ในตัวเอง, แต่ต้องสัมพันธ์หรือขึ้นอยู่แก่สิ่งอื่น ๆ อีกมากมายหลายอย่าง ซึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงแต่งหรือผลักดันต่อสิ่งนั้น ๆ หรือต่อส่วนประกอบแห่งสิ่งนั้น ๆ แม้ที่เป็นส่วนย่อยที่สุด ดังกล่าวแล้ว, รวมความว่า สิ่งทั้งปวงมีกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง หรือเรียกง่าย ๆ ว่า มีความไหลไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด. ลักษณะอันนี้เองเรียกว่า "ลักษณะแห่งความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวง" ทั้งที่เป็นรูปธาตุ และที่เป็นนามธาตุทุกสิ่งและทุกส่วน.

ส่วนที่เป็นรูปธาตุ เช่นร่างกายของคนหรือสัตว์ และส่วนประกอบแห่งต้นไม้ตลอดถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ถือกันว่า ไม่มีชีวิต เช่นก้อนดินก้อนหิน เป็นต้นนั้น, ให้พิจารณาดูในความที่วัตถุธาตุเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ประกอบกันอยู่ด้วยวัตถุธาตุต่าง ๆ อีกหลาย อย่างซึ่งเป็นส่วนย่อย

อยู่หลายชนิด. แต่ละชนิด ๆ ก็ล้วนแต่มีส่วนประกอบโดยเฉพาะของตัวมันเอง จนกระทั่งถึงส่วนย่อยที่สุด ซึ่งหมดความสามารถของปัญญามนุษย์จะแยกย่อยลงไปได้อย่างไร คือกระทั่งถึงส่วนประกอบที่มองด้วยเครื่องมองหรือเครื่องคำนวณทางวัตถุไม่ได้ เพราะกลายเป็นนามธรรมไปก็ตาม ก็ปรากฏว่าส่วนเหล่านี้ทุกส่วนล้วนแต่มีความเปลี่ยนแปลงในทางรูปร่างและลักษณะ หรือการเคลื่อนไหวของมันอยู่อย่างสม่ำเสมอ ตามกฎของมันเองตลอดเวลา.

แม้วิทยาการแห่งสมัยปัจจุบัน เช่น วิทยาศาสตร์ทางฝ่ายรูปธรรมสมัยนี้ก็ยังถือว่าในปรมาณูหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นส่วนย่อยที่สุดของสสารทั้งปวงแล้ว, ก็ยังมีความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงในปรมาณูหนึ่ง ๆ นั้นอยู่เป็นประจำ

ได้แก่ส่วนประกอบหนึ่ง ๆ แห่งปรมาณูนั้น เช่น ส่วนที่เรียกกันว่า อิเลคตรอน ก็เป็นสิ่งที่หมุนอยู่รอบศูนย์กลางของปรมาณูนั้น ดังนี้เป็นต้น. นี้เป็นการชี้ให้เห็นว่า สสารต่าง ๆ ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ในภายใน อย่างรุนแรงและละเอียดลึกซึ้ง ชนิดที่ยากจะเห็นได้. ไม่มีความจำเป็นอันใด ที่จะต้องไปพิสูจน์อะไรในเรื่องนอกต่อไป ในเมื่อเพียงเท่านี้ ก็เป็นเหตุผลอันเพียงพอที่แสดงว่า สสารหรือวัตถุธาตุทั้งปวง มีความเปลี่ยนแปลง หรือความไหลไปแห่งความเปลี่ยนแปลง เป็นลักษณะประจำตัวของมัน. เมื่อส่วนย่อยเปลี่ยนแปลง ส่วนใหญ่ซึ่งประกอบขึ้นจากส่วนย่อย ก็หนีความเปลี่ยนแปลงไปไม่พ้น จึงต้องมีความเปลี่ยนแปลงไปตามส่วนย่อย.

ยิ่งกว่านั้น กิริยาอาการที่ส่วนย่อย ๆ ประ-

กอบกันขึ้นเป็นส่วนใหญ่นั้นเล่า ก็มิได้แน่นอนตายตัวว่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้เสมอไป, ย่อมแล้วแต่เหตุและปัจจัย คือ สิ่งแวดล้อมอื่นๆ เข้ามาบันดาลให้; กิริยาแห่งการเปลี่ยนแปลงจึงมีความไม่แน่นอนว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนี้. ซึ่งนี้นับว่า เป็นความเปลี่ยนแปลงชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตัววัตถุนั้นๆ ในตัวมันเองแต่ละส่วนๆ กระทั่งถึงส่วนย่อยที่สุดก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ในตัวเอง, แล้วกิริยาอาการ ที่มันปรุงแต่งแวดล้อมผลักดันกันและกัน ก็มีความเปลี่ยนแปลง, ซึ่งเราเรียกกันว่า วิวัฒนาการทางวัตถุ เช่นความเจริญงอกงาม หรือการเสื่อมสลายของเนื้อหนังของมนุษย์ หรือของส่วนประกอบมีเปลือกและมีใบเป็นต้น ของต้นไม้ หรือของสิ่งที่ไร้ชีวิตวิญญาณต่างๆ เช่นก้อนหินเป็นต้น นั่น

เอง. แต่เราอาจจะสรุปได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงนี้ เกิดมาจากเหตุ ๒ ประการ คือ ความเปลี่ยน แปลง เพราะ ส่วน ประกอบ ของ มัน เอง เปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่ง. และความเปลี่ยนแปลง เพราะ การที่ มันต้อง ปรุง แต่ง แวด ล้อม ผลักดันกันสืบไปอีกอย่างหนึ่ง. สรุปความได้ว่า ในส่วนวัตถุธาตุแล้ว ไม่มีปัญหาที่จะต้องสงสัย ใน เรื่อง ของ ความ เปลี่ยน แปลง แต่ อย่างใด; หากแต่ว่า ความเปลี่ยนแปลงบางอย่างหรือบางลักษณะนั้นประณีตเกินไป จนยากที่จะมองเห็นได้ทั้ง ๆ ที่มัน เป็นความ เปลี่ยน แปลง อย่างยิ่ง เท่านั้น.

เกี่ยวกับ ลักษณา การ แห่ง ความเปลี่ยนแปลง นี้ เป็นความจำเป็นที่จะต้องเอา กฎ

แห่งเวลาและความกินเนื้อที่ [Time & Space] เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงจะเห็นได้ชัด.

ที่เกี่ยวกับกฎแห่งเวลา นั้น คือ เมื่อเอาระยะเวลาระยะหนึ่ง เข้ามาจับวัดเข้าที่วัตถุอันหนึ่ง ย่อมจะเห็นได้ว่า ในระยะเวลาหนึ่ง ๆ นั้น วัตถุนั้น ๆ ได้มีความเปลี่ยนแปลง ไปสู่ความเป็นอย่างอื่น, เช่นในวินาทีนี้ สิ่งนี้มีความเป็นอย่างนี้ในวินาทีถัดมา สิ่งนี้ได้มีความเป็นอย่างอื่นผิดแปลกไปแล้ว ดังนี้เป็นต้น. หรือกล่าวกลับกันอีกทางหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงของวัตถุนั่นเอง เป็นเครื่องกำหนดเวลา, และตัวเวลาก็คือตัวความเปลี่ยนแปลง นั่นเอง.

สำหรับการศึกษาในทางธรรมะ ซึ่งมุ่งหมายให้เกิดความเบื่อหน่าย และปล่อยวางสิ่งที่ตนกำหนัดหลงใหลนั้น ท่านให้กำหนดความยาวของเวลาเป็นระยะ ๑๐ ปี, เรียกว่า ทสกะ

หนึ่ง ๆ, สำหรับใช้เป็นเครื่องดูความเปลี่ยน-แปลงของอัตตภาพร่างกายนี้ เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดอันมีกำลังเพียงพอ. แม้นี้ก็เป็นการกำหนดความเปลี่ยนแปลงโดยอาศัยกฎแห่งเวลาเป็นเครื่องสังเกต.

ส่วนที่เกี่ยวกับกฎแห่งการกินเนื้อที่นั้น ก็เป็นอย่างเดียวกัน เพราะมีความสัมพันธ์อยู่กับกฎแห่งเวลา. ที่เป็นเรื่องของการกินเนื้อที่ล้วน ๆ ก็เช่นวัตถุสิ่งหนึ่ง มีการกินเนื้อที่กว้างยาว ลึก เท่านั้นเท่านี้อยู่ในขณะหนึ่ง แล้วการกินเนื้อที่นั้น ก็เปลี่ยนแปลงการกินเนื้อที่ไปเป็นมีความ กว้าง ยาว ลึก อย่างอื่น จนเป็นเครื่องกำหนดเวลา อย่างใดอย่างหนึ่งได้; หาได้มีการกินเนื้อที่อย่างใดอย่างหนึ่ง อยู่อย่างตายตัวไม่เลย, ดังเราจะเห็นได้ในความเปลี่ยน-แปลงของวัตถุต่าง ๆ เช่นความงอกงามของ

เนื้อหนังร่างกาย หรือของต้นไม้เป็นต้น. ยิ่งเอากฎแห่งเวลาและการกินเนื้อที่เข้ามาจับเข้ามาวัดอย่างละเอียดมากยิ่งขึ้นเพียงใด, ก็จะยิ่งเห็นลักษณะแห่งความไม่เที่ยง กล่าวคืออนิจจลักษณะของสิ่งนั้น ๆ หรือของส่วนประกอบแห่งสิ่งนั้น ๆ อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นเพียงนั้น. จึงสรุปความได้ว่า อนิจจลักษณะนั้น คือลักษณะแห่งความเปลี่ยนไปตามกฎของเวลา และกฎของการกินเนื้อที่ของสิ่งทั้งปวงนั่นเอง. นี่กล่าวเฉพาะส่วนที่เป็นวัตถุธาตุ.

ส่วนที่เป็นนามธาตุ กล่าวคือจิตและสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตเป็นต้นนั้น ก็ตกอยู่กับลักษณะ แห่งความเปลี่ยนแปลงโดยกฎเกณฑ์อันเดียวกัน, ต่างกันก็แต่เพียงว่า อย่างนี้เป็นธาตุอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า นามธาตุ ไปเท่านั้น. ในกรณีที่เกี่ยวกับสังขารธรรม คือนามรูปนี้,

เมื่อกล่าวถึง คำว่า ธาตุ, ย่อมหมายถึงสิ่งที่มีความเป็นตัวมันเองโดยสมมติ อยู่ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ในระยะเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น. โดยที่แท้แล้ว ความเปลี่ยนแปลงระยะใดระยะหนึ่งนั้นเอง คือ ตัวมันเองของสิ่งเหล่านั้น. ฉะนั้น มันจะเป็นรูปธาตุหรือเป็นนามธาตุก็ตาม ย่อมล้วนแต่เป็นธาตุที่มีความเปลี่ยนแปลง หรือตกอยู่ภายใต้อำนาจของกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงอย่างเดียวกัน.

นามธาตุซึ่งเป็นจิต นั้น ตามหลักพุทธศาสนาถือว่า เป็นสิ่งที่จะปรากฏขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อมีสิ่งแวดล้อมอันครบถ้วน คือ จักต้องมีอายตนะภายนอก เช่น รูป เป็นต้น, และมีอายตนะภายใน คือ ตา พร้อมทั้งเครื่องรู้สึกที่ตาเป็นต้น, และต้องมี การกระทบ หรือการเนื่องกันระหว่างอายตนะทั้ง ๒ นั้น, สิ่งที่เรียกว่า

จักษุวิญญาณ จึงจะปรุงตัวเองขึ้นมาได้. และเมื่อมี จักษุสัญญา เข้ามาช่วยด้วย จึงจะเกิดความรู้แจ้งที่สมบูรณ์ว่า เป็นรูปแห่งอะไร จึงจะถือว่าเป็นจักษุวิญญาณอันสมบูรณ์ดังนี้. ก่อนหน้าแต่นี้สิ่งที่เรียกว่าจิต หรือจักษุวิญญาณในลักษณะอย่างนี้ หาปรากฏอยู่ในรูปนี้ไม่.

ยิ่งไปกว่านั้น ตัวนามธาตุแท้ ๆ ซึ่งถือกันว่าเป็นของกลาง เป็นสากลประจำอยู่ในโลกทั่วไปก็ตาม. อันจักมาเป็นสิ่งซึ่งปรุงแต่งกันขึ้นเป็นจิต หรือ วิญญาณใน ลักษณะ เช่นกล่าวมาแล้วก็ตาม. ย่อมตกอยู่ในลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลงด้วยเหมือนกัน จึงอาจเปลี่ยนรูปมาอยู่ในลักษณะของความเป็นจิตหรือวิญญาณในกรณีนี้. เมื่อมันเปลี่ยนรูปได้ ก็เป็นการกล่าวได้ว่า มันไม่เป็นของตายตัว และต้องเป็นของที่มีส่วนประกอบ ประกอบกันอยู่มาก

กว่าหนึ่งสิ่ง มันจึงสามารถเปลี่ยนรูปได้ ทำนองเดียวกันกับการเปลี่ยนแปลงรูปของวัตถุธาตุ ฉันใดก็ฉันนั้น. เพราะฉะนั้น ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาจึงถือว่า จิตหรือวิญญาณก็เป็นสิ่งที่มีความเปลี่ยนแปลง.

สำหรับนามธาตุ อันเป็นสิ่งเกิดดับพร้อมกับจิต อันเราเรียกกันว่าเจตสิก ซึ่งได้แก่ เวทนา สัญญา และสังขาร ในที่นั้น. จะยิ่งเห็นได้ชัดและโดยง่ายยิ่งขึ้นไปอีกว่า เป็นสิ่งที่มีความเปลี่ยนแปลง. เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เกิดพร้อมกับความเกิดของจิต และดับไปพร้อมกับ ความดับ ของจิตในกรณีหนึ่ง ๆ เสมอไป. เช่นยกตัวอย่าง เวทนา คือความรู้สึกที่ประกอบกับจิต แล้วทำให้จิตมีความรู้สึกว่าทุกข์หรือสุขเป็นต้นนี้, เป็นสิ่งที่จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีสิ่งภายนอกมากระทบจิต หรือกระทำ

แก่จิตประการใดประการหนึ่ง จนปรุงรูปเป็นความรู้สึก หรือเจตสิกธรรม ส่วนนี้ ขันประกอบกับจิต หรือจิตมีความรู้สึกดังกล่าวแล้ว. เพราะฉะนั้น เวทนาจึงเป็นสิ่งที่มีความเกิดขึ้นขณะหนึ่ง ตั้งอยู่ขณะหนึ่ง และดับไปในขณะหนึ่ง, และถือว่าเป็นสิ่งที่มีความเปลี่ยนแปลง: หรือว่ามีลักษณะของความเปลี่ยนแปลง ปรากฏอยู่ที่เวทนานั้นอย่างชัดเจน.

ส่วนที่เกี่ยวกับสัญญาและสังขาร ก็มีหลักเกณฑ์อยู่อย่างเดียวกันกับเวทนา : เพราะสัญญา ก็เป็นเพียงความรู้สึกชนิดหนึ่ง ซึ่งเมื่อปรุงแต่งจิตแล้ว ก็ทำให้จิตอยู่ในภาวะที่เราเรียกกันว่า มีสติสมปฤดี ตามปกติ. แต่ในขณะใดขณะหนึ่ง จิตอาจมีอาการที่ไร้สติสมปฤดีขึ้นเมื่อใดก็ได้ เช่นในระยะแห่งการหลับเป็นต้น, ข้อนี้ชให้เห็นได้ว่า สัญญาย่อมมิได้

ตั้งอยู่ในขณะนั้น คือมิได้เกิดดับอยู่กับจิตตามปกติในขณะนั้น, ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่าสัญญาเป็นสิ่งที่มีความเปลี่ยนแปลงทั้งในตัวมันเอง และทั้งในกิริยาอาการที่จะเกิดดับอยู่กับจิตด้วยเหมือนกัน. ถ้าสัญญาเป็นของไม่เปลี่ยนแปลง คือ เป็นของเที่ยงแล้ว คนเราก็จะไม่มีโอกาสที่จะเป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า ไร้สติสมปฤดี ได้เลย. โดยเหตุที่คนเรามีระยะกาลที่ไร้สัญญา อันเป็นระยะแห่งความหลับความสลบไสล ความเพ้อคลั่ง หรือในระยะแห่งสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เป็นต้น, จึงเห็นได้ว่า ความเกิดดับแห่งสัญญานั้นเปลี่ยนแปลงได้. แม้ที่สุดแต่ความจำหมายของคนเราก็เหมือนกัน ย่อมมีอาการที่เรียกว่าความลืม เข้ามาแซกแซงอยู่เสมอ. นี่คือลักษณะแห่งความไม่เที่ยงของสัญญาอีกนั่นเอง.

ส่วนที่เกี่ยวกับ สังขาร คือความคิดนั้น จะยิ่งเห็นได้ง่ายไปกว่านั้น เพราะใครๆก็ย่อมสังเกตได้ด้วยตนเองว่า ความคิดนั้นเป็นของเพิ่งเกิด. บางทีก็เกิดได้ คือคิดได้, บางทีก็เกิดไม่ได้ คือ คิดไม่ได้ หรือนึกไม่ออก. หรือยิ่งไปกว่านั้น รูปร่างแห่งความคิดนั้น ย่อมเดินไปเป็นเรื่องเป็นราวเรื่อยเปื่อยไป แล้วแต่สิ่งที่จะเข้ามาแวดล้อมให้คิด จนกว่าจะหยุดลงในขณะใดขณะหนึ่ง ซึ่งเป็นการดับของความคิด. ความเกิดขึ้นของความคิด ความเปลี่ยนไปของความคิด และความดับของความคิด และการที่ความคิดต้องเกิดขึ้น และต้องเปลี่ยนไปตามอำนาจของสิ่งที่เข้ามาแวดล้อมจิตเหล่านี้แล เป็นลักษณะแห่งความไม่เที่ยงของความคิด อันเราเรียกว่าสังขารในที่นี้.

เมื่อ เวทนา สัญญา และสังขาร ล้วนแต่

เป็นเจตสิกธรรม คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เป็นไป ดับลง พร้อมกับการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับลงของจิตในขณะนั้น ๆ เช่นนี้แล้ว ย่อมชี้ให้เห็นลักษณะแห่งความไม่เที่ยง ของเจตสิกธรรมทั้ง ๓ นี้ อย่างชัดแจ้งอยู่แล้ว.

เมื่อทั้งจิต และทั้งเจตสิก คือสิ่งที่ปรุงแต่งจิต ล้วนแต่ตกอยู่ในความไม่คงที่คงตัว เพราะต้องเปลี่ยนไปตามการปรุงแต่ง ผลักดันของสิ่งแวดล้อมดังนี้แล้ว, เราจึงถือว่า นามธาตุ ทุกชนิดทุกประเภท ทั้งหมดนี้มีความไม่เที่ยงเป็นลักษณะ.

เมื่อรวมทั้ง รูปธาตุ และนามธาตุ เข้าด้วยกัน เรียกว่าเบญจขันธ์ ก็ล้วนแต่มีความไม่เที่ยงด้วยกัน โดยครบถ้วน. ส่วนทุก ๆ ส่วน หรือขันธ์ทุก ๆ ขันธ์ ในที่นี้ มีความไม่เที่ยงอยู่ในตัวเอง อย่างเห็นได้ชัดแจ้ง ในเมื่อเอาก

แห่งเวลาและการกินที่เข้ามาจับ. [สำหรับนามธาตุนั้น กฎแห่งการกินที่ ต้องใช้จับเอาด้วยมิติที่ ๔ ซึ่งมีไว้สำหรับวัดหรือกำหนดขอบเขตของนามธาตุ เช่น จิต เป็นต้น. ซึ่งมีอาการแผ่รอบตัว [Radiation] ว่าแผ่ออกไปได้เท่าไร โดยเฉพาะ]. ฉะนั้น เราจึงเห็นได้ว่า ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงโดยเสมอกัน. สมกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา" ซึ่งแปลว่า "สังขารธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง" ดังนี้, โดยไม่ยกเว้นสังขารใด ๆ เลย ยกเว้นแต่วิสังขาร คือ นิพพานอย่างเดียวเท่านั้น.

สรุปความว่า เขญฺจขันธ์ วัตถุธาตุและนามธาตุทั้งปวง มีความไม่เที่ยงอยู่ในตัวเอง เพราะต้องเป็นไปตาม อำนาจปรุงแต่งผลักดัน

ของสิ่งประกอบกันขึ้นเป็น รูปธาตุ และ นามธาตุ นั้น ๆ. นี้เรียกว่า อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ซึ่งเป็นกฎประจำสำหรับ รูปธรรม และ นามธรรม ทั้งปวง. จัดเป็นสามัญญลักษณะที่ ๑ แห่งไตรลักษณะ.

ทุกขลักษณะ

ทุกขลักษณะ แปลว่า ลักษณะแห่งความทุกข์. มี ความหมายจำแนกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ตามตัวพยัญชนะ คือ : ทุกฺข=ทุ+ขม, นี้แปลว่า ทนได้ยาก และ ทุ+ขิ, นี้แปลว่า ดูแล้วน่ารังเกียจ หรือน่าระอาใจ. ความต่างกันระหว่างความหมายทั้ง ๒ ประเภทนี้ มีความสำคัญมาก ในการศึกษาต่อไปข้างหน้า, ฉะนั้น

ขอให้ผู้ศึกษา ได้กำหนดไว้ให้แม่นยำตั้งแต่ต้นไปเสียแต่บัดนี้ :—

ทุกข์ตามความหมายว่า ทนยากนั้น หมายถึงความรู้สึกเจ็บปวด หรือทนทุกข์ทรมานในชีวิตนั้น ๆ. ความทุกข์ชนิดนี้ เป็นความทุกข์ที่ประจำอยู่ในสิ่งซึ่งมีชีวิต และมีความยึดถือในสิ่งนั้น ๆ โดยความเป็นของตน, โดยเฉพาะก็ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ซึ่งเป็นความทุกข์ตามสภาพปกติของสัตว์ทั้งหลาย, รวมทั้งความทุกข์อันเกิดขึ้น เพราะกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งสรุปแล้วก็ได้แก่ ความไม่ได้สมใจอยากนั่นเอง. รวมความว่า ความทุกข์ในลักษณะนี้ หมายถึง ความรู้สึกทนทุกข์ทรมาน ของสังขาร ที่มีวิญญาณครองและประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน โดยเฉพาะ.

ส่วน ทุกข์ตามความหมายว่า ดูแล้วน่า

ระอาใจ นั้น หมายถึงความที่สังขารทั้งหลายทั้งปวง คือทั้งที่มีวิญญาณครอง และไม่มีวิญญาณครอง ล้วนแต่มีลักษณะแห่งความเป็นเช่นนั้น กล่าวคือลักษณะแห่งความที่พิจารณาดูแล้วจะรู้สึกระอาใจประจำอยู่อย่างเด่นชัดจนถึงกับกล่าวได้ว่า พิจารณาดูเมื่อใด ย่อมเกิดความระอาใจเมื่อนั้น ย่อมทำความทุกข์ใจให้แก่ผู้ดูเมื่อนั้น. เพราะสังขารทั้งปวงทุกประเภท มีลักษณะเช่นนี้ประจำอยู่ พระองค์จึงตรัสว่า "สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา—สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์" โดยไม่ยกเว้นสังขารประเภทใด.

สิ่งที่ควรพิจารณาต่อไป ก็คือ ความเข้าใจผิดอาจเกิดขึ้นแก่คนบางคนว่า สังขารบางประเภท เช่นก้อนหินเป็นต้น ซึ่งไม่มีวิญญาณครองนั้น จะมีความทุกข์ได้อย่างไร?

เมื่อพิจารณาดูตามความหมายของคำว่า ทุกข์ ทั้ง ๒ ประเภทดังกล่าวแล้ว, เราจะเห็นได้ว่า สังขารที่ไม่มีวิญญาณครองประเภทนี้มีความทุกข์ โดยหมายถึงลักษณะแห่งความทุกข์ที่ปรากฏอยู่ที่สิ่งนั้นเอง, ซึ่งทำให้ผู้ดูมีความรู้สึกเป็นทุกข์ เพราะเครื่องหมายแห่งความทุกข์ปรากฏอยู่ที่สังขารนั้นๆ. เครื่องหมายแห่งความทุกข์นี้ ท่านจำกัดความไว้ว่า มีการเกิดขึ้น มีการตงอยู่ มีการดับไป อย่างไม่มีที่สิ้นสุด. เมื่อสิ่งใดมีลักษณะแห่งการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ย่อมถือว่าสิ่งนั้นไม่ได้เป็นอิสระแก่ตัวเอง แต่ตกอยู่ใต้อำนาจการปรุงแต่งผลักดันของสิ่งอื่น. ความต้องเป็นไปตามอำนาจของสิ่งอื่นนี้ ชื่อว่า ลักษณะแห่งความทุกข์. เพราะฉะนั้น การเกิดก็ดี การตั้งอยู่ก็ดี การดับไปก็ดี ล้วนแต่เป็นลักษณะหรือ

เครื่องหมายของความทุกข์ เพราะตกอยู่ใต้อำนาจของปัจจัยเครื่องปรุงแต่ง. ในเรื่องนี้ท่านกล่าวไว้เป็นหลักว่า "ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น, ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่, ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์แล้ว หาได้มีอะไรเกิดขึ้น และดับไปไม่."[1]

เมื่อใดมีการเกิดขึ้นแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการเกิดของสังขารธรรมเหล่าใด ล้วนแต่กล่าวได้ว่า ความเกิดนั้นเป็นความเกิดของความทุกข์. แม้ที่สุดแต่การเกิดขึ้นของสุขเวทนา หรือที่คนทั่วไปเรียกกันว่า ความสุขนั้น, แท้ที่จริงก็คือ การเกิดขึ้นแห่งความทุกข์โดยนัยนั่นเอง. ทั้งนี้เพราะว่าสุขเวทนานั้น เป็นเพียงเวทนาชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะการปรุงแต่ง

---

๑. วชิราสูตร ๑๕/๑๘๙/๕๕๔.

ของอายตนะ และอารมณ์ที่กระทบกันเท่านั้น เอง. สุขเวทนานั้น เป็นเพียงสังขารธรรมที่ ต้องเกิดขึ้นตามกฎของการเปลี่ยนแปลง หรือ ตามกฎของสังขารธรรม ซึ่งจะต้องถูกปรุงแต่ง หรือปรุงแต่งสิ่งอื่น. สุขเวทนานั้น จึงได้แก่ ความเปลี่ยนแปลง หรือความต้องเปลี่ยนแปลง เพราะความไม่มีอิสระ ในตัวเอง ชนิดหนึ่ง เท่า นั้น. ท่านจึงถือว่าเป็นความทุกข์อันหนึ่ง ซึ่ง เกิดขึ้น. สรุปความในข้อนี้ ก็คือว่า ทุกสิ่งที่มี การเกิด ย่อมเป็นสิ่งที่ไร้ความอิสระของตนเอง ต้องเป็นไปตามอำนาจปรุงแต่งของสิ่งอื่น โดย ที่จะทนอยู่ไม่ได้ ต้องเสียปกติภาวะของตน คือเปลี่ยนแปลงไป หรือทำกิริยาอาการที่เรียก ว่า ความเกิดขึ้นในที่นี้. จึงเห็นได้ว่า เมื่อมี การเกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า การ เกิดขึ้นของสิ่งที่เป็นทุกข์ และกิริยาที่เกิดขึ้น

นั้นเป็นลักษณะ หรือ เครื่องหมาย แห่งความ-
ทุกข์อยู่ในตัวดังกล่าวแล้ว. เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า "ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น นอกจากทุกข์
แล้วหามีอะไรเกิดขึ้นไม่" ซึ่งเราควรจะจับใจ
ความสำคัญในข้อนี้ให้ได้ต่อไปว่า สิ่งซึ่งไม่
เป็นทุกข์ ย่อมไม่มีการเกิด, โดยเฉพาะย่อม
ได้แก่ นิพพาน อย่างเดียว ซึ่งจะกล่าวได้ว่า
เป็นสิ่งที่ไม่มีการเกิด.

ข้อที่ว่า "ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ นอกจาก
ทุกข์แล้วหาได้มีอะไรตั้งอยู่ไม่" และ ข้อที่ว่า
"ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์แล้วหามี
อะไรดับไปไม่" เหล่านี้มีความหมายอย่าง
เดียวกัน. คำว่า "ตั้งอยู่" ในที่นี้ หมายถึง
ความปรากฏอยู่ชั่วขณะหนึ่ง หรือหมายถึง
ระยะหนึ่ง แห่ง ความเปลี่ยนแปลง ของ สังขาร-
ธรรม เท่านั้นเอง ซึ่งหลังจากนั้น ก็เป็น การ

ดับ. จึงทำให้เราเห็นได้ว่า การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การดับไป ทั้ง ๓ อย่างนี้ ต้องเนื่องเป็นอันเดียวกันเสมอ. เพราะแต่ละอย่าง ๆ เป็นเพียงระยะหนึ่ง ๆ ของความเปลี่ยนแปลงอันยาวยืด ยาวไม่มีที่สิ้นสุดเท่านั้น. ความเกิดขึ้นเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงระยะหนึ่งของสังขารธรรมที่มีความเปลี่ยนแปลง จึงได้เป็นทุกข์ฉันใด, ความตั้งอยู่ ซึ่งที่แท้ก็เป็นระยะหนึ่งของความเปลี่ยนแปลง จึงเป็นทุกข์ ฉันนั้น. เพราะฉะนั้น ระยะที่เรียกว่า ตั้งอยู่นั้น จึงไม่มีการตั้งอยู่ของอะไรอื่น นอกไปจากการตั้งอยู่ของความทุกข์ ซึ่งมีประจำอยู่เป็นลักษณะของความเปลี่ยนแปลงนั้น.

เมื่อการตั้งอยู่ เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งที่เป็นทุกข์ หรือของความทุกข์แล้ว, การดับไป ซึ่งที่แท้ ก็เป็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเดียวกัน

จึงเป็นความดับไปของสิ่งซึ่งเป็นทุกข์ อย่างเดียวกันอีก. สมกับหลักที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ฯลฯ" ดังนี้เป็นต้น อย่างที่ไม่มีทางจะค้านได้เลย.

เราจะเห็นได้ว่า สังขารทุกประเภท เป็นทุกข์ เพราะมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป. หรือกล่าวกลับกันก็ว่า เพราะสังขารทุกประเภทต้องมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อยู่ตลอดเวลา จึงได้เป็นทุกข์. โดยไม่ยกเว้นสังขารประเภทใด. โดยหลักเกณฑ์อันนี้ แม้ก้อนหินก้อนหนึ่งก็เป็นสังขารธรรม ซึ่งต้องมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, ฉะนั้น ก้อนหินนั้นจึงเป็นทุกข์ ทั้งที่มันไม่มีความรู้สึก คือมีลักษณะแห่งความทุกข์อยู่ที่การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป นั่นเอง. ความผิดกันในเรื่องนี้ มีอยู่แต่เพียงว่า สังขารเหล่าใดมีวิญญาณครองประกอบอยู่ด้วยกิเลส, สัง-

ขารเหล่านั้น ย่อมมีความรู้สึกในความเป็น
ทุกข์ทรมานในตัวมันเอง อีกส่วนหนึ่งด้วย.
ส่วนสังขาร เหล่าใด ปราศจาก วิญญาณ ครอง
[หรือมีวิญญาณครองแต่ปราศจากกิเลสอันเป็น
เครื่องยึดถือแล้ว], สังขารเหล่านั้นไม่มีความ
รู้สึกเป็นทุกข์ทรมานในตัวเอง, เพียงแต่มี
ลักษณะแห่งความทุกข์ปรากฏอยู่สำหรับเป็นที่
พิจารณาของปัญญานั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึง
ได้ ให้อรรถาธิบาย หรือความหมายของคำว่า
"ทุกข์" ไว้เป็น ๒ ประเภทดังกล่าวแล้วข้างต้น
ว่า ทุกข์เพราะทนทรมาน และ ทุกข์เพราะดู
แล้วน่าระอาใจเพราะถูกบังคับให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่
ดับไป ไม่มีที่สิ้นสุด, ดังนี้.

เมื่อจะแยกพิจารณาอย่างละเอียดในกรณี
ที่เกี่ยวกับเขญจขันธ์, เราจะเห็นได้ว่า :—

รูปขันธ์ล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับจิตหรือวิญญาณ

ก็มีลักษณะแห่งความทุกข์ ปรากฏอยู่ที่รูปขันธ์นั้นอย่างชัดแจ้ง. แม้ที่สุดแต่ที่จะแยกออกเป็นธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ แล้วก็ตาม เครื่องหมายแห่งความเป็นทุกข์ กล่าวคือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ก็ปรากฏอยู่ที่ธาตุนั้น ๆ, จนถึงกับพิจารณาดูแล้ว ย่อมเกิดความระอาใจโดยเสมอกัน. แม้หากจะสามารถแยกธาตุนั้น ๆ ให้เป็นส่วนย่อยลงไปอีก, ลักษณะแห่งความทุกข์นั้น ก็จะยังคงปรากฏอยู่ที่สังขารธรรมเหล่านั้นอยู่นั่นเอง. รูปขันธ์ คือสิ่งซึ่งเป็นประเภทรูปที่ไม่มีวิญญาณครองทุกชนิด จึงไม่พ้นไปจากลักษณะแห่งความเป็นทุกข์, โดยไม่ต้องกล่าวถึงรูปขันธ์ที่มีวิญญาณครอง หรือมีอุปาทานเข้าไปถือเอาอยู่แต่ประการใดเลย.

ส่วน เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นสังขาร-

ธรรมประเภทนาม. แม้จะเป็นสิ่งที่ไร้ความเป็นชิ้น เป็นก้อน เหมือนรูปขันธ์ แต่ก็ยังคงมีความเป็นสังขารธรรม เช่นเดียวกับรูปขันธ์ โดยไม่ผิด แปลก แตกต่าง หรือ มากน้อย กว่ากัน เลย. ยิ่งกว่านั้น สังขารธรรมประเภทนามนี้ ยังมีกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง, ซึ่งเราเรียกว่า "ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป" นั้น, ดำเนินไปอย่างรุนแรงยิ่งกว่า ความเปลี่ยนแปลงของรูปขันธ์เสียอีก. นามธาตุ เหล่านี้มีความไวในความเปลี่ยนแปลง ก็เพราะไร้เนื้อหาอันเป็นชิ้นเป็นก้อน หรือเป็นของหนัก เช่นรูปธรรม นั่นเอง. เมื่อลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลง หรือความไม่เที่ยงเป็นไปแรงกล้า, ลักษณะแห่งความทุกข์ ทั้งที่เป็น ความทุกข์ชนิดทนทรมาน และความทุกข์ชนิดดูแล้วน่าระอาใจก็ตาม ย่อมเป็นไปอย่างแรงกล้าเช่นเดียวกัน.

ในกรณีที่เกี่ยวกับเวทนาขันธ์โดยเฉพาะ, มีใจความสำคัญที่ต้องพิจารณาให้เห็นว่า สุข-เวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาก็ตาม ล้วนแต่เป็นเพียงสักว่าเวทนา คือ ความรู้สึก ที่เกิดขึ้น เพราะได้เสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งลงไปแล้วอย่างเดียวกัน. ที่บัญญัติว่าสุขทุกข์ หรืออทุกขมสุขนั้น, เป็นเพียงการสมมติหรือบัญญัติให้แก่คุณสมบัติพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ปรากฏขึ้นในความรู้สึกนั้น ๆ เท่านั้น ส่วนตัวจริงของเวทนานั้น เป็นเพียง สังขาร-ธรรม คือความรู้สึก ที่ถูกปรุงขึ้น หรือถูกทำให้เกิดขึ้น อันเนื่องมาจากการที่จิตได้เสวยอารมณ์, แล้วต้องเป็นไปอย่างนี้ ชนิดที่ไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้เท่านั้น. ฉะนั้น ความต่างกันของเวทนาทั้ง ๓ นี้ จึงเหมือนกับความต่างกันของของอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งถูกนำมาย้อมสีให้

ต่างกันเป็น ๓ สิ่งเท่านั้นเอง, ไม่ทำให้มีความแตกต่างกันโดยเนื้อหาอันแท้จริงได้. เวทนาทั้ง ๓ ยังคงเป็นเพียงสังขารธรรมไปตามเดิม มิกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือเกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป ไปตามเดิม และเท่าเดิม เหมือนกันทั้ง ๓ เวทนา จึงมีลักษณะแห่งความเป็นทุกข์ตามความหมายอันแท้จริงของสังขารธรรมโดยเท่ากัน. ผู้ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาให้เห็นความจริงข้อนี้ ย่อมมีความสำคัญผิด ยึดถือเอาตามความหมายชั้นนอก ๆ ว่าสุขว่าทุกข์ดังนี้แล้ว, ย่อมยึดถือว่าเป็นของต่างกัน จนถึงกับให้ความหมายไปคนละอย่าง ซึ่งทำให้เกิดความหลงใหลในสุขเวทนา, แล้วหลงใหลเกลียดชังทุกขเวทนาดังนี้เป็นต้น. แต่ตามความจริงนั้น ความต่างของเวทนาเหล่านั้น ต่างกันเพียงเท่าที่เราจะนำเอาผลไม้ชนิดเดียวกัน ๓ ลูก

มายอ้มให้เป็นสีขาวลูกหนึ่ง สีดำลูกหนึ่ง สี-
แดงอีกลูกหนึ่ง ซึ่งไม่อาจจะทำให้เกิดความ
แตกต่างในส่วนที่เป็นเนื้อหาหรือสาระสำคัญแต่
อย่างใด ฉันใดก็ฉันนั้น. ฉะนั้น การหลงรัก
สุขเวทนา และ หลงเกลียด ทุกขเวทนา และ
การหลงรำคาญในอทุกขมสุขเวทนา จึงมีผล
เท่ากับความ หลงในสิ่งที่ย้อมอยู่โดยรอบ ผลไม้
ในอุทาหรณ์นี้เท่านั้นเอง. ทั้งนี้เพราะว่าสุข-
เวทนาก็ตาม ทุกขเวทนาก็ตาม อทุกขมสุข
เวทนาก็ตาม ล้วนแต่มีความไม่เที่ยง ความ
เป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาโดยเสมอกัน.
ความหวาน เป็นรสอย่างหนึ่ง, ความเค็มก็เป็น
เพียงรสอย่างหนึ่ง, ความขมก็เป็นเพียงรสอย่าง
หนึ่ง, ไม่มีความแตกต่างกัน ในภาวะแห่งความ
เป็นรสแต่อย่างใด, แต่มันจะถูกใจใครหรือไม่
ย่อมแล้วแต่ความชอบของผู้นั้นต่างหาก. ความ

เป็นรสไม่มีความผิดแปลกแตกต่างกันเป็นพิเศษแต่อย่างใดเลย. รวมความว่า เวทนาทั้ง ๓ เป็นเพียงสังขารธรรม มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ซึ่งเป็นกิริยาอาการของความทุกข์โดยเสมอกัน.

ส่วนในกรณีอันเกี่ยวกับ สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นไม่มีการแบ่งแยกเป็นทุกข์ เป็นสุข เป็นอทุกขมสุข เหมือนในเวทนาขันธ์ จึงไม่เป็นทางที่จะเกิดความหลงผิดได้เหมือนกับที่อาจจะเกิดในกรณีของเวทนาดังกล่าวแล้ว.

ในกรณีของ สัญญาขันธ์ ท่านจำแนกเป็นรูปสัญญา สัททสัญญา เป็นต้น ซึ่งหมายถึงความจำได้หมายรู้ ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส. แม้ว่าจะมีคำประกอบเข้ามาว่า รูป เสียง เป็นต้นก็ตาม, ตัวสัญญาที่แท้จริงนั้นยังคงเป็นสัญญาตัวเดียวกันอยู่นั่นเอง, เป็นสัง-

ขารธรรมที่ต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมหลายๆ อย่าง ปรุงขึ้น, สนับสนุนอยู่, หรือเนื่องกันอยู่, หาก เกิดความ วิปริต ขึ้นแก่สิ่งซึ่งปรุงแต่งสนับสนุน เหล่านี้แล้ว สัญญานั้นก็จะวิปริตไปทันที. อีก ประการหนึ่ง สัญญาที่เกิด ขึ้นนั้น ๆ ต้องเปลี่ยน หน้าที่หรือรูปร่าง ของหน้าที่ ไปตาม รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสเหล่านั้น, จึงมีการเกิดดับสลับ กันไปตลอดเวลา: คือการดับไปแห่งสัญญานี้ เพื่อการเกิดขึ้นของสัญญาอื่น ไม่มีความตาย ตัวตนที่แต่อย่างใด เราจึงเห็นได้ว่า การที่ สัญญาเป็นนามธรรมที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยปรุง แต่งสนับสนุนอยู่ก็ตาม, และการที่สัญญาต้อง เปลี่ยนหน้าที่ไปตาม รูป เสียง กลิ่น รส เป็น-ต้นก็ตาม, นี่แลเป็นลักษณะแห่งความไร้ความ เป็นอิสระแก่ตนเองแห่งสัญญานั้น: เป็นสังขาร-ธรรมที่มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อันเป็น

ลักษณะของความทุกข์ เช่นเดียวกับสังขาร-ธรรมเหล่าอื่น. จึงกล่าวได้ว่า แม้สัญญาก็เป็นทุกข์ ทั้งในลักษณะที่เป็นความทรมานในตัวเอง และที่เป็นลักษณะแห่งความทุกข์ที่ดูแล้วน่าระอาใจ.

ในกรณีที่เกี่ยวกับ สังขารขันธ์นั้น ท่านจำแนกเป็นสังขาร ๓ ประเภทคือ สังขารที่คิดไปในทางดีจัดเป็น กุศล, สังขารที่คิดไปในทางชั่วเรียกอกุศล, ที่ยังไม่อาจจะกล่าวได้ว่าดีหรือชั่ว ท่านเรียกว่า อัพยากฤต. แม้อย่างนั้น สังขารทั้ง ๓ ประเภทก็ยังคงเป็นสังขารธรรมเหมือนกันอยู่นั่นเอง คือต้องอาศัยสิ่งอื่นบ่รุงแต่งสนับสนุนแวดล้อม จึงปรากฏอยู่ได้ แล้วก็เปลี่ยนรูปไปต่าง ๆ อย่างที่ไม่อาจจะคงตัวอยู่ได้ในสถานะอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงถือว่ามีลักษณะแห่งความทุกข์ประจำอยู่ในนามธรรมอันนี้โดย

สมบูรณ์อย่างเดียวกัน. โดยเฉพาะที่ไม่ควรจะลืมโดยเด็ดขาด ก็คือลักษณะแห่งการที่สังขารทั้ง ๓ ประเภทนี้ ต้องมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป โดยนัยเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง.

สำหรับวิญญาณขันธ์นั้น มีข้อที่ควรพิจารณาในชั้นแรกก็คือ ความที่จิตหรือวิญญาณนี้ไม่ได้เป็นตัวตน ที่เที่ยงแท้ถาวรของตนแต่อย่างใด ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนที่ว่าด้วยความเป็นของไม่เที่ยงของวิญญาณ. ถ้าผู้ใดเกิดหลงผิดยึดถือเอาวิญญาณหรือจิตในที่นี้ ในฐานะที่เป็นตัวตนอันเที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนกับที่ถือกันในลัทธิอื่น ๆ นอกไปจากพุทธศาสนาแล้ว, ผู้นั้นย่อมไม่อาจจะเข้าใจลักษณะแห่งความไม่เที่ยง หรือความเป็นทุกข์ของวิญญาณได้เลย. ตามปกติ คนเราแม้ที่เป็นพุทธบริษัท ก็ได้ถูกสอนหรืออบรมไปในทางที่-

จะให้เชื่อถือว่า วิญญาณเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวรมาเสียแล้ว, เพราะความปนเปกันในระหว่างศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธ ที่สอนควบคู่กันมาในหมู่ชาวไทยเรา. ทั้งมติของฝ่ายพราหมณ์ที่สอนว่า วิญญาณเป็นตัวตนนั้น เป็นสิ่งที่จับฉวยเอาได้ง่าย หรือเข้ารูปกันได้กับสามัญสำนึกของคนทั่วไป, ไม่เหมือนกับมติของพุทธศาสนา ซึ่งสอนว่า วิญญาณเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นชั่วขณะๆ ที่มีการปรุงแต่งอยู่อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีตัวตนอันเด็ดขาดของมันเองแต่อย่างใดนั่นเอง. ฉะนั้นผู้ที่ประสงค์จะเข้าใจในความเป็นทุกข์ อยู่ตามธรรมชาติของวิญญาณนี้ จะต้องพิจารณาหาความเข้าใจในเบื้องต้นให้เข้าใจถึงความที่วิญญาณนั้นเป็นเพียงสิ่งที่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไป เช่นเดียวกับนามธรรมเหล่าอื่นนั้นเสียก่อน.

เมื่อเข้าใจในความที่วิญญาณเป็นสังขาร-ธรรม ที่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งและต้องเปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจของการปรุงแต่งแล้ว. ย่อมเข้าใจความเป็น ทุกข์ของวิญญาณ ได้เช่นเดียวกันกับในกรณีของนามธรรมเหล่าอื่น ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น. สรุปความในข้อนี้ได้อย่างเดียวกันว่า วิญญาณมีลักษณะแห่งความ เกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป ของสังขารธรรมอันเป็นทุกข์ ทั้งในลักษณะที่เป็นความทุกข์ทรมานในตัวเองและทั้งในลักษณะที่ผู้มีปัญญาพิจารณาดูแล้วเกิดความระอาใจ เบื่อหน่ายคลายกำหนัด อย่างเดียวกัน.

รวมความว่า เบญจขันธ์ หรือส่วนประกอบแห่งคนเรา หรือสัตว์สังขารที่มีวิญญาณครองเหล่าอื่น เหล่านี้, ล้วนแต่มีความหมาย

แห่งความเป็นสังขารธรรม ที่มีการ เกิดขึ้น ตั้ง-
อยู่ ดับไป อย่างไม่รู้จักขาดสาย เป็นลักษณะ
ประจำตัวของมันด้วยกันทุก ๆ ส่วน. เมื่อกล่าว
โดยความหมายของขันธ์ที่รวมกันเป็นกลุ่ม ที่มี
ความรู้สึกนึกคิดอยู่ในตัวมันเองแล้ว. มันย่อม
รู้สึกในความทนทรมาน ในการที่ต้องเปลี่ยน
แปลงไป อย่างไม่ตรงตามความประสงค์ของ
มันอยู่ทุกเมื่อ. และเมื่อเพ่งดูโดยลักษณะของ
ขันธ์ที่แยกกันเป็นส่วน ๆ โดยไม่เกี่ยวกับการทำ
ความรู้สึกร่วมกันแล้ว, ก็ยังเห็นได้ว่า แต่ละ
ส่วนก็ยังมีลักษณะแห่งความ น่าสังเวช น่าระ-
อาใจ น่ารังเกียจ ในการที่จะเข้าไปยึดถือเอา
ด้วยความหลงใหล น่าเบื่อหน่ายคลายกำหนัด
อยู่เป็นประจำด้วยกันทุกส่วนทีเดียว.

ลักษณะแห่งความเป็นทุกข์นั้นเป็นสิ่งที่เห็น
ได้ยาก เพราะว่ามีอาการอย่างอื่น มีความรู้-

สิกอย่างอื่น เข้ามาครอบงำบุคคลนั้น ๆ อยู่ตลอดเวลาขนบุคคลนั้น ๆ มัวสาละวนอยู่แต่กับความรู้สึก รัก โกรธ เกลียด กลัว ซึ่งทำให้หลงสำคัญผิดอยู่เสมอว่า สังขารธรรมนั้นมีส่วนแห่งความเป็นของ น่ารัก น่าพอใจ น่ายึดถืออยู่ด้วยส่วนหนึ่งเสมอไป, หาได้เป็นของน่าเกลียด น่าชัง น่าเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ไปโดยส่วนเดียวไม่. บุคคลนั้น ๆ จึงสาละวนอยู่แต่กับการเสาะหาส่วนที่ตนเห็นว่า น่ารัก น่าพอใจ โดยเชื่อว่าตนจะต้องได้รับเป็นแน่นอน, ไม่ได้สนใจที่จะพิจารณาในลักษณะที่เป็นมายา หลอกลวง หรือทนทรมาน หรือน่าเกลียดน่าชังของส่วนที่ตนหลงรักแต่ประการใดเลย. เมื่อไม่มองเห็นความจริงอันนี้ ทั้งที่มีอยู่อย่างเด่นชัด เพราะตัวไปมองหาเสียอีกทางหนึ่งแต่อย่างเดียว, ก็เหลือวิสัยที่จะเข้าใจความจริงที่พระ

อริยเจ้า ท่านได้กล่าวไว้อย่างถูกต้องที่สุดว่า "มีแต่ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น มีแต่ทุกข์เท่านั้นที่ตั้งอยู่ และ ดับไป" ดังนี้เป็นต้น. เมื่อไม่มองเห็นลักษณะแห่งความเป็นทุกข์ในสังขารทั้งปวงแล้ว ก็หลงยึดถือเอาความทุกข์นั้นเองมาเป็นสิ่งที่ตัวเข้าใจว่า เป็นความสุข จนตกอยู่ใต้อำนาจของอวิชชาและอุปาทาน และต้องเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร อันมีความทุกข์ประจำอยู่ตลอดสาย ตลอดกาลนาน สมกับที่ท่านกล่าวว่า "ไม่มีอะไรนานหรือยาวกว่าวัฏฏสงสาร"[๑] โดยแท้จริง, ซึ่งใครๆก็เห็นได้ว่าเป็นของน่ากลัวอย่างยิ่ง, ควรรีบพิจารณาหาทางรอดพ้นโดยเร็วอย่างยิ่ง.

---

๑. พระบาลี ธ. ขุ. ๒๕/๒๓/๑๕.

๓. อนัตตลักษณะ

อนัตตลักษณะ แปลว่า ลักษณะแห่งความไม่ใช่ตัวตน หรือความไม่มีตัวตน ได้แก่ลักษณะของความที่สิ่งทั้งปวง ไม่มีส่วนใดที่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตน.

ลักษณะที่ ๓ นี้ มีความสำคัญที่จะต้องพิจารณาศึกษาเป็นพิเศษ ก็ตรงที่อนัตตลักษณะนี้กินความถึงสิ่งทั้งปวงกว้างกว่า ๒ ลักษณะที่กล่าวมาแล้ว. อนิจจลักษณะกับทุกขลักษณะกินความเพียงเป็นลักษณะของ สังขาร ทั้งปวงเท่านั้น. หาได้กินความไปถึงว่า เป็นลักษณะของสิ่งที่เป็น วิสังขาร, คือพ้นไปจากความเป็นสังขาร กล่าวคือ พระนิพพานด้วยไม่. ส่วนลักษณะที่ ๓ คือ อนัตตลักษณะนี้ กินความไปถึงทั้งสังขารและทั้งวิสังขาร ถึงกับกล่าวได้ว่า

เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง โดยไม่ยกเว้นสิ่งใด. พระบาลีที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็แสดงให้เห็นความแตกต่างในข้อนี้อยู่แล้วอย่างชัดแจ้ง, ได้แก่ พระบาลีที่ว่า :—

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา,
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา,
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา.

ผู้ศึกษาจะสังเกตเห็นได้ในพระบาลีทั้ง ๓ วรรคนั้นแล้วว่า ที่กล่าวถึงอนิจจลักษณะ และทุกขลักษณะนั้น, ท่านได้ใช้คำว่า "สังขารทั้งปวง". ส่วนที่กล่าวถึงอนัตตลักษณะ ท่านใช้คำว่า "ธรรมทั้งปวง". ผู้ที่ไม่เคยศึกษาภาษาบาลี พึงทราบว่า คำว่า "ธรรม" เป็นคำกว้าง คือหมายถึงทั้ง สังขารธรรม และ วิสังขารธรรม, หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง หมายถึงทั้งสังขตธรรม และอสังขตธรรม. สังขาร-

ธรรมหรือสังขตธรรมนั้น มีความหมายอย่างเดียวกัน คือหมายถึงสิ่งซึ่งมีสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น และทำหน้าที่ปรุงแต่งสิ่งอื่นสืบไป, ได้แก่ทุก ๆ สิ่งทั้งที่เป็นนามและรูป ยกเว้นพระนิพพานอย่างเดียวเท่านั้น. ส่วนวิสังขารธรรมหรืออสังขตธรรมนั้น หมายถึงสิ่งที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งขึ้นหรือสิ่งใด ๆ ไม่อาจปรุงแต่งได้นั่นเอง, และทั้งเป็นธรรมที่ไม่ปรุงแต่งสิ่งอื่นใดอีกด้วย และได้แก่พระนิพพานโดยเฉพาะ สรุปใจความได้ว่า คำว่า "ธรรม" หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง, จึงกว้างกว่าคำว่า "สังขาร" ซึ่งหมายถึง แต่เพียงสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ดังกล่าวแล้ว. นี่เป็นความพิเศษของ อนัตต ลักษณะที่มีอยู่นอกเหนือไปกว่าอนิจจลักษณะและทุกขลักษณะ.

สิ่งที่ต้องพิจารณาเป็นพิเศษเกี่ยวกับอนัตตลักษณะต่อไปอีกก็คือข้อที่ว่า ลักษณะแห่ง

ความไม่เที่ยง และลักษณะแห่งความเป็นทุกข์ ทั้ง ๒ อย่างนั้น มีสอนกันอยู่แล้วก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก, ดังมีพระพุทธภาษิตตรัสเล่าถึงศาสดา ชื่อ อรกะ[๑] เป็นผู้สอนถึงอนิจจลักษณะเป็นต้น. ส่วนอนัตตลักษณะนั้น ไม่มีบุคคลใดเคยสอนมาก่อน จนกระทั่งพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก จึงได้ทรงสอน. ข้อนี้ทำให้กล่าวได้ว่า อนัตตลักษณะนั้น มีสอนแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้น เพราะเป็นธรรมอันลึกซึ้งถึงที่สุด จนถึงกับต้องใช้ปัญญาชั้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น, จึงจะรู้ได้.

เป็นที่น่าแปลกประหลาดอย่างยิ่งว่า แม้ในศาสนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังพุทธศาสนา และรวมทั้งที่เกิดก่อนพุทธศาสนา, ซึ่งกล่าวได้ว่าตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์มาจนถึงสมัยปัจจุบันนี้, ไม่

---

๑. สัตตก. อ. ไตร. ล. ๒๓ น. ๑๓๙ ป. ๗๑.

มีคำสอนในศาสนาไหนซึ่งสอนเรื่องอนัตตานี้
คงมีแต่พุทธศาสนาเท่านั้น. ข้อนี้อาจเป็นหลัก
ได้ว่า คำสอนเรื่องอนัตตลักษณะนี้เป็นลักษณะ
เฉพาะของพุทธศาสนาแต่ศาสนาเดียว.
แม้ว่าศาสนาบางศาสนาจะได้ปฏิเสธสิ่งบาง
สิ่งว่าไม่ใช่อัตตาก็ตาม, แต่ก็ยังบัญญัติ
ให้มีสิ่งบางสิ่งเป็นอัตตาอยู่นั่นเอง. เช่นศาส-
นาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดูบางนิกาย โดย
เฉพาะซึ่งเป็นคู่แข่งขันกับพุทธศาสนา,ก็ยังสอน
ว่าสิ่งที่ประเสริฐสุด มีลักษณะตรงข้ามจากโล-
กียธรรมทั้งปวง นั่นแหละคืออัตตา ดังนี้เป็น
ต้น. ส่วนพุทธศาสนาปฏิเสธหมดแม้สิ่งมีลักษ-
ณะเห็นปานนั้น ว่ามิใช่อัตตาอยู่นั่นเอง, คือ
เป็นเพียงธรรมหรือธรรมชาติอย่างหนึ่ง, แม้
จะมีลักษณะพิเศษเห็นปานนั้นก็ยังไม่ควรเข้าไป
ยึดถือสิ่งนั้นว่า เป็นอัตตาอยู่นั่นเอง; เพราะ

ความรู้สึกที่ว่าเป็นอัตตาๆ นี้เป็นความรู้สึกที่สำคัญผิดเนื่องมาจากอวิชชา ความไม่รู้ มัวหลงแต่จะยึดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ถูกใจตนที่สุดว่า เป็นอัตตาไปเสียท่าเดียว.

ลักษณะแห่งอนัตตานี้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยากจนถึงกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงท้อพระทัยในตอนตรัสรู้ใหม่ๆ ไม่ทรงคิดจะแสดงธรรมที่ตรัสรู้. นี่เนื่องมาจากความลึกซึ้งของอนัตตลักษณะนี้ด้วยประการหนึ่ง. และพระองค์ได้ได้บัญญัติธรรมข้อนี้ไว้ในฐานะเป็นธรรมที่ละเอียด สุขุม ลึกซึ้ง, ไม่เป็นวิสัยแห่งการนึกเดา, ไม่เป็นวิสัยแห่งการรู้ได้เพียงแต่ด้วยการคิดไปตามเหตุผลตามธรรมดา, แต่เป็นความจริงที่จะรู้ได้โดยบัณฑิตผู้มีปัญญาลึกซึ้งอย่างเดียว. ฉะนั้น การศึกษาในเรื่องอนัตตลักษณะนี้ เป็น

สิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องสนใจศึกษาเป็นพิเศษโดยแท้จริง.

โดยพยัญชนะ คำว่า “อนัตตา” คือคำว่า “อน + อตฺตา” จึงแปลว่าไม่ใช่อัตตา หรือไม่มีอัตตาในสิ่งนั้น ๆ.

โดยความหมาย หมายถึงความที่สิ่งนั้น ๆ ไม่มีลักษณะหรือคุณสมบัติใด ๆ ที่ควรยึดถือว่าเป็นอัตตาแก่บุคคลผู้มีปัญญาอันสูงสุดแท้จริง. ทั้งนี้เพราะว่าสิ่งนั้น ๆ ทุกประเภท ล้วนแต่เป็นเพียงธรรมชาติอย่างหนึ่ง ๆ หรือประเภทหนึ่ง ๆ โดยลักษณะที่เป็นของเป็นเองอย่างเดียวกัน ซึ่งท่านเรียกว่าเป็น “ธรรม” โดยเสมอกัน. อย่างจะเรียกได้ให้ถูกต้องที่สุด ก็เรียกได้แต่เพียงว่า “ธรรม ๆ”, ไม่มีความหมายหรือลักษณะหรือคุณสมบัติใด ๆ ที่บัณฑิตจะพึงเข้าไปยึดถือเอาว่าเป็นตัวตน หรือเป็นของ ๆ ตนได้เลย.

ลักษณะแห่งความเป็นอนัตตานี้ มีระบุอยู่ในพระบาลีอนัตตลักขณสูตรเป็น ใจความว่า ถ้าสิ่งนั้น ๆ เป็นอัตตาแล้ว สิ่งนั้น ๆ ก็ต้องได้เป็นตัวมันเอง ชนิดที่ตรงตามความต้องการของตัวมันเอง. แต่เพราะเหตุที่ทุกสิ่งเป็นธรรมชาติอันตกอยู่ใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ไม่อาจมาเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งตามความต้องการของตัวมันเอง, โดยความจริงอันนี้จึงได้ถือว่า สิ่งนั้น ๆ ไม่มีตัวมันหรือของมันเอง โดยแท้จริงเลย. ความยึดถือว่าตัวเองหรือของตัวเอง เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดมาจากความโง่เขลา หรืออวิชชา เท่านั้น. เพราะฉะนั้น ทั้งที่ใคร ๆ ก็มีความรู้สึกอยู่จริง ๆ ว่า ตัวเรา หรือของเราก็ตาม, สิ่งที่เป็นตัวเราหรือความเป็นของตัวเราโดยแท้จริงนั้น หามีอยู่ไม่, เป็นเพียงความรู้สึกคิดนึกที่โง่เขลา อัน

เกิดมาจากอวิชชา ดังกล่าวแล้วเท่านั้น. นี้เรียกว่า สิ่งทั้งปวง ไม่มีลักษณะแห่งความเป็นอัตตา.

ที่กล่าวว่าไร้คุณสมบัติแห่งความเป็นอัตตานั้น หมายถึงความที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งที่ใคร ๆ จะยึดถือเอาโดยความเป็นอัตตาไม่ได้เลย. ถ้าไปยึดถือสิ่งใดว่าเป็นอัตตาเข้า ความทุกข์ก็จะเกิดมาจากการยึดถือนั้น ไม่อย่างหยาบก็อย่างละเอียด, เพราะว่าการยึดถืออันนั้น เป็นการกระทำของกิเลส เป็นงานของกิเลส เกิดมาจากกิเลส. เพราะมีกิเลสจึงได้ยึดถือด้วยความรู้สึกว่า มีอัตตา. หรือเพราะมีกิเลสเหลืออยู่อย่างละเอียดประณีต จึงได้ไปยึดถือเอาสิ่งที่ละเอียดและประณีต ว่าเป็นอัตตา ด้วยอำนาจของกิเลสนั้น; เหตุนั้นจึงยังมีความทุกข์อันละเอียดและประณีตเหลืออยู่ อย่างซ่อนเร้น ไม่

เป็นความดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง. ความยึดถือว่า ตัวตนมีอยู่ในสิ่งใด ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นจากสิ่งนั้น โดยไม่ต้องสงสัยเลย, โดยไม่ยกเว้นสิ่งใดเลย. นี่คือความที่สิ่งทั้งปวง ไร้คุณสมบัติของความเป็นตัวตนหรืออัตตา.

การที่จะพิจารณาให้เห็นลักษณะที่เป็นอนัตตาของสิ่งทั้งปวงโดยสะดวกนั้น มีทางที่จะกระทำได้โดยพิจารณามาจากลักษณะแห่งความไม่เที่ยง และลักษณะแห่งความเป็นทุกข์มาตามลำดับ. พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงใช้หลักอันนี้ ในการประทานอนุศาสน์เรื่องอนัตตานี้. พระองค์จะทรงถามเขาว่า สิ่งที่มีการเกิดดับ หรือความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอนนเป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง? ทุกคนจะต้องตอบว่า "ไม่เที่ยง". พระองค์จะทรงถามต่อไปว่า เมื่อไม่เที่ยงปรวนแปรอยู่เสมอดังนี้, ควรจะถือว่า

มันเป็นสุขหรือเป็นทุกข์? ทุกคนก็ต้องตอบว่า "เป็นทุกข์". พระองค์จะทรงถามต่อไปว่า เมื่อไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ดังนี้ ควรจะถือว่า มันเป็นอัตตา [คือตัวตน] หรือไม่? ทุกคนก็ต้องตอบว่า "ไม่ควร".

ความสำคัญในข้อนี้มีอยู่ว่า ลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอนั้น ย่อมเป็นเครื่องแสดงอยู่ในตัวแล้วว่า สิ่งนั้นไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใด. ใครไปยึดถือเข้าในฐานะเป็นเจ้าของก็เกิดความทุกข์ขึ้นแก่ผู้นั้น. ความไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดแล้วเปลี่ยนแปลงเรื่อยตามอำนาจเหตุปัจจัยนี่เอง เป็นลักษณะที่อธิบายอยู่ในตัวมันเอง, ถึงความเป็นอนัตตา. ยิ่งไปกว่านั้น ก็คือลักษณะแห่งความที่ใครไปยึดถือเอาว่าเป็นของตน ก็เกิดความทุกข์ขึ้นแก่บุคคลนั้น นั่นแลคือลักษณะแห่งความเป็นอนัตตาอย่างชัด

แจ้ง. แต่อย่างไรก็ดี ภาวะแห่งความเป็นอย่างนี้มีเฉพาะในสิ่งที่มีความไม่เที่ยง และความเป็นทุกข์ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นลักษณะประจำ, กล่าวคือ ได้แก่สิ่งที่เป็นประเภทสังขารธรรม เท่านั้น, ส่วนสิ่งซึ่งเป็นวิสังขารหรืออสังขตธรรม อันมีลักษณะเที่ยงและไม่เป็นทุกข์นั้นมีลักษณะ แห่ง ความเป็น อนัตตาอัน ละเอียดสุขุม เกินกว่าความเป็นอนัตตาตามธรรมดา ยิ่งขึ้นไปเสียอีก เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยากอยู่อีกประเภทหนึ่ง, ซึ่งเราไม่สามารถจะกำหนดความเป็นอนัตตาของธรรมะประเภทนี้ ได้ด้วยลักษณะแห่งความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ ดังกล่าวแล้วเลย.

ลักษณะแห่ง ความเป็น อนัตตา ของ สิ่งที่เที่ยง และไม่เป็นทุกข์นั้นคงมีใจความสำคัญอยู่อย่างย่อ ๆ ว่า แม้ธรรมประเภทนี้ ก็เป็นเพียง

ธรรมหรือธรรมชาติชนิดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของมันเช่นนั้น และเป็นธรรมที่มีกฎเกณฑ์ในตัวเองอย่างหนึ่งโดยเด็ดขาด, ไม่เป็นอำนาจของผู้ใดในการที่จะเข้าไปบังคับบัญชาเอาได้ตามชอบใจ. ทั้งสิ่งนั้นก็มิได้มีความรู้สึกว่า เป็นอัตตาอยู่ในตัวเอง. ความรู้สึกว่าเป็นอัตตา เป็นของผู้เข้าไปยึดถือเอาว่าเป็นอย่างนั้น ด้วยอำนาจของอวิชชา หรือโมหะต่างหาก. โดยทำนองเดียวกันกับที่สังขารธรรมทั้งปวง ไม่อยู่ในอำนาจของสิ่งใด, แม้วิสังขารนี้ ก็ไม่อยู่ในอำนาจของสิ่งใดอย่างเดียวกัน, ทั้งที่แม้ว่า จะมีลักษณะเที่ยงและไม่เป็นทุกข์ ดังกล่าวแล้ว. ความเป็นอัตตาของวิสังขารธรรม อยู่เหนือความเป็นอนัตตาของสังขารธรรม ยิ่งขึ้นไปอีก เพราะเหตุนั้น

เอง จนไม่น่าจะกล่าวว่าเป็นอะไร. แม้ใครจะไปยึดถือสิ่งเหล่านี้ สิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า เป็นตัวตน ก็หาได้ทำให้สิ่งนั้น ๆ แม้แต่ส่วนใดส่วนหนึ่ง เกิดเป็นตัวตนให้แก่ผู้นั้นขึ้นมาได้ไม่. ความยึดถือว่า ตัวตน ของผู้นั้น จึงยังคงเป็น แต่เพียงกิเลสของผู้นั้นไปตามเดิม. สมตามที่พระองค์ได้ตรัสว่า "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา" ซึ่งแปลว่า "ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา" ดังกล่าวแล้ว.

พึงทราบว่า พุทธบริษัทบางพวกมีหลักพระบาลี ในข้อนี้ต่างไป จาก หลักที่เรากำลังกล่าวถึง, เช่น พุทธบริษัทฝ่ายมหายานบางนิกาย มีหลักว่า :—

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา,
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา,
สพฺเพ สงฺขารา อนตฺตา, ไปดังนี้ก็มี.

ทั้งนี้ เป็นเพราะความเข้าใจของนิกายนั้น

มีอยู่ว่า ควรจะมีสิ่งซึ่งเป็นอัตตา. เขาต้องการจะมีอัตตา จึงได้กันเอาธรรมะประเภทวิสังขารออกไปเสียจากความเป็นอนัตตา เพื่อเอาไปเป็นอัตตา จึงแปลงรูปบาลีเป็น "สพฺเพ สงฺขารา อนตฺตา" ดังกล่าวแล้ว. เหตุการณ์เช่นนี้ในวงพุทธบริษัท มีอยู่เป็นส่วนน้อยที่สุด จนไม่ควรจะถือว่า มีน้ำหนักที่จะพึงฟังแต่อย่างใด. แต่ถึงกระนั้นก็เป็นสิ่งที่ควรทราบไว้กันความเข้าใจผิด.

ในที่สุดเราก็จะจับใจความแห่งคำว่า อนัตตา ได้โดยใจความสั้นๆว่า ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดหรือสิ่งใด, ทั้งสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง และสิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง. ธรรมะทุกประเภทไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดโดยเสมอกัน ฉะนั้น จึงกล่าวว่า เป็นอนัตตาทุกประเภท.

สำหรับคำสั่งสอนที่พระองค์ทรงสั่งสอนมากที่สุด หรือที่เรียกว่า พหุลานุสาสนี นั้น ได้ระบุ อนัตตา แต่เฉพาะของเบญจขันธ์, จนทำให้บางคนหลงสำคัญผิดไปว่า คำว่า อนัตตา ใช้เฉพาะแต่ขันธ์ ๕ เท่านั้น ไม่ใช้แก่สิ่งอื่นซึ่งนอกไปจากขันธ์ ๕, เลยยึดถือสิ่งซึ่งไม่ใช่ขันธ์ ๕ ว่า อัตตา ไปก็มี. ความจริงข้อนี้พึงทราบว่า ความยึดถืออัตตาของสรรพสัตว์นั้นมีอยู่แต่ในขันธ์ ๕ จริง ๆ, เพราะสัตว์นั้น ๆ ย่อมไม่รู้จักสิ่งอื่นนอกไปจากขันธ์ ๕ จึงได้ยึดขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอัตตาอยู่เสมอ. พระองค์ทรงระบุความเป็น อนัตตา ของขันธ์ ๕ โดยเฉพาะ ในฐานะเป็นสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายรู้จักและยึดถืออยู่ และเนื่องอยู่กับสัตว์ทั้งหลาย หรืออยู่ในวิสัยที่สัตว์ทั้งหลายเกี่ยวข้องด้วยได้. ส่วนสิ่งอื่นซึ่งอยู่เหนือวิสัยที่สัตว์ทั้งหลาย จะ

เกี่ยวข้องด้วยได้นั้น สัตว์ทั้งหลายก็ไม่ได้เกี่ยวข้องอยู่แล้ว, พระองค์จึงไม่ได้ทรงระบุถึงสิ่งนั้นว่า เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ คือว่า เป็นอนัตตาในที่นี้. เพราะเหตุนี้เอง ในพหุลานุสาสนีโดยทั่วไป จึงระบุถึงแต่ขันธ์ ๕ หรือสังขตธรรมประเภทเดียว ในฐานะเป็นวัตถุ สำหรับศึกษาเรื่อง อนิจฺจ ทุกฺข และ อนตฺตา. พระองค์ทรงเห็นว่า เป็นการเพียงพอแล้วสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ในการที่จะรู้ความเป็น อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา ของขันธ์ทั้ง ๕ จึงไม่ได้กล่าวถึงสิ่งอื่นนอกไปจากขันธ์ ๕. เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาไม่ควรหลงสำคัญผิดไปว่า สิ่งซึ่งนอกไปจากขันธ์ ๕, ซึ่งเที่ยงและไม่เป็นทุกข์แล้ว จะต้องเป็นอัตตาไปได้เลย. สำหรับสิ่งที่นอกไปจากขันธ์ ๕ นั้น สูงเกินไปกว่าที่จะนำมากล่าวบ่อย ๆ ในฐานะเป็นพหุลานุสาสนีบ้าง, เพราะไม่เกี่ยว

กันกับปัญหาของสัตว์นั้น ๆ บ้าง, พระองค์จึงได้ตรัสถึงแต่ในที่อื่นโดยเฉพาะ เช่นในบทว่า "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา" ดังกล่าวแล้ว. สำหรับในพหุลานุสาสนีนี้ ทรงระบุถึงแต่เรื่องขันธ์ ๕ โดยตรง ในฐานะที่เป็นอนัตตา, ดังเราจะได้พิจารณากันพอสมควร สืบไป.

รูปขันธ์เป็นอนัตตา นั้น เป็นสิ่งที่เห็นได้ง่าย ทั้งรูปขันธ์ภายนอกและภายใน ว่าเป็นสิ่งที่ถ้าแยกอยู่ตามลำพัง คือไม่มีวิญญาณเข้าครองแล้ว ย่อมหาความหมายอันใดมิได้ ในการที่จะกล่าวว่า รูป เป็น อัตตา. ฉะนั้นปัญหาข้อที่ว่า รูปขันธ์ล้วน ๆ เป็น อัตตา จึงตกไปในตัว; แต่กลับไปมีปัญหาขึ้นใหม่ว่า รูปขันธ์นั้น มีสิ่งอื่นอกสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นอัตตา สิงอยู่ในนั้น. สำหรับปัญหานี้จำเป็นที่จะต้องแยกดูว่า สัตว์นั้น ๆ ได้ยึดถือเอาสิ่งใดเล่า ว่าเป็นตัว

อัตตา ที่สิงอยู่ในรูปขันธ์นั้น, แล้วจึงพิจารณาถึงลักษณะของสิ่งนั้นโดยเฉพาะ สืบไป. ด้วยเหตุนี้เอง ในกรณีอันเกี่ยวกับรูปขันธ์ จึงไม่มีปัญหาอันใด เหลืออยู่สำหรับจะให้วินิจฉัยว่าเป็น อัตตา หรือ อนัตตา. รูปขันธ์ทั้งหลาย มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งแปรปรวนอยู่เสมอ ดูแล้วน่าระอาใจอยู่เป็นปกติ, จึงถือได้ว่า รูปขันธ์เป็นอนัตตาโดยสิ้นเชิง เพราะมันมีความหมายแห่งความไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใด เต็มเปี่ยมอยู่ในนั้นอย่างเปิดเผย.

เวทนาขันธ์เป็นอนัตตา นั้น ในขั้นแรกพึงเข้าใจว่า มีทางที่จะเกิดความยึดถือเวทนาว่าตัวตนได้หลายทางด้วยกัน. ที่สำคัญที่สุดก็คือ มีความยึดถือไปในทำนองว่า ความสุขชนิดวิเศษ ได้อย่างใจไปทุกอย่างนั้น มีอยู่, หรือต้องมีอยู่แน่, จึงได้ยึดถือในความสุขนั้น

ในฐานะที่เป็นแก่นสาร ยั่งยืน ถาวร ควรแก่ความปรารถนาโดยเด็ดขาดขึ้นมา. นี้นับว่าเป็นอุปาทานชนิดที่สร้างภพ สร้างชาติ หรือการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร อันไม่มีที่สิ้นสุด. อำนาจยึดเหนี่ยวของเวทนามีอยู่อย่างใหญ่หลวง ในการที่จะทำให้เกิดความยึดถือขึ้นในใจสัตว์ จนถึงกับไม่อาจจะน้อมจิตไปสู่ความดับไม่มีเหลือได้ถึงเพียงนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงชี้แจงให้เห็นความที่เวทนาเป็นเพียงสังขารธรรมที่เป็นมายา พราง ตา ไม่มีแก่นสารที่จะพึงยึดถือได้แต่ประการใด, เพื่อให้สัตว์นั้น ๆ ละความยึดถือว่า เวทนาเป็นแก่นสารหรือเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา จนเกิดตัณหาขึ้นหล่อเลี้ยงอุปาทาน เพื่อสร้างภพสร้างชาติกันไม่มีที่สิ้นสุด คำอธิบายของพระองค์ในเรื่องนี้ ก็สรุปใจความสั้น ๆ ได้อย่างเดียวกัน คือ ความที่

เวทนานั้น ๆ เป็นสังขารธรรมที่ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใด ดังที่กล่าวแล้ว ในฐานะเป็นกฎทั่วไปของอนัตตานั่นเอง. โดยพยัญชนะ พระองค์ได้ตรัสว่า "ถ้าเวทนามีสาระเป็นตัวตนแล้วไซร้, เวทนาก็จักไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ และสัตว์ย่อมได้ตามใจหวังในเวทนานั้นว่า "เวทนาของเป็นอย่างนี้ ของอย่าเป็นอย่างนั้น" แต่เพราะเวทนาเป็นไปเพื่ออาพาธ ไม่มีใครได้ตามใจหวังในเวทนานั้นว่า เวทนาของเป็นอย่างนี้ ของอย่าเป็นอย่างนั้น นั่นเอง, เวทนาจึงเป็นอนัตตา" ดังนี้. ข้อความเหล่านี้พึงทราบว่าเป็นอย่างเดียวกัน ในทุก ๆ ขันธ์ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องกล่าวถึงอีกในขันธ์อื่น, เพียงแต่ให้กำหนดไว้ว่า ขันธ์นั้น ๆ ไม่อยู่ในอำนาจของสิ่งใดหรือผู้ใด ตามความหมายแห่งพยัญชนะ เหล่านั้นเอง.

เพราะเหตุที่เวทนา, โดยเฉพาะสุขเวทนา, เป็นขันธ์ที่มีเสน่ห์หรือมายายิ่งกว่าขันธ์ทั้งหลาย และจิตใจสัตว์อยู่เป็นปกติยิ่งกว่าขันธ์ทั้งหลาย, พระองค์ได้ทรงแยกสอนเกี่ยวกับเวทนาเป็นพิเศษ ปรากฏอยู่ในสูตรบางสูตร โดยเฉพาะแต่เวทนาอย่างเดียวก็มี, หรือรวมอยู่กับธรรมะข้ออื่นที่เป็นข้อสำคัญๆก็มี. ฉะนั้นผู้ศึกษาและโดยเฉพาะผู้ปฏิบัติ เพื่อเอาตัวรอดจากความทุกข์, พึงพิจารณาในเรื่องราวของเวทนา อย่างพิถีพิถัน, ให้สมกับที่ตนเป็นผู้ที่ถูกเวทนานานาชนิดกระทำให้มีความหลงใหลขนาดที่เรียกได้ว่า เป็นคนตาบอดอยู่เป็นประจำด้วย, และเพื่อให้สมกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแยกขันไว้เป็นเรื่องสำคัญ สำหรับสั่งสอนเป็นพิเศษด้วย.

สัญญาขันธ์เป็นอนัตตา นั้น มีทางพิ-

จารณาเห็นได้ไม่ยาก โดยแยกลักษณะของสัญญาออกพิจารณาดูทีละแง่ละมุม.

สำหรับสัญญาในความหมายที่ว่า เป็นความจำ นั้น ย่อมเห็นได้ในข้อที่ความจำนั้น ๆ มีทางที่จะเลอะเลือน หรือถึงกับลืมได้ ในที่สุด, ทั้งที่บุคคลนั้นมีความปรารถนา และพยายามเป็นอย่างยิ่งที่จะจำ. ความจำไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดหรือสิ่งใด นอกจากอำนาจของเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งความจำนั้น. ถ้าเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งสัญญานั้น ของผู้ใดมีครบถ้วนบริบูรณ์ ความจำของผู้นั้นก็อยู่ในชั้นดี, แต่ถึงอย่างนั้นก็คงยังเป็นไป เพื่อความเลือนและลืมได้ ในที่สุดนั่นเอง, เพราะความที่มันต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงไป ดังกล่าวแล้ว. โดยปกติทั่วไปก็เห็นกันอยู่ได้แล้วว่า ความจำของทุกคนเปลี่ยนแปลง, จำไม่ได้อย่างใจ, ทำความยุ่งยาก ลำบาก หรือถึงกับเสียหายให้แก่บุคคล

นั้น ๆ, อยู่เป็นปกติ. นี้เรียกว่าเป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจำอะไรไม่ได้ และเป็นทุกข์เพราะความพยายามที่จะจำให้ได้ ก็ยังจำไม่ได้ดังนี้. ข้อนี้ย่อมแสดงถึงลักษณะของความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์อยู่อย่างพร้อมมูลในสัญญานั้น, ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า เป็น อาพาธของสัญญา นั่นเอง; และทำให้เห็นได้ว่าอันนี้เป็นลักษณะแห่งอนัตตา ของสัญญานั้น.

ถ้าดูกันถึง ความหมายของสัญญาในแง่ที่ว่า เป็นสมปฤดีแล้ว เราก็ยังเห็นได้ว่า สิ่งที่เรียกว่า สมปฤดี นั้น ก็ตกอยู่ในลักษณะของความไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอย่างครบถ้วนเช่นเดียวกัน. สมปฤดีของบุคคลเดียวกันก็ยังเปลี่ยนไปตามอำนาจการแวดล้อมของสิ่งของ หรือของบุคคล และยังเปลี่ยนไปตามความวิปริตของร่างกาย อันเกิดมาจาก

เหตุทั้งหลาย มีความเจ็บไข้เป็นต้น. เมื่อมีอะไรมาแวดล้อมไปในทางบีบบังคับสมปฤดี สิ่งที่เรียกว่า สมปฤดีนั้น ก็ระส่ำระสาย ปรากฏเป็นความขุ่นมัว คลาดเคลื่อนหรือวิปลาสขึ้นแก่บุคคลนั้น, หากเป็นไปรุนแรง ก็ถึงกับเพ้อคลั่ง หรือสลบไสล หรือมีอาการอย่างที่เรียกกันว่า บ้าบอ อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น. บางคราวตื่นนอนขึ้นมา สิ่งที่เรียกว่า สมปฤดีนั้น หม่นหมอง มืดมัวไป จนเจ้าตัวเองก็บอกไม่ได้ว่า เป็นเพราะเหตุใด, เพราะไม่ทราบถึงมูลเหตุอันลึกลับในภายใน อย่างใด อย่างหนึ่ง ซึ่งออกอำนาจบังคับ สมปฤดีของบุคคลนั้น ในขณะนั้นนั่นเอง. ในกาลบางคราว แม้บุคคลพยายามอยู่เป็นอย่างมาก ก็ยังเป็นการยากที่จะประคับประคองสมปฤดีของตนให้คงอยู่ในสภาพที่ปกติได้. ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องแสดงว่า

สิ่งที่เรียกสมปฤดินั้น ไม่มีตัวมันเองที่เด็ดขาด แต่เป็นสิ่งที่ถูกปรุงขึ้นโดยเหตุปัจจัยภายในและภายนอกนานาชนิดนั่นเอง.

คนบางพวกถืออ่า สมปฤดิของคนเรานั้น เป็นลักษณะของความที่วิญญาณ หรือเจตภูต หรืออัตตา กำลังเข้ามาสิงอยู่ในร่างกายนี้ คนจึงมีความรู้สึก. เมื่อสิ่งที่เรียกว่า เจตภูต เป็นต้นนี้ ออกไปจากร่างกายนี้แล้ว คนก็สิ้นสมปฤดิ เช่นเวลาหลับเป็นต้น. มติอันนี้ถืออ่า มีเจตภูตหรืออัตตาที่เด็ดขาดตายตัว เข้าออกอยู่กับร่างกายนี้ จึงทำให้มีอาการดังกล่าวนั้น. ความข้อนี้ขัดกับหลักพุทธศาสนาโดยสิ้นเชิง. แม้จะวินิจฉัยกันด้วยสามัญสำนึก เราก็ยังมีทางเห็นได้ว่า ถ้าเจตภูตนั้น เป็น "อัตตาที่มั่นคง" จริงแล้ว. สมปฤดิของคนเราก็ไม่อาจจะอยู่ในสภาพที่เลอะเลือน เช่น บ้าบอ เป็นต้น

ได้, หรือสมปฤดีของคนเรา ก็จักมั่นคงทนทาน
ต่อความกระทบกระเทือนของสิ่งต่าง ๆ เช่น
โรคภัย ไข้เจ็บ เป็นต้นได้. เพราะฉะนั้น
พุทธบริษัทจึงไม่สามารถถือว่า มีเจตภูตหรือ
อัตตาที่ทำหน้าที่ให้คนเรามีสมปฤดี เช่นนั้น
ได้, คงถือเป็นความจริงได้แต่เพียงว่า สมปฤดี
นี้เป็นสังขารธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งปรุงตัวขึ้นจาก
เหตุปัจจัยนานาชนิด แล้วก็ตั้งอยู่ชั่วขณะ ๆ
อย่างง่อนแง่น คลอนแคลน ตามอำนาจแห่ง
เหตุปัจจัยนั้น ๆ; หาเป็นตัวตนที่เด็ดขาดมั่นคง
อย่างลัทธิของบุคคลประเภทที่เชื่อว่า มีเจตภูต
นั้นไปได้ไม่. สังขารธรรมทั้งปวง ย่อมมีปกติ
เปลี่ยนแปลงชนิดที่ดูแล้วน่าระอาใจ และทำ
ความทุกข์ทรมานให้เกิดขึ้น แก่บุคคลผู้เข้าไป
ยึดถือเอาเป็นเจ้าของ เพื่อให้ได้อย่างนั้นอย่าง
นี้. ด้วยเหตุนั้น สมปฤดีหรือสัญญาขันธ์ในที่

นี้ จึงเป็นสิ่งที่เป็นอนัตตา เช่นเดียวกับสังขาร-ธรรมทั้งหลายอื่น โดยไม่ผิดแปลกแตกต่างกันเป็นพิเศษแต่อย่างใด. รวมความว่า สัญญาในลักษณะแห่งความจำหมายก็ดี หรือสัญญาในลักษณะแห่งสมปฤดิก็ดี ล้วนแต่เป็นอนัตตา คือ ไม่มีตัวมันเอง และไม่อาจจะเป็นไป ตามความปรารถนาของบุคคลใด ครบถ้วนตามลักษณะของอนัตตาทุกประการ.

สังขารขันธ์ เป็นอนัตตา นั้น มีทางที่จะพิจารณาเห็นได้ง่ายกว่านามขันธ์อันอื่นๆ เพราะเหตุว่า โดยพยัญชนะ คำว่า "สังขาร" ก็แปลว่า "เครื่องปรุงแต่ง" หรือสิ่งที่ถูกปรุงแต่งอยู่แล้ว; ข้อนี้ย่อมแสดงว่า ไร้ความหมาย แห่งความมีตัวมีตนโดยสิ้นเชิง. เมื่อกล่าวโดยอรรถ, คำว่า "สังขาร" ก็ได้แก่ความคิดนึกที่เกิดขึ้นในจิต, เป็นความคิดคิดชั่ว, และ

เรียกว่า สังขารขันธ์ในที่นี้ ย่อมแสดงอยู่ในตัวแล้วเหมือนกันว่าไม่ใช่ตัวตน เป็นเพียงความคิดที่เกิดขึ้นเท่านั้นเอง. อย่างดีที่สุดที่จะพึงมีได้ ก็คือการชวนให้หลงไปว่าความคิดนี้เป็นความคิดของอัตตาหรือเจตภูต. เกิดมาจากอัตตาหรือเจตภูตนั้นๆก็ได้. แต่ความเห็นเช่นนี้ จะมีได้ก็แต่สำหรับบุคคลประเภทที่มีความเชื่อในอัตตาหรือเจตภูตเกินไป ดังที่กล่าวแล้วในตอนที่ว่าสัญญาขันธ์ เท่านั้น.

โดยปกติ เราย่อมสังเกตเห็นได้ว่า ความคิดต่างๆของคนเรานน ถูกดลบันดาลมาจากสิ่งแวดล้อมโดยตรง, และที่เป็นไปมากที่สุดก็คือจากสิ่งแวดล้อมภายนอก ที่แวดล้อมเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนั่นเอง. กล่าวให้ชัดเจนยิ่งกว่านี้ ก็คือเวทนา

ทั้งหลาย เป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดในรูปของตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง, ตลอดถึงเป็นรูปของกิเลสอื่นๆอันเป็นเหตุให้ทำกรรมอย่างนั้นอย่างนั้น. ถ้าหากว่า มิอัตตาหรือเจตภูต ที่เป็นตัวประธานยืนโรงอยู่อย่างเด็ดขาดจริงๆแล้ว, ความคิดของคนเราก็ไม่ควรจะเกิดขึ้นอย่างโง่เขลา จนถึงกับเผาตัวเองให้เร่าร้อน ดังเช่นที่เป็นกันอยู่เป็นประจำ. ข้อนี้ย่อมชี้ให้เห็นว่า ความคิดต่างๆนั้น เป็นเพียงผลของการปรุงแต่งของสิ่งต่างๆทั้งภายนอกและภายในใจ ที่จับกลุ่มกันเข้าทำให้เกิดสิ่งใหม่ๆขึ้นอย่างไม่รู้สิ้นสุด; เหมือนเครื่องจักรชนิดหนึ่ง ซึ่งทำงานไปตามระเบียบ หรือกฎเกณฑ์ของมันเท่านั้น. ถ้าผู้ใดมีความโง่มากเกินไป ก็จะหลงยึดถือมาก ถึงกับเกิดความเร่าร้อนกลุ้มใจเกี่ยวกับความคิดนั้นๆทั้งๆที่มันไม่เป็นสิ่งที่มีตัวมีตนแต่

ประการใดเลย. ความคิด ย่อมเกิดซ้อนความคิด, และซ้อนความคิด, สืบกันไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด. จนทำให้บุคคลนั้น ๆ ไม่มีโอกาสที่จะเฉลียวใจว่าสิ่งที่เรียกว่าความคิดนี้หาใช่เป็นตัวตน เป็นตุ้น เป็นก้อน เป็นแก่น เป็นสาร แต่อย่างใดไม่. ที่แท้เป็นเพียงความประจวบเหมาะของเหตุปัจจัยต่างๆแล้วปรุงเป็นรูปความคิดอันนั้นขึ้น เพราะความประจวบเหมาะ, ดังเช่นน้ำกับลม เป็นต้น ปรุงกันขึ้นด้วยอาการที่ประจวบเหมาะแล้ว ย่อมเกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่าฟองน้ำในลักษณะแปลก ๆ ขึ้นมาให้คนโง่ฉงนได้ไม่น้อยเลย ฉันใดก็ฉันนั้น. เพราะเหตุฉะนั้น พุทธบริษัทซึ่งคุ้นกันอยู่กับการพิจารณากฎแห่งเหตุปัจจัย จึงไม่มีทางที่จะหลงใหลว่า สังขารขันธ์นี้เป็นอัตตาหรือตัวตนได้แต่อย่างใด.

แม้ว่าสังขารขันธ์ จะเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ว่าไร้ตัวตน โดยง่ายยิ่งกว่านามขันธ์อันอื่นๆ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ ก็ตาม แต่สิ่งที่เรียกว่า อาพาธ หรือความป่วยไข้ของสังขารขันธ์นี้ เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยากกว่าของนามขันธ์อื่นๆ เพราะเหตุที่ตัวความคิด หรือสังขารขันธ์นั้น เป็นของตั้งอยู่ชั่วขณะอันสั้น. แต่ถึงอย่างนั้นเราก็ยังมีทางพิจารณาให้เห็นอาพาธของขันธ์ๆ นี้อยู่นั่นเอง, ซึ่งได้แก่ความที่สังขาร-ขันธ์ หรือความคิดนั้นๆ เป็นของเกิดขึ้นตามอำนาจ ปัจจัยปรุงแต่งผลักดัน จึงไม่ประกอบอยู่ด้วยความถูกต้องหรือความจริง หรือความเป็นไป เพื่อการไม่เกิดขึ้นแห่งความทุกข์. แม้ที่สุดแต่การที่ความคิดของเราไม่เกิดขึ้นได้อย่างใจ หรือเกิดแล้วชงักตายด้าน หรือไม่เป็นรูปร่างที่สมบูรณ์ เหล่านี้, ก็ถือได้ว่า เป็นอา-

พาธอย่างหนึ่ง ๆ ของสังขารขันธ์นั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสได้ว่า "สังขารทั้งหลายนั่นจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ..." ดังปรากฏอยู่ในอนัตตลักขณสูตร เป็นต้น. ความเปลี่ยนแปลง ไปตามเหตุปัจจัย และความเป็นไปเพื่ออาพาธเพราะไม่มีตัวตนอันเด็ดขาด ตายตัว ของสิ่งที่เรียกว่า ความคิด หรือสิ่งที่เรียกว่า สังขารขันธ์นั่นแล คือความเป็นอนัตตาของขันธ์ ๆ นั้น.

วิญญาณขันธ์เป็นอนัตตา. เกี่ยวกับวิญญาณขันธ์นี้ มีลักษณะพิเศษในทางที่จะให้หลงไปว่า เป็นอัตตายิ่งไปกว่านามขันธ์อันอื่นทั้งหมด. ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มา สิ่งที่เรียกกันว่า วิญญาณ ๆ นี้ ถือกันว่าเป็นสิ่ง ๆ เดียวกันกับสิ่งที่เรียกว่า เจตภูต หรืออัตตา เป็นต้น, และยังถือกันว่า เป็นสิ่งที่

จุติปฏิสนธิ คือเข้าหรือออกจากร่างกายนี้ ในเบื้องต้นและเบื้องปลายของภพหรือชาตินึ่ง ๆ. เพราะฉะนั้นจึงเป็นทางที่ให้เกิดความยึดถือเสีย แล้วตั้งแต่แรกแก่คนทั่วไปว่า วิญญาณเป็นอัตตาหรือเป็นตัวตนของคนเรา.

ยิ่งไปกว่านั้น แม้ในทางพุทธศาสนาเราก็ยังยอมรับถึงการที่จิตเกิดขึ้น ทำหน้าที่จุติและปฏิสนธิ และทำกิจประจำอยู่ในร่างกายนี้ตลอดกาลที่สมมติกันว่า ภพหนึ่ง ๆ หรือชาติหนึ่ง ๆ ด้วยเหมือนกัน. ประกอบกับคำอธิบายที่สะเพร่า และมีความคิดของลัทธิอื่นปนเปเข้ามาโดยไม่รู้สึกตัว ทำให้เกิดความยึดถือผิด ๆ เป็นลัทธิอื่นไป. แต่ตามหลักของพุทธศาสนาที่แท้จริงนั้น มิได้ถือว่า จิตหรือวิญญาณนี้ต้องเป็นตัวเป็นตน จึงจะทำหน้าที่จุติและปฏิสนธิเป็นต้นได้. อธิบายว่า แม้จิตจะ

เป็นเพียงสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งอยู่เสมอ เกิดขึ้นเป็นขณะ ๆ อยู่ มิได้ขาดสาย โดยมิต้องเป็นตัวตนอันเที่ยงแท้และเด็ดขาด ก็เป็นสิ่งที่สามารถทำหน้าที่จุติหรือปฏิสนธิ หรือทำกิจประจำอยู่ในร่างกายนี้ ตลอดเวลาที่สมมติกันว่าชาติหนึ่งหรือภพหนึ่ง ได้อยู่นั่นเอง. ทั้งนี้เป็นเพราะความเป็นสิ่งพิเศษลึกลับน่าอัศจรรย์ของสิ่งที่เราเรียกว่า "จิต" นั่นเอง.

สังขารธรรมประเภทที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดมีสิ่งที่เรียกว่า "จิต" นี้ เป็นสังขารธรรมที่มีความลึกลับ และละเอียดซับซ้อน เกินกว่าที่จะเข้าใจได้โดยง่าย. มันสามารถปรุงแต่งจิตขึ้นขณะหนึ่ง ๆ แต่ให้ติดต่อทะยอยกันไปอย่างไม่ขาดสายถี่ยิบติดกัน, จนคนธรรมดาไม่สามารถจะเข้าใจได้ว่ามีการเกิดขึ้นเป็นขณะ ๆ, แล้วก็หลงไปว่าเป็นจิตดวงเดียว

โชติช่วงถาวร ตั้งอยู่ตลอดกาล ไม่มีที่สิ้นสุด. แต่แม้ว่า จิตจะเป็นเพียงสังขารธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งสังขารธรรมหลาย ๆ ชนิด ปรุง แต่ง ขึ้น เป็น ขณะ ๆ ทะยอยกันไปอย่างไม่ขาดสายก็ตาม, ก็มิได้หมายความว่า จิตนั้นจะทำกิจต่าง ๆ กัน อย่างแปลกประหลาดไม่ได้. ทั้งนี้เพราะเหตุว่า การปรุงแต่งคราวหนึ่ง ๆ ย่อมไม่เหมือนกัน และเหตุปัจจัยที่แวดล้อมจิตหรือปรุงแต่งจิตก็มีอยู่มากด้วยกัน ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม, และประกอบกับเวลาและโอกาสก็ต่างกัน, จิตที่ถูกปรุงขึ้น จึงสามารถทำกิจต่าง ๆ มีการจุติ ปฏิสนธิ และการรู้อารมณ์ทางตา เป็นต้นได้ ตลอดเวลาที่เหตุปัจจัยนั้น ๆ ยังคงปรุงแต่งนามธาตุอันนี้ ให้อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า "จิต" อยู่ได้.

ตามที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นการชี้ให้เห็นความแตกต่างกันของความหมายแห่งคำว่า "จิต" ในระหว่างพวกซึ่งมิใช่พุทธบริษัท และพวกซึ่งเป็นพุทธบริษัทอย่างชัดแจ้ง. ลัทธิอื่นคงยึดถือจิตโดยความเป็นตัวตน และเป็นประธานของสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นคน, โดยทำนองที่ว่า จิตนี้เป็นเจ้าของร่าง และเป็นเจ้าของความคิดนึกรู้สึกต่าง ๆ เหมือนอย่างว่า บุคคลเป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ที่เขามีอยู่, เป็นผู้ทำและได้รับผลของการกระทำ ในฐานะที่มีสิทธิและอำนาจเป็นต้น, ฉันใดก็ฉันนั้น. พุทธบริษัทเรายอมรับกิริยาอาการที่เป็นไปได้เช่นนั้นของจิตอย่างเดียวกัน, แต่ไม่อาจจะเข้าใจไปในรูปที่ว่า จิตนั้นเป็นตัวตนเป็นเจ้าของกิจการต่าง ๆ เป็นต้น แต่อย่างใดเลย. ถึงแม้ว่าจิตนั้นจะทำหน้าที่คล้ายกับว่า เป็นประธานอยู่ในกลุ่ม

นั้น, แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น และอยู่ใต้อำนาจของสิ่งที่ปรุงแต่ง เช่นเดียวกับบริวารทั้งหลายของมันด้วยเหมือนกัน, จิตนี้จึงมิใช่ตัวตน หรือสิ่งซึ่งเป็นตุ้น เป็นก้อน มีความเป็นอิสระในตัวเองโดยเด็ดขาด แต่อย่างใด. จิตเป็นสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วยของหลายสิ่ง, ปรุงตัวเองขึ้นเป็นขณะ ๆ, มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ในตัวเอง, มีกิริยาอาการที่เรียกว่าอาพาธหรือความเจ็บไข้อยู่ในตัวเอง; เพราะเหตุที่เป็นสิ่งซึ่งมีส่วนประกอบหลายส่วน ปรุงมันอยู่ตลอดเวลาดังกล่าวแล้ว.

ความอาพาธของจิต นั้น หมายถึงความที่จิตมีความวิปริตผิดรูปไปตามโอกาส, ไปตามอำนาจ ของ ความเปลี่ยนแปลง ของสิ่ง ซึ่งแวดล้อมจิต และปรุงแต่งจิต, ซึ่งแต่ละสิ่ง ๆ ก็ล้วนแต่มีความเปลี่ยนแปลงหรืออาพาธในตัว

เอง อยู่ด้วยกัน. สำหรับจิตที่มีหน้าที่เกิดขึ้นทำกิจ ทางตา ทางหู เป็นต้นนั้น, เราจะเห็นได้ชัดเจนโดยไม่ยาก ว่ามีความอาพาธ คือไม่สามารถทำกิจนั้นๆ ให้ถูกต้องเที่ยงตรง สม่ำเสมอได้, คงเป็นไปอย่างลุ่มๆ ดอนๆ คอดๆ กิ่วๆ ตามอำนาจของโอกาสและสิ่งแวดล้อมที่ต่างกัน. สังขารธรรมส่วนที่เป็นที่ตั้งอาศัยของจิต มีอาการอาพาธฉันใด, จิตที่ตั้งอาศัยอยู่บนสังขารธรรม ซึ่งมีการอาพาธเหล่านั้น ก็ต้องพลอยมีการอาพาธไปด้วยฉันนั้น. เพราะเหตุนี้เอง จิตจึงเปลี่ยนรูปได้ต่างๆ เป็นจิตดี เป็นจิตชั่ว เป็นจิตสัตว์เดรัจฉาน เป็นจิตมนุษย์ เป็นจิตเทวดา เป็นต้น. ทั้งหมดนี้ล้วนแต่แสดงถึงความที่จิตนั้น มิได้มีตัวตนอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเด็ดขาด อันพอจะเรียกได้ว่า อัตตา อันอิสระเที่ยงแท้ถาวร นั่นเอง.

จิตถูกสมมติเรียกชื่อต่าง ๆ กัน แล้วแต่ว่า มันกำลังไปเปลี่ยนแปลงอยู่ในลักษณะเช่นไร หรือกำลังทำกิจอย่างใดอยู่. เมื่อเหตุปัจจัยปรุงแต่ง หรือบังคับให้มันเคลื่อนจากความเป็นอย่างหนึ่งไปสู่ความเป็นอีกอย่างหนึ่ง เราก็เรียกมันว่า "จุติจิต" หรือ "จุติวิญญาณ". เมื่อมันทำหน้าที่ถือเอาภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งใหม่, ในขณะนั้น เราเรียกมันว่า "ปฏิสนธิจิต" หรือ "ปฏิสนธิวิญญาณ". อาการทั้ง ๒ นี้ จะหมายความว่าเป็นการข้ามภพ ข้ามชาติที่เรียกกันว่า ตายแล้วเกิด หรืออยู่ในชาติเดียวกันก็ได้. เพราะคำว่าภพหนึ่งชาติหนึ่งนั้น เป็นเพียงการจัดระยะแห่งการกระทำออกเป็นระยะ ๆ หรือเป็นเรื่องหนึ่ง ๆ โดยอาศัยกฎแห่งเวลาและการกินที่เป็นเครื่องกำหนดเท่านั้น. ในขณะที่มันทำหน้าที่กำหนดรู้อารมณ์ทางตาเป็น-

ต้น เราเรียกมันว่า "อาวัชชนจิต" หรือวิญ-
ญาณที่รู้อารมณ์โดย ทางทวารใด ทวารหนึ่ง.
ในขณะที่มันว่างจากการรับอารมณ์ เราเรียก
มันว่า "ภวังคจิต" ตลอดถึงเรียกชื่ออย่างอื่น ๆ
ตามลักษณะหน้าที่ที่มันกระทำ. ทั้งหมดนี้ มี
ใจความสำคัญที่จะต้องกำหนดให้แม่นยำ อยู่
ตรงข้อที่ว่า จิต นั้นถูกปรุงให้เกิดขึ้นพร้อมด้วย
เจตสิก เพื่อทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นขณะ ๆ
ไปเท่านั้นเอง, หาได้มีตัวตนที่เด็ดขาดเที่ยง
แท้อย่างใดอย่างหนึ่งไม่. เพราะถ้ามันเป็นสิ่ง
ที่มีตัวตน เด็ดขาด เที่ยงแท้อย่างใด อย่างหนึ่ง
ซึ่งเปลี่ยนแปลงไม่ได้เสียแล้ว มันก็ทำอะไรไม่
ได้ หรือไม่ทำอะไรเลย. เพราะเหตุที่มันทำ
อะไรได้ ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงได้ เรา
จึงไม่เรียกว่ามันมี อัตตา หรือ ตัวตน อันเที่ยง

แท้เด็ดขาดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งหมายถึงมัน
เป็น อนัตตา นั่นเอง.

โดยเหตุผลดังที่กล่าวมา ตามหลักพุทธ-
ศาสนาจึงถือว่า จิตเป็นของปรุง หรือ ของผสม
อันเกิดขึ้น จากของ หลายสิ่ง ปรุง ขึ้น ชั่วขณะ ๆ
เพื่อทำกิจหนึ่ง ๆ ทะยอยกันไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด
เพราะอำนาจความปรุง ไม่มีที่สิ้นสุด ของสิ่งที่
เป็นเหตุเป็นปัจจัยนั้น ๆ.

จิตเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะ
ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งซึ่งปรุงแต่งจิต, และ
มีความเปลี่ยนแปลงเร็วถึงขนาดที่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่า "เขาหิว และ กลับกลอก"
เพราะอำนาจที่สังขารธรรม อันเป็นนามธาตุ
ประเภทนี้ มีลักษณะเขาหิว และเหตุปัจจัยที่
ปรุงแต่ง ก็ครบถ้วนและเหมาะสม ที่จะปรุง
แต่งให้เป็นไปอย่างกลับกลอกและเขาหิว.

จิตเป็นสิ่งที่มีการอาพาธ เพราะอำนาจที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่อยู่ตัว หรือคงตัวในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง จนถึงกับมีอาการที่เรียกได้ว่า "เสียรูป อยู่บ่อย ๆ", ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสมมติเรียกอาการอันนี้ของจิตว่า "เป็นอาพาธของจิต".

เพราะเหตุที่จิตเป็นของผสมหรือของปรุงมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอย่างเยาหวิว และต้องอาพาธอยู่เสมอนี้เอง, จิตจึงมีความเป็นอนัตตาเช่นเดียวกับสังขารธรรม ประเภทอื่น โดยไม่แตกต่างกันเลย. นี้สมตามที่ท่านกล่าวว่า "วิญญาณเป็นอนัตตา" เพราะสิ่งที่เรียกว่า จิต ก็คือสิ่งที่เรียกว่า วิญญาณขันธ์ ในที่นั่นเอง.

ถ้าผู้ศึกษา เข้าใจถึงความที่จิต หรือสิ่งที่เราเรียกกัน ด้วยความรู้สึก อันสลัว ๆ ว่าจิตนี้, เป็นของผสมหรือของปรุงชั่วขณะ ๆ แล้ว, ก็จะ

เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า "จิต" อย่างถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนา หรืออย่างเป็นพุทธบริษัทแท้. ไม่มีทางที่จะหลงสำคัญผิดเอาจิตเป็นอัตตา หรือเจตภูต หรือวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์อย่างน่าหวาดเสียวสพึงกลัว โดยความโง่เขลาแต่อย่างใด. กลับจะเห็นความเป็นอนิจจ์ ทุกข์ อนตตา ของจิตอย่างชัดแจ้ง จนถึงกับสามารถถอนความรู้สึกว่า "ตัวตน" หรือว่า "ตัวเราตัวเขา" ออกไปเสียจากสัตว์หรือบุคคลได้ โดยไม่ยากเลย. ในที่สุดผลก็จะเกิดขึ้นในทางที่จะเป็นไป เพื่อความดับตัณหาอุปาทาน เป็นการดับสนิท อย่างไม่มีเชื้อเหลือ สำหรับมาเกิดใหม่ในวัฏฏสงสาร อันเต็มไปด้วยไฟกิเลสและไฟทุกข์ได้ตามประสงค์. นี้แลเป็นความสำคัญของการที่จะต้องศึกษาให้รู้ว่า วิญญาณหรือจิตเป็นอนัตตา.

สรุปความ ว่า รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ดี แต่ละอย่าง ๆ ล้วนแต่เป็น "ของผสม" หรือ "ของปรุง" ซึ่งมีการผสมหรือการปรุง อันเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จึงมีอาการที่เรียกว่า การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เป็นของ ประจำอยู่ ในขันธ์เหล่านี้ ทุก ๆ ขันธ์ คือทุก ๆ ส่วน. การที่ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ใน ลักษณะที่พอจะเรียกได้ว่า "อย่างระหกระเหิน" อยู่เสมอนี่เอง เรียกว่าเป็นความอาพาธ หรือความทุกข์ของขันธ์นั้น ๆ. เมื่อรวมความเป็นของผสม ความเป็นของเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และ ความมีอาพาธอยู่เป็นปกติเข้าด้วยกันแล้ว นั่นแหละคือ ความหมาย อันชัดเจน ของความเป็น อนัตตา ของขันธ์ทั้งปวง.

[๑๙]

ความทุกข์ กับ เบญจขันธ์

คำว่า "ความทุกข์" มีความหมายโดยประเภทใหญ่ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ๒ ประเภท คือ ทุกข์โดยความหมายว่า ทนทรมาน กับ ทุกข์โดยความหมายว่า ดูแล้วน่าระอาใจ.

ความทุกข์โดยความหมายว่า เป็นการทนทรมาน นั้น ยังมีความสำคัญที่จะต้องกำหนดเพื่อทำการศึกษา หรือทำความเข้าใจเป็นพิเศษ อยู่อีกบางอย่าง คือในกรณีที่จัดเป็นความทุกข์ของ เบญจขันธ์ร่วม. เบญจขันธ์ร่วมในที่นี้ หมายถึงการกล่าวรวมพร้อมกันทั้ง ๕ ขันธ์ ไม่แยกเป็นอย่างๆ, แต่กล่าวอย่างสมมติรวมๆกันทั้งห้าขันธ์ ว่าสัตว์ ว่าบุคคล นั่นเอง. และความทุกข์ในกรณีเช่นนี้ ก็คือความทุกข์ของสัตว์หรือบุคคล ตามที่กล่าวกันอยู่เป็นปกติ

ตามความหมายธรรมดาของคนทั่วไป. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงระบุลักษณะแห่งความทุกข์ในกรณีเช่นนี้ไว้ เป็นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเศร้าโศกปริเทวนาการ เจ็บกาย เจ็บใจ ความแห้งผากในใจ ความประสบกับสิ่งที่ไม่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความไม่ได้ตามที่ตัวปรารถนา เป็นรายรายละเอียดดังนี้แล้ว ได้ทรงสรุปไว้ด้วยคำสั้นๆ ว่า "เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน คือ ตัวทุกข์."[๑]

ความทุกข์โดยสรุป เช่นนี้ หมายความว่ากลุ่มแห่งเบญจขันธ์กลุ่มใด ยังประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน มีการยึดถือว่าเป็นตัวตน, เบญจขันธ์กลุ่มนั้น ยังเขลา ยังหลงมาก พอที่จะเป็นทุกข์เป็นร้อน ด้วยความเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความทุกข์อย่างอื่นๆ อีกนานาประการดัง

---

๑. บาลีมหาสติปัฏฐานสูตร มหา. ที. ๑๐/๓๕๑/๒๕๔.

กล่าวแล้ว. ที่เป็นดังนั้น ก็เพราะอำนาจของอุปาทานที่รวมอยู่ในเบญจขันธ์กลุ่มนั้น ในฐานะที่เป็นเครื่องปรุงแต่งชนิดหนึ่ง นั่นเอง.

อุปาทาน ในที่นี้ ได้แก่ความหลงยึดถือขันธ์ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งขึ้นเป็นตัวตน โดยเฉพาะก็คือ วิญญาณขันธ์, และยึดถือขันธ์ส่วนอื่นขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง เช่น เวทนาขันธ์เป็นต้น, หรือยึดถือสิ่งภายนอก คือ วัตถุกาม เป็นต้น ว่าเป็นของของตนด้วยอำนาจอุปาทานนั้น ๆ. เมื่อมีความยึดถือว่า "ตัวตน" พร้อมทั้งยึดถือว่า "ของตน" ดังนี้แล้ว สิ่งต่าง ๆ ก็มีความหมายขึ้นมาทันที, จึงได้เกิดมีความรู้สึกว่านั่น นี่ สิ่งนั้น สิ่งนี้ คนนั้น คนนี้ ของเรา ของเขา ขึ้นมาโดยไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้, ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็เป็นของตนขึ้นมาทันที, จึงมีความรู้สึกที่เป็น "ความทุกข์ทรมาน" เต็มอัต

อยู่ในเขญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานเห็นปานนั้น.

เขญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน เห็นปานนี้ คือ เขญจขันธ์ของคนธรรมดาสามัญทั่วไป มีความทุกข์เต็มเปี่ยมอยู่ตามกฎเกณฑ์, เรียกโดยโวหารสมมติว่า ผู้ที่เวียนว่ายไปในสังสารวัฏฏ์ และเวียนว่ายไปอย่างหลับหูหลับตา ด้วยอำนาจของอวิชชา จึงได้นามว่า "ปุถุชน" คือคนหนาอยู่ด้วยกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

ส่วน เขญจขันธ์ที่มีอุปาทานเบาบาง หรือปราศจากอุปาทานโดยสิ้นเชิง นั้น คือ เขญจขันธ์ของผู้ที่เราสมมติเรียกกันว่า พระอริยเจ้า. ผู้มีกิเลสหรืออุปาทานเบาบางตามมากตามน้อย จัดเป็นพระอริยเจ้าขั้นต้นๆ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และ พระอนาคามี. พระอริย-

เจ้าที่ปราศจากอุปาทานโดยสิ้นเชิง ได้นามว่า พระอรหันต์. เมื่อมีกิเลสเบาบาง ก็มีความทุกข์เบาบาง, เมื่อหมดกิเลส ก็หมดความทุกข์โดยประการทั้งปวง, ความสำคัญในข้อนี้ จึงอยู่ที่กิเลสอันมีนามว่า อุปาทาน นั่นเอง. มีอุปาทานเต็มที่ ก็มีทุกข์เต็มที่, มีอุปาทานเบาบาง ก็มีทุกข์เบาบาง, หมดอุปาทาน ก็หมดความทุกข์, ตามความหมายที่เป็นความทุกข์ทรมาน ดังกล่าวแล้ว. ข้อนี้ให้เห็นว่า อุปาทานที่ทำให้รู้สึกว่า ตัวตนนั้น เป็นตัวทำให้รู้สึกทุกข์ทรมานโดยแท้จริง, สมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า "เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานเป็นตัวทุกข์" ดังนี้.

อำนาจของอุปาทาน ทำให้เรายึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ว่าตัวเรา ว่าของเรา, ความ

เปลี่ยนแปลงต่างๆ หรือเหตุการณ์ต่างๆ ของเบญจขันธ์ หรือที่เกี่ยวกับเบญจขันธ์ จึงถูกยึดถือและเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา. และยิ่งไปกว่านั้น อำนาจอุปาทานนั้น ได้บันดาลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง หรือเหตุการณ์ชั้นพิเศษขั้นต่อไป เช่น ให้เกิดภพชาติสืบไปไม่สิ้นสุด อันเป็นไปในทางให้มีความทนทรมานยิ่งขึ้นแก่เบญจขันธ์นั้นๆ. ความสำคัญในข้อที่จะต้องกำหนดให้ได้ ก็คือ ความเปลี่ยนแปลง หรือเหตุการณ์ตามปกติธรรมชาติ ธรรมดา ของเบญจขันธ์นั้น เมื่อไปยึดถือเข้าก็เป็นทุกข์อยู่ส่วนหนึ่งแล้ว เป็นความทุกข์ที่เต็มตามมาตรฐานอยู่ระดับหนึ่งแล้ว, ครั้นเมื่ออุปาทานได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง หรือเหตุการณ์เป็นพิเศษเพิ่มขึ้น สืบไปอีกส่วนหนึ่งๆ ความทุกข์อีกประเภทหนึ่งๆ อีกระดับหนึ่งๆ ก็ต้อง

เกิดเพิ่มขึ้นเป็นพิเศษแก่เขญจขันธ์นั้น, จึงเห็นได้ชัดว่า เป็นความทุกข์ ๒ ซ้อนมีอยู่ในนั้น.

เมื่อเขญจขันธ์ปราศจากอุปาทาน ความทุกข์ชนิดหลังหรือระดับใหม่นี้ ก็ไม่ถูกทำให้เกิดขึ้น, ทั้งความเปลี่ยนแปลงหรือเหตุการณ์ที่เกิดอยู่แก่เขญจขันธ์เป็นปกติ ก็ไม่ถูกยึดถือให้เกิดเป็นความทุกข์ขึ้น, ฉะนั้น ความทุกข์ทั้ง ๒ ระดับ จึงมิได้เกิดมีแก่เขญจขันธ์ที่ปราศจากอุปาทานแต่ประการใด. และเขญจขันธ์นี้ได้นามว่า เขญจขันธ์บริสุทธิ์ คือ เขญจขันธ์ล้วน ๆ ที่ปราศจากอุปาทาน. กล่าวโดยสมมติก็คือ เขญจขันธ์ของพระอรหันต์ นั่นเอง.

เมื่อถือตามหลักที่กล่าวนี้ จะได้ เขญจขันธ์เป็น ๒ ประเภท คือ เขญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน ประเภทหนึ่ง, และ เขญจขันธ์ที่ไม่ประกอบด้วยอุปาทาน ประเภทหนึ่ง, ประ-

เภทแรก ได้แก่เขญจขันธ์ของสามัญสัตว์ทั่วๆ ไป และของพระอริยเจ้าในชั้นต้นๆ, ส่วนเขญจขันธ์ประเภทหลัง คือ เขญจขันธ์ของพระอรหันต์โดยเฉพาะ. เขญจขันธ์ประเภทแรกมีความทุกข์อยู่ตามส่วนแห่งความมากน้อยของอุปาทาน, เขญจขันธ์ประเภทหลังปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง. ข้อนี้ย่อมเป็นการชี้ให้เห็นได้ว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอุปาทานมีอยู่โดยแท้จริง แม้ในกรณีที่เป็นของเราท่านตามธรรมดา.

ถ้าหากว่า อุปาทาน ไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้อง, ในเรื่องใดๆ ก็ตาม, ความทุกข์ก็ไม่อาจปรากฏขึ้นในใจทั้งๆ ที่เหตุการณ์นั้น ควรจะเป็นความทุกข์ และทั้งเขาก็ยังมีอุปาทาน. ตัวอย่าง เช่น เมื่อมีใครมาทำอันตรายฆ่าตีเด็กซึ่งเป็นลูกหลานของเขา, เขาย่อมมีความ

ทุกข์หรือความเดือดร้อน. แต่ถ้าเด็กที่ถูกฆ่าหรือถูกตีนั้น ไม่ใช่ลูกหลานของเขา แม้จะเป็นเด็กชนิดเดียวกัน เขาก็ไม่มีความทุกข์หรือความเดือดร้อนเลย, อย่างมากก็จะมีแต่ความสงสาร ซึ่งมิใช่ของสิ่งเดียวกันกับความทุกข์หรือความเดือดร้อน อันเกิดขึ้นเพราะมีใครมาฆ่าตีลูกของเขา. ในกรณีเช่นนี้ชี้ให้เห็นได้ว่า ความทุกข์อันนี้ เกิดขึ้นเพราะอุปาทาน คือความยึดถือว่า ลูกของเขา. ถ้าในกรณีที่เด็กซึ่งถูกฆ่าหรือถูกตีนั้น เป็นลูกของเขาโดยแท้จริง แต่เขาไม่รู้ว่า เป็นลูกของเขา เพราะเด็กนั้นถูกพรากหรือถูกขโมยไปเสียตั้งแต่แรกคลอด เป็นต้น, แม้ในขณะนี้เด็กคนนั้น กำลังถูกฆ่าถูกตีอยู่ต่อหน้าเขา เขาก็หาเป็นทุกข์ไม่. ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ความทุกข์ไม่ปรากฏหรือไม่เกิดขึ้น เพราะขาดอุปาทาน คือ ความยึดถือ

ว่า ลูกของเขา ในเด็กที่ถูกฆ่าถูกตี นั่นเอง, ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นยิ่งขึ้นไปอีกว่า ความทุกข์นั้นมีรากฐานอันตั้งอยู่บนอุปาทาน โดยแท้จริง. และยังเป็นการชี้ให้เห็นลึกไปว่า ในกรณีของคนเราๆ ที่ยังมีอุปาทานกันอยู่แท้ๆ, แต่ถ้าหากเกิดกันอุปาทานออกไปเสียได้ จากสิ่งที่ควรมีอุปาทาน โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แม้ชั่วขณะ, ความทุกข์อันเกี่ยวกับสิ่งนั้นๆ ก็ยังไม่อาจจะเกิด ไม่อาจจะมี เห็นปานดังนี้, จะป่วยกล่าวไปใย ถึงกรณีของพระอรหันต์ ซึ่งปราศจากอุปาทาน โดยประการทั้งปวง, ว่าจักมีความทุกข์เกิดขึ้นได้อย่างไร. ผู้ปรารถนาจะกำจัดความทุกข์ พึงสนใจในการที่จะเกิดกันอุปาทาน หรือถึงกับทำลายอุปาทานให้เป็นอย่างยิ่งเถิด, จักเป็นผู้มีความทุกข์น้อย หรือคลาด

แคล้วจากความทุกข์, ไม่ถูกความทุกข์ครอบงำย่ำยีได้ ตามความปรารถนาอย่างไม่น่าเชื่อ.

เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความทุกข์มีรากฐานตั้งอยู่บนอุปาทาน ดังนี้แล้ว, ก็ย่อมเข้าใจพุทธภาษิตที่ว่า "สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา" ได้เป็นอย่างดี, และมองเห็นความที่เบญจขันธ์อันบริสุทธิ์ของพระอรหันต์ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ คือไม่อาจจะเป็นแดนเกิดของความทุกข์ได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน. ข้อนี้ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างเบญจขันธ์ ๒ ประเภทอย่างชัดแจ้ง คือ เบญจขันธ์ที่มีอุปาทาน ย่อมมีความทุกข์ และเป็นแดนเกิดแห่งความทุกข์, ส่วนเบญจขันธ์ที่ไม่มีอุปาทาน ไม่มีทางที่จะเกิดทุกข์ ดังกล่าวแล้ว. และความทุกข์โดยนัยนี้ หมายถึงความทุกข์ ที่เป็น

ความทุกข์ทรมาน อันเป็นความหมายของคำว่า ทุกข์ โดยแท้จริงโดยตรง.

แต่สำหรับ ความทุกข์โดยความหมายที่ว่า "ดูแล้วน่ารังเกียจ หรือน่าระอาใจ" นั้น คงมีอยู่โดยทั่วไปแก่เบญจขันธ์ทุกประเภท คือทั้งเบญจขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน และทั้งเบญจขันธ์ที่ไม่มีอุปาทาน. ที่เป็นดังนี้ เพราะเหตุว่า แม้แต่เบญจขันธ์อันบริสุทธิ์ของพระอรหันต์นั้น ก็ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจ ของความเปลี่ยนแปลง คือเป็น อนิจจ์ และทั้งประกอบอยู่ด้วยลักษณะแห่งความเป็น อนตฺตา โดยครบถ้วนอยู่เช่นเดิม. เมื่อพิจารณาดูด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเห็นว่า เบญจขันธ์ชนิดใดก็ตาม ล้วนแต่มีลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลง หรือความเป็นอนัตตาอย่างน่ารังเกียจ น่าระอาใจ ไม่น่ายึดถือเอามาเป็นของตน แต่ประการใดโดยสิ้นเชิง.

อันนั้นเอง เป็น ความสำคัญ ของความหมาย อันซับซ้อนแห่งคำว่า "ทุกข์" ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องพิจารณาสังเกตกำหนดให้เป็นอย่างดี. เบญจขันธ์ใดๆ ก็ตาม ย่อมตกอยู่ใต้อำนาจสามัญญลักษณะ หรือไตรลักษณะโดยเสมอกัน ไม่มีข้อยกเว้น. แต่สำหรับทุกขลักษณะนั้น มีข้อยกเว้น หรือข้อปลีกย่อยอยู่ตรงที่ว่า "ความทุกข์ที่เป็นความทนทรมาน" นั้น, หาได้ทั่วไปแก่เบญจขันธ์ทั้งหลายไม่, เว้นไว้แต่ "ความทุกข์โดยความหมายที่ว่า ดูแล้วน่าระอาใจ" เท่านั้น ที่จะใช้เป็นลักษณะของเบญจขันธ์ได้ทุกประเภท โดยไม่ยกเว้น.

พระพุทธดำรัสโดยทั่วไป หรือส่วนมากที่สุดมีอยู่แต่เพียงว่า "รูปไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา, ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง วิญญาณเป็นอนัตตา" หาได้มีคำว่า "ทุกข์" เข้ามา

แทรกแซงด้วยไม่, คือตรัสแต่เพียงอนิจจลักษณะ และอนัตตลักษณะ[๑] เท่านั้น, โดยไม่กล่าวถึงทุกขลักษณะ. ทั้งนี้เพราะว่า ความทุกข์ภายในความหมายที่ว่า "ทุกข์ทรมาน" นั้น ไม่อาจจะใช้แก่เขญจขันธ์ได้ทุกประเภท ดังที่อธิบายแล้วข้างต้น. ส่วนคำว่า "ไม่เที่ยงและอนัตตา" นั้น ใช้ได้แก่เขญจขันธ์ทุกประเภทโดยไม่ยกเว้น. โดยเหตุนี้เอง พหุลานุสาสนี จึงปรากฏอยู่ในรูปว่า :—

รูปํ	อนิจฺจํ,	รูปํ	อนตฺตา.
เวทนา	อนิจฺจา,	เวทนา	อนตฺตา.
สญฺญา	อนิจฺจา,	สญฺญา	อนตฺตา.
สงฺขารา	อนิจฺจา,	สงฺขารา	อนตฺตา.
วิญฺญาณํ	อนิจฺจํ,	วิญฺญาณํ	อนตฺตา.

โดยไม่มีคำว่า "ทุกข์" เข้ามาปนอยู่ด้วยเลย.

---

๑. พระบาลี จูฬสัจจกสูตร มู.ม. ๑๒/๔๒๖/๓๙๖.

แต่อย่างไรก็ตาม เพราะความเป็นอนิจจัง และความเป็นอนัตตานั้น เป็นลักษณะที่ดูแล้วน่ารังเกียจ หรือ น่าระอาใจ; ลักษณะแห่งความเป็นทุกข์โดยความหมายอันกว้างขวาง จึงรวมอยู่ในอนิจจลักษณะ และอนัตตลักษณะด้วยในตัว, ทั้งที่ไม่ต้องออกชื่อถึง ก็มีความหมายเท่ากัน. และเมื่อต้องการจะขยายความให้เป็น ๓ อย่าง คือเป็น อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา, ความหมายก็ยังเท่ากัน กับที่จะกล่าวแต่เพียงว่า อนิจฺจ และ อนตฺตา เท่านั้น. เพราะฉะนั้น คำว่า "ทุกขลักษณะ" อันเป็นลักษณะที่ ๒ แห่งสามัญญลักษณะ หรือไตรลักษณะนั้น ต้องมีความหมายแต่เพียงว่า ดูแล้วน่ารังเกียจ หรือน่าระอาใจ เท่านั้น จึงจะใช้เป็นลักษณะของสังขารทั่วไปได้, คือทั้งของสังขารล้วน ๆ ไม่มีกิเลส และทั้งของสังขารที่ยังประกอบอยู่ด้วย

กิเลส. ผู้ศึกษาไม่ควรจะเข้าใจว่า เมื่อพระ-
องค์ตรัสแต่เพียงอนิจจลักษณะ และอนัตต-
ลักษณะ นั้น จักเป็นการปฏิเสธหลักแห่งไตร-
ลักษณะ หรือสามัญญลักษณะ แต่ประการใด.
แต่ข้อนี้ต้องหมายความว่า ผู้ศึกษาต้องไม่เข้า-
ใจทุกขลักษณะแห่งสามัญญลักษณะว่า เป็น
ความทุกข์ทรมานโดยตรง อย่างเดียว.

การที่พระองค์ทรงแสดงธรรม โดยทั่วไป
ในฐานะเป็นพหุลานุสาสนี ทรงระบุเพียง ๒
ลักษณะ; บางครั้งถึง ๓ ลักษณะนั้น, เนื่อง
จากโอกาส หรือบุคคลผู้รับการแสดง เป็นต้น
ต่างกันเท่านั้น. ความสำคัญในเรื่องนี้อยู่ตรง
ที่ว่า ลักษณะทั้ง ๓ ลักษณะนั้น เมื่อรวมความ
แล้ว ก็สำคัญอยู่ที่ ลักษณะแห่งความน่าเบื่อ
หน่าย [นิพฺพิทา] ลักษณะเดียวเท่านั้นเอง.

อนิจจลักษณะ ก็มีลักษณะน่าเบื่อหน่าย, ทุกขลักษณะ ก็มีลักษณะน่าเบื่อหน่าย, อนัตตลักษณะ ก็มีลักษณะน่าเบื่อหน่าย. เมื่อมีความเบื่อหน่าย หรือ นิพพิทา แล้ว ย่อมเกิด วิราคะ และบรรลุมรรคผลได้โดยไม่มีข้อยกเว้น. เพราะฉะนั้น, ถ้ามีความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่า มีการเห็นลักษณะทั้ง ๓ ลักษณะนั้น พร้อมกันหรือครบถ้วนทั้ง ๓ ลักษณะอยู่ในตัวเอง, จะแยกเห็นแต่ลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แต่ลักษณะเดียว แล้วจะเกิดนิพพิทา ถึงขนาดจะเกิดวิราคะ และวิมุตินั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้. ผู้ศึกษาจะเห็นได้ชัดแจ้งขึ้นทันทีว่า สามัญญลักษณะมีความหมายเช่นใด. พระพุทธภาษิตที่ตรัสถึงสามัญญลักษณะ หรือไตรลักษณะโดยตรง ได้ทรงจำแนกเป็น ๓ อย่าง ๓ ลักษณะก็จริง แต่สรุปความหมายเหลือ

เพียงลักษณะเดียว คือ ลักษณะแห่งความเบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวงแล้ว น่าเบื่อหน่าย. เราจะเห็นได้จากพระบาลีที่ว่า[๑] :—

๑. สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ
ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข
เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

๒. สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ
ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข
เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

๓. สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ
ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข
เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ดังนี้.

---

๑. พระบาลี ธ, ขุ. ๒๕/๕๑/๓๐.

ซึ่งมีใจความว่า จะเห็นความไม่เที่ยงหรือความเป็นทุกข์ หรือความเป็น อนัตตา ก็ตาม ย่อมเบื่อหน่ายในของอย่างเดียวกัน คือ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ [ซึ่งโดยความหมายก็คือว่า ดูแล้วน่าเบื่อหน่าย หรือน่าระอาใจ] นั่นเอง. ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า การเห็นอนิจจลักษณะ หรือทุกขลักษณะ หรืออนัตตลักษณะ ก็ตาม, ย่อมเกิดผลเป็นอย่างเดียวกัน คือ ความเบื่อหน่ายในสิ่งนั้น ๆ อันจัดเป็นหนทางแห่ง พระนิพพานด้วยกัน ดังในพระบาลีบาทสุดท้ายว่า "เอสมคฺโค วิสุทฺธิยา" โดยเสมอกัน ทั้ง ๓ ลักษณะ.

ผู้ศึกษาย่อมสังเกตเห็นได้อย่างเพียงพอแล้วว่า พหุลานุสาสนี หรือพระพุทธโอวาทที่ทรงสั่งสอนมากที่สุดนั้น คือ พระพุทธดำรัสที่ทรงชี้ให้เห็นลักษณะ แห่งความน่าเบื่อหน่ายของสิ่งทั้งปวง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ

"ลักษณะแห่งความไม่น่ายึดถือว่า เป็นตัวตน หรือของตนของสิ่งทั้งปวง", เพื่อผู้นั้นจะได้เบื่อหน่ายคลายความกำหนัด คือคลายความยึดถือในสิ่งทั้งปวง ซึ่งตนยึดถือไว้ด้วยอุปาทานนั่นเอง.

โดยนัยนี้ ผู้ศึกษาจะเห็นได้ต่อไปว่า พระพุทธองค์ทรงพระประสงค์จะให้เราทั้งหลาย ได้เห็นลักษณะที่น่าเบื่อหน่ายคลายกำหนัด อันเป็นลักษณะที่แท้จริงของสิ่งทั้งปวง ด้วยปัญญาอันแจ่มใส, แทนการที่จะไปเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นของน่ารัก น่ายึดถือ ด้วยอำนาจของอุปาทาน อันมีมูลมาจากอวิชชา ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามจากปัญญา.

พหุลานุสาสนี แปลว่า สิ่งที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด. พวกเราควรจะสำนึกว่า สิ่งซึ่งทรงอุตส่าห์พยายามสั่งสอนมากที่สุดนั้น ต้องเป็น

สิ่งสูงสุดหรือใหญ่หลวง ไม่ใช่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ หรือเล่นๆ เลย. เพราะฉะนั้น เราทุกคน ควรจะสนองพระพุทธประสงค์ด้วยการหมั่นพิจารณาให้มากที่สุด และด้วยความเอาใจใส่ที่สุดอย่างเดียวกัน. ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดผล คือ ชำระเบญจขันธ์ของเราให้สะอาด ปราศจากอุปาทานยิ่งขึ้นๆ จนกว่าจะหมดไป ด้วยการหมั่นพิจารณาไตรลักษณะ คือ อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา ซึ่งเมื่อสรุปแล้ว ก็คือ ลักษณะแห่งความน่าเบื่อหน่ายคลายกำหนัด ไม่น่ายึดถือเอาโดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของของตนแต่ประการใด, ซึ่งเป็นลักษณะที่แท้จริง ไม่มีการหลอกลวงอำพราง ด้วยมายาแต่อย่างใดของสิ่งทั้งปวง, จนเป็นผู้ปราศจากความทุกข์ได้ สมตามความปรารถนาในที่สุด ของทุกคนเถิด.

การศึก

คำบรรยายในพรรษา
เมื่อ เดือนตุลาคม ๒๔๙๖

...พุทธทาส ภิกขุ

การสึก

วันนี้จะพูดเรื่องการสึก เนื่องจากเป็นฤดูการสึก และมีบุคคลที่บวชชั่วคราวบางคนจะต้องสึก.

เกี่ยวกับการสึกนี้ พึงทราบว่าเพิ่งเกิดมีประเพณีบวชแล้วสึก หรือถึงกับมีพิธีสึกขึ้นในประเทศไทย, จนกล่าวได้ว่า การบวชแล้วสึกจนเป็นประเพณีนี้มีแต่ในประเทศไทยเท่านั้น, ไม่มีในประเทศอื่นที่เป็นพุทธบริษัทด้วยกัน. ในประเทศนั้น ๆ ไม่มีประเพณีบวชแล้วสึก โดยเฉพาะที่บวชเป็นพระ, เมื่อเกิดมีการสึกขึ้น ก็เป็นของแปลกประหลาด และถือกันไปในทางที่ไม่เป็นมงคล จนถึงกับปกปิดซ่อนเร้น. ส่วน

ในประเทศไทย การสึกเป็นสิ่งที่ทำได้โดยเปิดเผย ไม่ถือว่าเป็นอวมงคลแต่อย่างใด, เพราะมีประเพณีการบวชแล้วสึก ดังกล่าวแล้ว.

แม้ในประเทศเราในตอนแรก ๆ ก็เข้าใจว่า จะไม่มี "ประเพณีบวชแล้วสึก" คงจะเพิ่งมีในระยะกาลต่อมา ซึ่งพวกอิสรชน โดยเฉพาะก็คือ พวกเจ้านาย เกิดอยากบวชชั่วคราวแล้วสึก: อาศัยความมีอำนาจทำให้ไม่มีใครกล้าคัดค้าน และเลยเกิดเป็นประเพณีนิยม เพราะมีคนทำตามมากขึ้น. เมื่อพิจารณาดูก็เห็นได้ว่าในชั้นแรกก็เป็นความคิดที่ดีมีประโยชน์ในทางที่จะ ให้คนเราได้ใกล้ชิดศาสนามากที่สุดเท่าที่จะมากได้, แต่เมื่อประเพณีนี้ได้เป็นไปพร่ำเพรื่อและควบคุมกันไม่ถึง ย่อมเกิดเป็นผลร้ายขึ้น บางอย่าง บางประการ เป็น

ธรรมดา, นับว่าเป็นสิ่งที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขกันอยู่ไม่น้อย.

การสึกในสมัยพุทธกาล

หลักฐานที่มาต่าง ๆ ตามที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ทั้งบาลี คือพระไตรปิฎกโดยเฉพาะและทั้งอรรถกถาทั้งหลาย ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ไม่มีการบวชแล้วสึก. การออกบวชของบุคคลสมัยนั้นมีน้อยมาก เพราะออกบวชด้วยความประสงค์ที่จะบำเพ็ญพรหมจรรย์ตลอดชีวิตและเป็นการออกบวชเพราะทนอยู่ในฆราวาสไม่ได้: เห็นฆราวาสเป็นความคับแคบ อึดอัด เป็นทางมาแห่งธุลี[๑] หรือความเศร้าหมองโดยประการทั้งปวงจริง ๆ. เมื่อ

---

๑. พระบาลีมากแห่ง เช่น พระบาลีฉวิโสธนสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๑๒๘/๑๗๒.

ไม่มีความต้องการอย่างนี้ก็ไม่มีใครบวช, เพราะฉะนั้นจึงไม่มีประเพณีสึกอย่างสะดวก ๆ เหมือนในประเทศไทยเราในปัจจุบันนี้. การสึกในครั้งนั้น ไม่ได้รับความยินยอมว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือควรทำ จึงมีคำที่ใช้เรียกการสึกในทางที่เป็นอวมงคล เช่นคำว่า "หีนายาวตฺตติ"[๑] ซึ่งแปลว่า "เวียนมาสู่ความเป็นคนต่ำหรือคนเลว" บ้าง, หรือคำว่า "วิพฺภมติ" ซึ่งแปลว่า "หมุนไปผิดทาง" บ้าง, ทั้งนี้เพราะถือกันเสียว่า การสึกไม่ควรมีสำหรับพวกที่ออกบวช, เพราะการออกบวชเป็นการถูกต้องแล้วในการที่จะทำความพ้นทุกข์ให้ปรากฏขึ้นโดยเร็ว. พระบาลีบางแห่งกล่าวถึงการสึกในทำนองการเยาะหยันในทางที่เป็นผู้แพ้ต่อพรหมจรรย์ เช่นมีข้อความว่า เหมือนกับนกที่

---

๑ พระบาลีลาภสักการะสังยุต นิทาน. สำ. ๑๖/๒๗๒/๕๕๖.

เข้าไปในเขตของลมเวรัมภา ถูกลมนั้นพัดอวัยวะต่าง ๆ ขาดกระจายไปคนละทางสองทาง, ภิกษุผู้ทนอยู่ในพรหมจรรย์ไม่ไหวต้องสละเพศ เพราะอำนาจลม คือกิเลสก็เช่นเดียวกัน: ยาตรของเธอมีผู้นำไปทางหนึ่ง, จีวรของเธอมีผู้นำไปทางหนึ่ง ฯลฯ[๑] ดังนี้. และมีบาลีอีกหลายแห่ง ซึ่งมีข้อความเย้ยหยันทำนองนี้ ในอรรถกถาหลายแห่ง กล่าวเปรียบผู้สึกว่า เหมือนกับผู้ที่ขึ้นมาจากกองเถ้าร่างได้แล้วกลับกระโจนลงไปในหลุมเถ้าร่างอีก ดังนี้เป็นต้น.

ข้อความทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงว่า ไม่มีระเบียบสำหรับการสึก, ไม่ยอมรับรองการสึกว่า เป็นสิ่งเป็นไปตามปกติ. แม้ในบาลีบางแห่งจะมีข้อความที่แสดงว่า ให้ผู้นั้นประกาศ

---

๑. พระบาลีลาภสักการสังยุต นิทาน. สำ. ๑๖/๒๗๑/๕๕๖

ความเป็นผู้ถอยกำลัง [ทุพฺพลฺยำ อาวิกตฺวา] ๑ คือประกาศความทิ้งหมดกำลังใจ ในอันที่จะประพฤติพรหมจรรย์อย่างเปิดเผย เสียก่อน แล้วจะเป็นผู้ที่หมดความเป็นภิกษุ ไม่ต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งอีกต่อไป ดังนี้ก็ดี, ก็หาเป็นการแสดงให้เห็นว่า มิพึงสึกอย่างเรียบร้อยเป็นปกติ เหมือนดังที่ทำกันในทุกวันนี้ไม่, ยังคงถือว่า การสึก ไม่ใช่ความมุ่งหมายของผู้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่นั่นเอง. ในชั้นหลัง ๆ ต่อมา ท่านวางระเบียบให้ "ทำการเปิดเผยความเป็นผู้ถอยกำลัง" นี้ขึ้นก็ตาม, ก็ยังไม่เป็นที่รับรองว่า "การสึก" เป็นสิ่งที่ควรทำแต่อย่างใดอยู่นั่นเอง. พร้อมกันนั้นท่านได้แนะวิธีการต่าง ๆ ที่จะระงับความกระสันต์ของผู้จะสึก เพื่อให้กลับใจกันเสียใหม่โดยทุกวิถีทาง และ

---

๑. พระบาลี มหา. วิ. ๑/๕๒/๒๔.

พยายามแล้วพยายามอีก อย่างไม่มีความเบื่อหน่ายในการที่จะทำให้ผู้ที่จะสึกนั้นกลับใจ เป็นไม่สึก และประสบผลสำเร็จในเรื่องนี้เกือบทั้งร้อยเปอรเซนต์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้ทรงทำหน้าที่อันนี้ด้วย พระองค์อย่างมากมายที่สุด ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ทั้งในบาลีและอรรถกถา, เพราะฉะนั้นจึงเป็นอันกล่าวได้ว่า ระเบียบการสึก หรือประเพณีการสึกอย่างที่มีในประเทศไทยในปัจจุบันนี้นั้น เป็นสิ่งที่ไม่มีในสมัยพุทธกาล เช่นเดียวกับที่ยังคงไม่มีอยู่ในประเทศที่เป็นพุทธบริษัทบางประเทศ ในทุกวันนี้. ข้อนี้นับว่า เป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึงอย่างมาก.

การตัดสินใจครั้งสุดท้าย

บุคคลผู้จะสึก ควรพยายามทบทวนด้วย

เหตุผลของตนเองให้มากที่สุดที่จะทำได้ในการที่จะตัดสินใจเป็นครั้งสุดท้ายในการสึกของตน. ข้อนี้มิได้หมายความเฉพาะผู้ที่ตั้งใจบวชนานหรือบวชตลอดชีวิตเท่านั้น, แต่หมายถึงผู้ที่แม้ตั้งใจจะบวชชั่วคราว โดยมิได้กำหนดด้วยเช่นเดียวกัน, คือ ควรจะคิดถึงข้อที่การบวชทำให้เกิดความเร็วในการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ และให้เกิดขอบเขตอันกว้างขวางไม่มีที่สิ้นสุดในการที่จะทำประโยชน์ผู้อื่น, ซึ่งทั้งนี้ไม่สามารถหาได้จากความเป็นฆราวาส. เมื่อผู้ใดมีความนับถือตนมากถึงกับต้องการจะให้ชีวิตของตนเป็นสิ่งที่มีค่ามากที่สุดเท่าที่จะมากได้แล้ว, ควรจะมีการพินิจพิจารณาอย่างละเอียดสุขุม จนถึงกับทำให้ชีวิตของตนมีค่ามากที่สุดเท่าที่จะมากได้, โดยการยอมเสียสละความสุขอย่างโลกๆ ตามที่ตนเห็นอยู่แล้วอย่างชัด

แข้งว่า จะมิได้เป็นได้เพียงไรนั้นเลย เพื่อแลกเอาประโยชน์อันใหญ่ยิ่งนี้. การที่กุลบุตรส่วนมากที่สุดต้องตกไปในวิสัยโลก, ทั้งๆที่ส่วนมากก็มีอุปนิสัยที่จะทำได้ดีกว่านั้น คือการข้ามขึ้นเหนือวิสัยโลก, ก็เพราะเหตุที่ไม่ได้พิจารณาอย่างแยบคายหรือถึงกับไม่ได้พิจารณาเสียเลย เพราะอำนาจความยึดมั่นในประเพณีแห่งการบวชแล้วสึกนั่นเอง. ผู้ที่มีความกล้าหาญ และอยู่ในอำนาจแห่งเหตุผลมีตนเป็นของตนจริงๆนั้น ควรจะมีการพิจารณาอย่างกล้าหาญ และอย่างอยู่ในอำนาจแห่งเหตุผลให้สมกัน ในการตัดสินใจครั้งสุดท้ายว่า เราจะสึก. เมื่อมีเหตุผลอันควร หรือมีน้ำหนักอันสมควรเหมาะสมแก่ภาวะของตนจริงๆในทางที่จะบ่งชี้ลงไปว่า ควรสึก หรือควรยอมแพ้, จึงค่อยสึก.

การสึก

มิได้มีความหมายอย่างนกหลุดจากกรง

เมื่อมีเหตุผลที่จะต้องสึก ผู้สึกนั้น ๆ ไม่ควรจะมีความรู้สึกต่อการสึกของตน ในทำนองว่าเหมือนนกหลุดจากกรง. ผู้บวชที่เลวเกินไปเท่านั้น ที่จะมีความรู้สึกเช่นนี้ คือมีความรู้สึกว่า พรหมจรรย์นี้เป็นความยับคั้นอย่างยิ่ง จนไร้ความสุข, พอได้สึกออกไปก็มีความรู้สึกว่าเหมือนกับถูกปล่อยออกจากกรงขัง หรือจากคุกจากตะราง. ผู้บวชที่เหลวไหล ไม่ยินดีในพรหมจรรย์ คอยนับวันแต่จะให้ถึงวันสึก ย่อมมีความรู้สึกในทำนองนี้, จึงเมื่อสึกออกไปแล้วเป็นผู้หันหลังให้ศาสนา ยิ่งไม่เคารพในศาสนามากขึ้นไปกว่าเมื่อยังไม่ได้บวชหรือก่อนบวช.

กุลบุตรผู้มีความคิดอันถูกต้อง ย่อมจะมองเห็นว่า คนเราที่เป็นมนุษย์อันถูกต้องนั้นไม่

อาจจะออกไปพ้นกรอบวงของศาสนาได้แต่อย่างใด, เพราะชีวิตทุกชีวิตที่จะอยู่เป็นผาสุกได้ต้องอยู่ในกรอบวงของศาสนาโดยตรง. แม้ว่าผู้สึกแล้ว จะพ้นจากกรอบวงแห่งสิกขาและสาชีพอันเคร่งครัดของภิกษุก็จริง, แต่ก็ต้องตกไปอยู่ในกรอบ แห่ง สิกขา และ สาชีพอัน เคร่ง-ครัดของพุทธบริษัทที่ดี เช่นความเป็นอุบาสกที่ดี เป็นต้น อยู่นั่นเอง, ไม่มีทางที่พ้นกรอบวงของศาสนา ซึ่งมีความหมายอยู่ที่การบังคับตัวเองอย่างเคร่งครัดเป็นส่วนสำคัญ แต่อย่างใด. เมื่อเขาจะเป็นอุบาสกที่ดีได้หรือเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้องได้หรือเป็นมนุษย์ที่มีความงามตามความหมายอันสูงสุดของคำว่ามนุษย์ได้. เขาจะต้องอดกลั้นอดทน พยายามตั้งตนอยู่ในกรอบวงอันเคร่งครัดของศาสนาอีกต่อไป โดยไม่ย่อหย่อนไปกว่าในเมื่อยังอยู่ในเพศของภิกษุเลย, ฉะนั้นเขาจึงไม่สามารถจะมีความรู้สึก

ว่า การสึกนี้มีความหมายเหมือนนกหลุดจากกรง หรือนักโทษหลุดจากคุกตะรางแต่ประการใด. สำหรับผู้ที่มีความรู้สึกอย่างนกหลุดจากกรงนั้น ย่อมเป็นการแสดงอยู่ในตัวความรู้สึกนั้นแล้วว่า จักไปเป็นฆราวาสที่มีความสำมะเลเทเมา เอาแต่การแสวงหาความเพลิดเพลินทางเนื้อหนังอย่างที่เรียกว่า ตกเป็นทาสของบ่วงแห่งการตามใจตัวเอง นั่นเอง. แล้วจะประสบผลในเบื้องปลายเป็นอย่างไร ก็เป็นสิ่งที่พอจะคาดคะเนได้ด้วยกันทุกคน, ไม่จำเป็นที่จะต้องแจงเป็นรายละเอียดในที่นี้, เพราะฉะนั้น จึงขอแสดงความหวังว่า ผู้สึกทุกคน จงอย่าได้เกิดความรู้สึกเหมือนอย่างที่นกหลุดจากกรงเลย. เพราะว่าเราจักต้องไปปฏิบัติหน้าที่อันสำคัญด้วยความอดกลั้นอดทน ไม่แพ้พวกที่ยังอยู่ในเพศภิกษุอีกต่อไป.

ความเป็นฆราวาสที่สมบูรณ์

เมื่อละจากเพศภิกษุไปด้วยความเป็นผู้ตั้งอยู่ในอำนาจแห่งเหตุผล และยารมิของพระศาสนายังคุ้มครองอยู่ แล้ว, ผู้นั้น จักต้องมีความรู้สึกว่า ต่อนี้ไป เราจักแสดงบทบาทของความเป็นพุทธบริษัทประเภทฆราวาส ไม่ให้มีตำหนิ ด่าง พร้อย แต่อย่างใดเลย.

ความเป็นฆราวาสที่สมบูรณ์ หรือไม่ด่างพร้อยนั้น ท่านกำหนดเป็นมาตรฐานไว้ว่า :—

๑. เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์

๒. เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยเกียรติ

๓. เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยมิตรภาพ

ซึ่งทุกอย่างเป็นไปอย่างถูกต้องตามทางธรรม.

ความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์นั้น ย่อมหมายถึงการประกอบสัมมาอาชีวะ ได้มาซึ่งทรัพย์เพียงพอที่จะเลี้ยงตน เลี้ยงครอบครัว ให้มี

ความสุขความเจริญ และเพียงพอที่จะแผ่เผื่อเจือจานไปในทางที่ควรจะแผ่เผื่อเจือจาน ให้เกิดความสุขความเจริญมากออกไปเป็นวงกว้าง. ความสุรุ่ยสุร่าย ผลาญทรัพย์เสียด้วยอบายมุขนานาประการนั้น ไม่เป็นลักษณะของฆราวาสที่ถูกต้อง, เป็นทางมาแห่งความยากจน อันจะเปิดโอกาสให้ประกอบกรรมชั่วอย่างอื่น ๆ เป็นลำดับออกไปไม่มีที่สิ้นสุด. เราจะเห็นคนหนุ่มจำนวนมาก หรือแม้คนที่มีครอบครัวแล้ว กำลังสุรุ่ยสุร่าย ผลาญทรัพย์ที่ควรจะเก็บหอมรอมริบไว้ให้เป็นหลักฐาน, หรือยิ่งกว่านั้น กำลังผลาญทรัพย์ส่วนที่จะใช้บำบัดทุกข์ของครอบครัวของตนโดยตรงด้วย, อยู่ทั่ว ๆ ไป. ทั้งนี้เพราะเห็นแก่ความสนุกสนานเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนังของตนแต่ผู้เดียว แล้วเขาจะเป็นผู้มีทรัพย์อย่างไรได้. คำว่า "ทรัพย์

ทรัพย์” ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนานั้น หมายถึงสิ่งให้เกิดความยินดีปรีดา ในการเป็นอยู่ของตนโดยทั่วไป. ดังนั้น ท่านจึงหมายรวมทั้งเงินทอง ทั้งทรัพย์สมบัติที่ไม่มีชีวิตวิญญาณทุกประเภท และที่มีชีวิตวิญญาณทุกประเภท, ตลอดถึงบุตรภรรยาและครอบครัว ท่านก็ถือว่าเป็นทรัพย์, ซึ่งจะต้องมีกันอย่างถูกต้องและครบถ้วนจริงๆ: ฉะนั้น คำว่า “ทรัพย์” ในที่นี้จึงไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย, แต่เป็นเรื่องขนาดใหญ่มากเรื่องหนึ่ง ซึ่งกุลบุตรจะต้องใช้ความพากเพียรมาก ความอดกลั้นอดทนมาก จึงจะประมวลมาได้ด้วยความยากลำบาก, เช่นเดียวกับการทำงานฝีมือ หรือการช่างที่ยากๆ อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน; จึงเป็นเครื่องวัดได้ดีว่า ผู้นั้น มีความเป็นฆราวาสที่

ครบถ้วนถูกต้องตามความหมายของคำว่า
ฆราวาส หรือหาไม่.

สำหรับเกียรติหรือชื่อเสียงนั้น หมาย
ถึงความดีความงามที่ตนได้ทำให้ปรากฏ ใน
ฐานะที่เป็นสิ่งที่ทำยากบ้าง, เป็นสิ่งที่ออกเพื่อ
เผื่อแผ่ประโยชน์สุขให้แก่บุคคลอื่นบ้าง, ซึ่ง
ล้วนเป็นของทำได้ยากทั้งนั้น, ความมีแต่ทรัพย์
อย่างเดียว โดยไม่มีเกียรตินั้น ไม่เป็นที่สรร-
เสริญของบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประธาน. ท่านรับรองกันทั่วไปว่า เกียรติ หา
ได้ยากยิ่งกว่า ทรัพย์, ดังที่เราพอจะเห็นได้ว่า
คนมีทรัพย์ มีอยู่ทั่วๆไป ส่วนคนที่มีคุณงาม
ความดี น่าไหว้ น่าบูชา นั้น นานๆจึงจะพบ
เห็น. การที่ผู้ใดทำเกียรติให้เกิดขึ้นได้นั้น
ย่อมหมายความว่า เขาต้องเสียสละสิ่งซึ่งยาก
ที่จะสละได้ สำหรับคนทั่วไป, จึงเป็นผู้มีจิตใจ

สูง ประกอบอยู่ด้วยคุณธรรมนานาประการ ซึ่งล้วนแต่ทำให้สละสิ่งซึ่งสละได้โดยยากนั้น ได้โดยไม่ยาก. คนหลงทรัพย์หรือหลงความสุขอันเกิดแต่ทรัพย์ ย่อมไม่มีโอกาสที่จะทำคุณงามความดีที่เรียกว่า เกียรติ ในที่นี้ให้เกิดขึ้นได้. ท่านถือกันว่า เกียรติสูงกว่าทรัพย์ เพราะสร้างขึ้นได้ยากกว่าทรัพย์ หรือถึงกับต้องสละทรัพย์ทั้งหมดทั้งสิ้น จึงสร้างเกียรติขึ้นมาได้ ดังนี้ก็มี. ฆราวาสที่สมบูรณ์จึงต้องมีเกียรติ ตามที่ฆราวาสจะพึงมีได้ จนตั้งตนอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพนับถือ เป็นที่ไว้วางใจของคนทั่วไป ด้วยเหมือนกัน.

มิตรภาพ นั้น หมายถึงความที่ตนเป็นผู้ที่มีบุคคลอันเตรียมพร้อมที่จะอุดหนุนช่วยเหลือและสนับสนุนอยู่ทุกโอกาส. สำนวนทางธรรมะ ท่านถือกันว่า แม้แต่สัตว์เดรัจฉานก็

เป็นมิตร พร้อมที่จะช่วยในเบื้องล่าง, มนุษย์ด้วยกัน ก็พร้อมที่จะช่วยในท่ามกลาง, เทวดายนสวรรค์ ก็พร้อมที่จะช่วยในเบื้องบน, แล้วบุคคลคนนั้น จะตกต่ำได้อย่างไร. ถือเอาแต่ใจความในข้อนี้ ก็กล่าวได้ว่า คนพวกที่ต่ำกว่าก็เป็นมิตรพร้อมที่จะหนุนส่งขึ้นมา, คนพวกที่เสมอกัน ก็พร้อมที่จะช่วยเหลือโอบอุ้มโดยรอบด้าน, คนพวกที่สูงกว่า ก็พร้อมที่จะดึง ลากขึ้นมา ดังนี้แล้ว, บุคคลนั้น จะตกต่ำได้อย่างไร. ความที่เพียบพร้อมไปด้วยมิตรภาพที่หวังดี ทั้งเบื้องต่ำ เบื้องกลาง และเบื้องบน เห็นปานนี้ ชื่อว่า มิตรภาพ ในที่นี้. มิตรภาพนี้นับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับฆราวาสผู้ครองเรือน คือจำเป็นยิ่งกว่าที่บรรพชิตจะพึงต้องการ: ความเป็นบรรพชิตนั้น มุ่งหมายในสิ่งที่ตนทำได้ ตามลำพังตนเป็น ส่วนใหญ่,

เหมือนที่ใครๆก็รู้อยู่แล้วว่า การไปนิพพานนั้น ไปคนเดียว, ส่วนความเป็นฆราวาสนั้น หาเป็นอย่างนั้นไม่ คือ มีกิจมาก มีเรื่องมาก ผูกพันกันมาก, มีทางมาแห่งอันตรายมาก ดังนี้เป็นต้น, ฉะนั้น จึงต้องการสิ่งที่เรียกว่า มิตรภาพนั้นอย่างจำเป็น ความเป็นฆราวาสของตน จึงจะเป็นไปอย่างราบรื่นและสมบูรณ์. ทุกคน จงพิจารณาดูเถิดว่า การสร้างสรรค์มิตรภาพอันแท้จริงเห็นปานดังนี้ให้ปรากฏขึ้นมาได้นั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยากเพียงใด, เป็นสิ่งที่จะต้องอดกลั้นอดทน มานะพยายามเพียงใด, เมื่อตนละจากเพศบรรพชิตมาสู่ความเป็นฆราวาส ซึ่งจะต้องบำเพ็ญกรณียกิจ คือการสร้างสรรค์มิตรภาพที่ยัณฑิตกล่าวว่า ทำได้ยากอย่างยิ่งนั้น ดังนี้แล้ว ก็เท่ากับตนละจากงานผมือที่หนักและยากอย่างยิ่งชนิดหนึ่ง แล้วมารับเอางาน

ผมือที่หนักและยากอีกชนิดหนึ่ง มาทำต่อไป
นั้น จะรู้สึกว่า การสีกนี้ เหมือนกับนกหลุด
จากกรงได้อย่างไรกัน, การออกไปบวชนั้นเสีย
อีก ที่ควรจะกล่าวว่า เหมือนกับนกหลุดจาก
กรง. ฆราวาสทุกคน จงรับรู้ในภาระอันนี้ว่า
เป็นภาระหน้าที่ของตนโดยตรง และในฐานะ
เป็นภาระที่สูงสุดด้วย: ตน จะต้องมีทรัพย์ที่
สมบูรณ์ มีเกียรติที่สมบูรณ์ จึงจะสามารถ
ปฏิบัติ ภาระ แห่งการสร้าง มิตรภาพ อัน กว้าง-
ขวางชนิดนี้ได้ โดยง่าย.

รวมความว่า มาตรฐานแห่งความเป็น
ฆราวาสอันสมบูรณ์นั้น ตามหลักแห่งพุทธ-
ศาสนา ท่านกำหนดไว้ว่า ต้องประกอบด้วย
องค์ ๓ คือ ความมีทรัพย์อันเพียงพอ, ความ
มีเกียรติคุณ หรือความงามความดีอันเพียงพอ,
และความมีมิตรภาพ ตามความหมายดังกล่าว

แล้วอย่างเพียงพอด้วย, โดยสรุปไว้เป็นคำสั้นๆว่า "มีทรัพย์ ยศ และไมตรี" ดังกล่าวนี้. หากมีความบกพร่องอย่างใดอย่างหนึ่งในองค์ ๓ นี้ ไม่พึงยังอาจถือตัวว่า มีความเป็นฆราวาสที่สมบูรณ์ แต่อย่างใดเลย.

ศีลช่วยได้ทุกกรณี

เพื่อความเป็นฆราวาสที่สมบูรณ์ นั้น ได้กล่าวมาแล้วว่า มีเครื่องวัดอยู่ที่ความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ ยศ ไมตรี, ฉะนั้น จักต้องมีเครื่องมือหรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้สำเร็จตามนั้น. สำหรับทรัพย์ ก็มีการแสวงหา การเก็บรักษา และการใช้จ่ายที่ถูกต้อง ซึ่งมีหลักปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่โดยตรงแล้ว. ส่วนที่เกี่ยวกับยศ หรือคุณงามความดี นั้น ก็มีการกระทำที่ประกอบด้วยธรรม คือความถูก

ต้อง และการบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น ซึ่งมีรายละเอียดสำหรับเรื่องนี้อยู่แล้วโดยเฉพาะ. สำหรับไมตรีก็เช่นเดียวกันคือ มีสังคหวัตถุ ๔ ประการ อันได้แก่การให้ปัน, การพูดจาที่ไพเราะ, การประพฤติประโยชน์ต่อกันและกัน, และการวางตนเป็นผู้เสมอกัน, อันมีรายละเอียดอยู่ในหมวดธรรมหมวดนี้แล้ว ซึ่งจะพึงศึกษาได้จากที่นั้น ๆ. แต่ข้อสำคัญที่จะต้องนึกถึงอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความที่จะต้องดำรงตนอยู่ได้เป็นปกติอยู่ในสภาพอันพร้อมที่จะปฏิบัติธรรมะหรือหน้าที่ ดังกล่าวแล้วนั่นเอง. คุณธรรมที่จะช่วยให้เกิดความปกติหรือราบรื่น ดังกล่าวนี้ ได้แก่สิ่งที่เรียกว่า "ศีล" โดยตรงนั่นเอง.

สำหรับศีลของฆราวาส ก็เป็นที่ทราบกันอยู่ดีแล้ว ว่าโดยทั่วไปก็ได้แก่ศีล ๕ ประการ,

ที่พิเศษขึ้นไปก็มี อุโบสถศีล อันจะพึงปฏิบัติเป็นครั้งคราว เพื่อผลพิเศษและดีกว่าที่ไม่ได้ปฏิบัติเสียเลย. ตัวสิกขาบทเหล่านั้น ก็มีข้อความชัดแจ้งอยู่แล้ว ในเรื่องอันกล่าวด้วยศีล, ไม่จำเป็นต้องจำแนกสิกขาบทในที่นี้. สิ่งที่ประสงค์ให้ศึกษาสำเหนียกอย่างละเอียดในที่นี้ ก็คือ "ความมุ่งหมายของศีล" และ "ความจำเป็นที่คนเราจะต้องมีศีล" เป็นส่วนสำคัญ.

"ความมุ่งหมายของศีล" โดยส่วนใหญ่มีความมุ่งหมายอยู่ที่ภาวะแห่งความเป็นปกติ, ตามตัวพยัญชนะของคำว่า ศีล ซึ่งแปลว่าปกติ. หากไม่มีศีลก็หมายถึงไร้ความเป็นปกติ, คำว่า "ความปกติ" ในที่นี้ มีความหมายมากกว่าที่หมายถึงกันทั่วๆไป เช่นที่ถือกันว่า คนผิดปกติ ก็คือ คนบ้า คนบอ เป็นต้น. ความปกติอันจะเกิดขึ้นจากการมีศีลนั้น หมายถึง

การดำรงตน อยู่ด้วย อาการ ที่จะไม่ เกิดความ-
ร้อนใจขึ้นแก่ตน ทั้งที่เป็นภายใน คือทำเอง
และที่เป็นภายนอก คือเนื่องมาจากผู้อื่นหรือ
สังคม, หากผู้ใดได้รับความรบกวนใจ อันเกิด
ขึ้นจากความร้อนใจว่า ตนเป็นผู้ผิด ตลอดถึง
ความกระทบกระเทือนจากบุคคลภายนอก ซึ่ง
เขาได้รับความเดือดร้อน จากการกระทำของผู้
นั้นแล้ว, ผู้นั้นก็ย่อมไม่มีความตั้งอกตั้งใจที่จะ
ปฏิบัติหน้าที่อันใดของตนให้สำเร็จลุล่วงถึงผล
อันเป็นอุดมคติ เช่น ความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์
ยศ ไมตรี อันเป็นอุดมคติสูงสุดของฆราวาส
นั้นได้, เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ศีล จึงเป็นสิ่ง
สำคัญ ในอันที่จะ ปรับพื้นฐาน ของคนเรา ให้ มี
พื้นฐานทางกาย วาจา ใจ อันเหมาะสมแก่การ
ที่จะเป็นอยู่, แล้วทำสิ่งที่เป็นหน้าที่ของตน ๆ
จนถึงขั้นที่เรียกว่า 'เต็มตามอุดมคติ' ได้. ทั้งนี้

ไม่ยกเว้นหน้าที่ตามทางธรรม อันทำไปเพื่อ
มรรค ผล นิพพาน ด้วย, ซึ่งทำให้กล่าวได้ว่า
ทั้งการปฏิบัติเพื่อประโยชน์โลกนี้ และเพื่อ
ประโยชน์โลกอื่น จนกระทั่งประโยชน์ที่พ้นไป
จากโลก ล้วนแต่ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า ศีล
เป็นเครื่องสร้างพื้นฐาน กล่าวคือ ปกติภาวะอัน
เหมาะสมที่จะปฏิบัติหน้าที่ นั้นๆ. ยิ่งสำหรับ
ความเป็นฆราวาสแล้ว ยิ่งมีความจำเป็นในข้อนี้
เพราะฆราวาสอยู่ในเพศอันต่ำ ไม่มีความมั่น-
คงเพียงพอ, พร้อมทั้งอยู่ในท่ามกลางสิ่งแวด
ล้อมอันล้วนแต่จะก่อให้เกิดความไม่ปกติ นั่น
เอง. ศีล จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับ-
ฆราวาส เพราะเหตุนี้.

ในกรณีเฉพาะที่บุคคลทำหน้าที่เพื่อให้ได้
มาซึ่งทรัพย์ หรือเพื่อความมีทรัพย์ เจริญด้วย

ทรัพย์ อันจะต้องประพฤติหรือกระทำให้ถูกต้อง ทั้งในการแสวงหา การรักษา และการใช้จ่าย ด้วยแล้ว, เราจะเห็นได้ว่า จำเป็นจะต้องใช้ศีล เป็นพื้นฐานอย่างเต็มที่. ความทุศีล โดยเฉพาะศีล ๕ ประการ ย่อมเป็นอันตรายอย่างใหญ่หลวงแก่การดำรงตน เพื่อการแสวงหา การรักษา และการจ่ายทรัพย์ เหล่านั้น. ความไม่มีศีลนั้น ย่อมหมายถึงความที่จะต้องเสียทรัพย์ ทั้งในทางที่จะทุศีล และในทางที่จะป้องกันอันตราย หรือแก้ไขทุกข์ภัยอันจะเกิดขึ้นจากการทุศีลของตน ตามมาเป็นลำดับ, ตลอดถึงการรบกวนจิตใจ และทำลายความเคารพ นับถือ ตัวเอง จนไม่มีกำลังใจหรือความปกติของใจ ในอันที่จะปฏิบัติหน้าที่อันยากลำบาก ให้ลุล่วงไปได้เลย. ถ้าจะกล่าวถึงระยะกาลอันยาวนานกันด้วยแล้ว, อันตราย

ของความทุศีล จะยังมีมากขึ้นตามส่วน จนทำให้ตนไม่สามารถ จะยกตนขึ้นมาจาก อันตรายเหล่านั้นได้. ผู้จะตั้งตนให้เจริญด้วยทรัพย์จึงจำเป็นที่จะต้องมีศีล เป็นพื้นฐาน แห่งความเป็นอยู่ของตน โดยไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้แต่ประการใด.

ยิ่งในกรณีอันเกี่ยวกับยศ หรือคุณงามความดีที่แท้จริงแล้ว ก็จะยิ่งเห็นได้ว่า จะต้องมีศีลเป็นเครื่องสร้างพื้นฐาน ในการสร้างตนให้เจริญด้วยคุณงามความดียิ่งขึ้นไปอีก. ความมีเกียรติยศ เกียรติคุณ ย่อมตั้งรากฐานอยู่บนความประพฤติหรือการกระทำอันถูกต้อง, แต่อย่างเดียวเท่านั้น. ชื่อเสียงที่ได้มาด้วยอำนาจเงิน หรืออำนาจการกระทำที่หลอกลวงบางสิ่งบางอย่างนั้น เป็นของเทียม ไม่อาจถือว่า เป็นเกียรติยศ หรือเกียรติคุณ ในที่นี้, และสิ่ง

เหล่านี้ จะล้มเหลวละลายไปในเวลาอันไม่นาน.. เกียรติยศ เกียรติคุณ ที่จะตงอยู่ตลอดกาลนั้น ต้องเป็นของที่ถูกต้องและจริงแท้. สร้างขึ้นมาได้ด้วยความยากลำยาก และใช้เวลานานอย่างเดียวกัน. ฉะนั้น จึงต้องใช้ ศีล เป็นพื้นฐานรองรับ เพื่อความมั่นคงและความเป็นไปได้อย่างยืดยาว จนกระทั่งความดี ความงามของตน ที่ได้พยายามก่อสร้างนั้น เกิดเป็นสถาบันอันมั่นคงขึ้นเหนือจิตใจของคนทั้งหลาย. โดยเหตุนี้ เราจะเห็นได้ว่า หากปราศจาก ศีล อันเป็นทั้ง "ตัวความสุจริต" และเป็นทั้ง "รากฐานของความสุจริต" พร้อมกันไปในตัว เสียแล้ว, ย่อมไม่มีหนทางที่ผู้นั้นจะสร้างความเคารพ นับถือ หรือความไว้วางใจให้เกิดเป็นเป็นสถาบันขึ้นเหนือจิตใจ ของคนทั้งหลาย ได้. ผู้ที่ประสงค์จะเจริญ หรือสมบูรณ์ด้วยยศ ตาม

ความหมายอันถูกต้องในที่นี้ จำเป็นที่จะต้องสร้างรากฐานขึ้นมาตั้งแต่ ศีล อย่างไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้.

ในกรณีอันเกี่ยวกับไมตรี นั้น ก็ทำนองเดียวกัน, ตามหลักของธรรมะ ย่อมถือว่ามิตรภาพอันมั่นคง ย่อมอาศัยความคิดและการกระทำที่สม่ำเสมอต่อกันและกัน จึงเข้ากันได้. การที่จะเข้ากันได้ หรือสม่ำเสมอกัน จะต้องมีหลักเกณฑ์อันใดอันหนึ่ง ตั้งอยู่เป็นหลักกลางสำหรับคนทุกๆ คนจะได้หมุนเข้าหาหลักอันนั้น, แล้วเกิดความสม่ำเสมอกัน หรือความเข้ากันได้ ดังกล่าวแล้ว. หลักเกณฑ์อันนี้ จะต้องเป็นความถูกต้อง ซึ่งหมายถึงสิ่งที่นำมาซึ่งความพอใจ ไม่เป็นที่เดือดร้อนด้วยกันทุกฝ่าย, ฉะนั้น จึงไม่มีอะไรดีไปกว่า ศีล ซึ่งมีลักษณะแห่งความเป็นเช่นนั้นอยู่อย่างครบถ้วนแล้ว ใน

การที่จะตั้งอยู่เป็นหลักกลาง สำหรับทุกคนหมุนเข้ามาหา. เมื่อเกิดความสม่ำเสมอ หรือความเข้ากันได้โดยธรรมะเช่นนี้แล้ว มิตรภาพอันแท้จริง อันถาวรและกว้างขวาง ก็เกิดขึ้นอย่างแน่นหนา ยากที่จะมีอะไรทำลายได้.

มิตรภาพ ในระหว่างบุคคลที่เสมอกันย่อมต้องอาศัยหลักเกณฑ์ดังกล่าวแล้วนั้นอย่างที่จะพอเห็นได้อยู่แล้วโดยไม่ยาก. สำหรับมิตรภาพต่อบุคคลที่ต่ำกว่านั้น ก็ยังต้องอาศัยหลักเกณฑ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความสม่ำเสมอกันดังกล่าวแล้วอย่างเดียวกัน คือจะต้องมีสิ่งอันแสดงว่า มีความคิดและการกระทำที่ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน และเต็มไปด้วยความมีตนเสมอกัน คือการลดฐานะของตนลงไปให้เทียมกันโดยการถือเอาศีลธรรมเป็นประมาณ โดยไม่มีทางที่จะดูหมิ่นกันแต่อย่างใด, แล้วกลับ

เคารพนับถือซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็น "คนดี" ด้วยกัน หรือมีศีลธรรมเท่ากัน จึงเกิดความรัก และความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และความพร้อมที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ด้วยความเสียสละอย่างแท้จริง. ผู้ที่อยู่ในระดับต่ำกว่า จึงพร้อมที่จะสนับสนุนขึ้นมาจากเบื้องล่างด้วยเหตุนี้. สำหรับผู้สูงกว่านั้น ยิ่งมีความสำคัญยิ่งขึ้นไปอีก ในการที่ผู้ซึ่งต้องการมิตรภาพ จะต้องใช้ความดี ความงามของตนเท่านั้น เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง เอาความรักใคร่สงสารของผู้ที่อยู่เหนือตนให้มามีแก่ตน หรือให้ท่านยอมลดระดับลงมาอยู่ในระดับเดียวกับตน โดยทำนองเดียวกับที่กล่าวแล้ว ในกรณีที่ตนจักต้องทำแก่ผู้ที่ต่ำกว่าตน, เพราะฉะนั้น ความมีศีลจึงเป็นเครื่องมืออันเอกในการสร้างมิตรภาพ หรือชัยชนะต่อผู้อยู่เหนือตนของบุคคลผู้มีความประสงค์.

สรุปความว่า การทำตนให้เจริญด้วยทรัพย์ ยศ และไมตรี ซึ่งเป็นงานที่ต้องทำเกี่ยวด้วยสังคมโดยตรงเช่นนี้, เราจะต้องอาศัยสิ่งซึ่งเรียกว่า ศีล หรือ ศีลธรรม ดังกล่าวแล้ว, แม้ในหมู่บุคคลผู้ไม่นิยมในศีลธรรม ก็ยังปรากฏว่า ยังคงเคารพนับถือผู้มีศีลธรรมอยู่ นั่นเอง. ยิ่งตนไม่มีศีลธรรม เพราะทำไม่ได้ หรือทำยาก ก็จะยิ่งเคารพผู้มีศีลธรรมด้วยใจจริง ในฐานะเป็นผู้ทำสิ่งที่ทำได้โดยยาก ได้สำเร็จ. โวหารทางธรรมะถึงกับมีกล่าวไว้ว่า "ความมีศีล สามารถเอาชนะน้ำใจได้ แม้แก่สัตว์เดรัจฉาน ซึ่งถือกันว่าไม่ค่อยมีความรู้สึกอะไร" ดังนี้, แล้วเหตุไฉนความดีงามเหล่านี้ จักไม่สามารถเอาชนะน้ำใจของมนุษย์ที่สามารถคิดนึกได้ลึกๆ มากๆ ได้เล่า. แม้เขาไม่ทำตาม หรือไม่ยอมทำตาม,

แต่โดยน้ำใจ เขาก็ต้องยอมรับว่า นั่น เป็นสิ่งที่ดี หรือถูกต้องอยู่นั่นเอง, เพราะฉะนั้น ความมีศีล จึงสามารถเอาชนะน้ำใจของคนพาลได้ เช่นเดียวกับขันติ, จึงเป็นอันว่า สามารถทำให้เกิดมิตรภาพ และความเคารพนับถือขึ้นรอบข้าง เป็นทางแห่งความสำเร็จโดยง่ายดาย ในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ทั้งในการแสวงหาทรัพย์ ยศ และไมตรี ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายรวมของทุกๆ สิ่งอันฆราวาสจะพึงมี, โดยไม่มีสิ่งใดเหลือ. ในที่สุดก็มีความสุขกาย สบายใจ ทั้งในกรณีส่วนตัว และกรณีเกี่ยวกับผู้อื่น. นับว่า เป็นสิ่งประเสริฐสุดสำหรับฆราวาส ผู้ที่จะดำเนินชีวิตของตนไปให้ถึงที่สุดของอุดมคติ ทั้งเพื่อโลกนี้ และโลกอื่น ดังกล่าวแล้ว.

ฑิต

คนบวชที่ถูกต้องแล้วสึกออกไป มีประเพณีที่เรียกกันว่า "ฑิต" ผู้ที่ไม่เข้าใจในความหมาย ของ คำว่า "ฑิต" ย่อม มี ความ รู้สึกต่าง ๆ จนเกิดความเข้าใจ ผิดไป ใน ทางขบ ขันหรือล้อเลียนกันเป็นส่วนมาก. ที่แท้นั้น คำว่า "ฑิต" คือคำย่อของคำว่า "บัณฑิต" ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายอันสูงสุด และเต็มไปด้วยเกียรติยศอย่างแท้จริง.

คำ ว่า "บัณ ฑิต" คือ ปณฺฑ + อิต. ปณฺฑ หมายถึงปัญญาหรือความรู้ที่ทำความรอดให้แก่ตนได้. อิต แปลว่ามี, ปณฺฑ+อิต หรือบัณฑิต จึงแปลว่า "ผู้มีความรู้ที่เอาตัวรอดได้" และใช้กว้างขวางทั่วไป: ทั้งในกรณีที่เป็นความ รอดอย่าง ชั้น โลก ๆ ของ ฆรา วาส

และทั้งในกรณีที่เป็นความรอดชั้นโลกุตตระของบรรพชิต.

บัณฑิต หรือ ฑิต ซึ่งหมายถึงผู้สึกออกไปนั้น ย่อมหมายถึงความเป็นบัณฑิตที่เป็นกลาง โดยความมุ่งหมายว่า เป็นผู้ที่จะเอาตัวรอดได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ จนกว่าจะถึงที่สุด. เพราะฉะนั้นบัณฑิตผู้นั้น จักต้องดำรงตัวอยู่ในความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ ยศ ไมตรีได้แล้ว, รู้จักก้าวหน้าต่อไปถึงสิ่งซึ่งสูงไปกว่านั้น คือรู้จักทำเพื่อความเอาตัวรอดได้ในโลกอื่นต่อไปอีก จนกระทั่งถึงข้ามขึ้นจากโลกได้ในที่สุด. ความสำคัญในเรื่องนี้อยู่ตรงที่ผู้นั้นเป็นผู้ไม่ผิด คือทำถูกไปตั้งแต่ต้น พร้อมที่จะงอกงามก้าวหน้าไปเป็นลำดับโดยไม่มีการถอยหลัง. ความเป็นบัณฑิตเช่นนี้ จึงอยู่เหนือฐานะที่น่าขบขันหรือน่าเย้ยหยันแต่ประการใด. ผู้สึกคนใด

สามารถเป็นบัณฑิตตามความหมายที่ถูกต้อง อันนี้ได้ย่อมนับว่า เป็นผู้ประเสริฐสุดของฆราวาสและเป็นการบ่งอยู่ในตัวว่า การสึกออกไปอย่างบัณฑิตนั้น มิได้มีความหมายอย่างนกหลุดจากกรง ดังกล่าวแล้วข้างต้น. แต่มีความหมายอันเด็ดขาดว่า "จักออกไปเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ที่ดีที่สุด และมีประโยชน์กว้างขวางที่สุด ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น" โดยตรง. เพราะฉะนั้นผู้สึกจะต้องสำนึกในเกียรตินั้น แล้วทำตนให้เป็นผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม หรือตรงตามความหมายของคำว่า "บัณฑิต". อย่าให้เป็นการหลอกลวง หรือทำความผิดหวังให้แก่ผู้อื่น ซึ่งยอมรับนับถือในเกียรติของคำว่า "บัณฑิต" อย่างสูงสุดแต่ประการใด. คำที่ชาวบ้านทั่วไปถือกันว่า คนบวชแล้วเป็นคนสุกนั้น, ย่อมหมายถึงความเป็นบัณฑิต ดังความหมาย

อันกล่าวแล้วนั่นเอง, เขาจึงมีความไว้วางใจ
ใน "คนสุก" โดยประการทั้งปวง. นี้แล คือ
น้ำหนักของคำว่า "บัณฑิต" ในที่นี้. แต่ในตอน
หลัง ๆ คงจะเป็นเพราะความเป็นคนสุกหรือบัณ-
ฑิตเช่นนี้เปลี่ยนแปลงไป, โดยที่คนสึกเหล่า
นั้น ไม่ได้มีคุณสมบัติถูกต้องเต็มตามความ
หมายอันแท้จริง, กลับไปเป็นคนทำเลว ในลัก-
ษณะที่ไม่ควรทำ หรือกะเร่อกะร่า, เพราะการ
บวชของตนมิได้เป็นไปอย่างถูกต้อง ตลอดเวลา
ที่ตนบวช, จึงได้เกิดคำใหม่ว่า "ทิด" ขึ้นแทน
และมีความหมายที่น่าขยะแขยง เป็นที่ดูหมิ่น
เยาะเย้ยของคนทั่วไป. ผู้สึกควรระมัดระวังตน
ให้มีความเป็นไปอย่างถูกต้องตามความหมาย
เดิมของคำว่า "บัณฑิต" และเห็นเป็นเกียรติ
อย่างสูงในการที่จะได้นามว่า "บัณฑิต" ใน
ลักษณะเช่นนี้. เพราะฉะนั้น ตนจะต้องสำนึก

ตนอยู่เสมอถึงข้อที่ตนได้บวชแล้ว จักต้องมีความประพฤติกระทำที่สมแก่การที่ตนเป็นผู้บวชแล้วจริง ๆ. วิชาความรู้ที่ได้ศึกษาในขณะบวช ตนจะต้องพาติดเอาไป เพื่อเป็นเครื่องป้องกันตน กู้หน้า กู้เกียรติ แห่งความเป็นบัณฑิตของตนไว้ให้ได้จงทุกคน. สิ่งใดที่ตนควรจะช่วยเหลือผู้อื่นได้ในฐานะที่ตนเป็นคนบวชแล้ว, ในทุก ๆ กรณีก็จักต้องช่วยเหลือเขาให้ได้จริง ๆ อย่างสมกัน จนเกินความรอดตามความหมายอันแท้จริงของคำว่า "บัณฑิต" จงทุกคน.

อย่าห่างวัด

คำว่า "อย่าห่างวัด" ในที่นี้หมายถึงอย่าห่างศาสนา ดังเช่นความรู้สึกของผู้ที่รู้สึกว่า การสึกนี้เหมือนนกหลุดจากกรงนั่นเอง.

ตามความสังเกตทั่วๆไปปรากฏว่า คนสึกเย็นอันมาก กลับกลายเย็นคนห่างวัด หรือห่างศาสนายิ่งไปกว่าเดิม ก็มีอยู่เป็นส่วนมาก. ข้อนี้ ต้องเย็นเพราะตนไม่ได้เข้าถึงศาสนา แม้ตลอดเวลาบวชจนไม่รู้ว่า ตัวแท้ของศาสนานั้นคืออะไร. ประกอบกับความเคยชินกับการอยู่วัดตลอดเวลาที่บวช ทำให้เห็นวัดเย็นของธรรมดาเหมือนบ้านไป, จึงดูถูกวัดยิ่งขึ้นกว่าเดิมดังนี้มี. แต่ถ้าเป็นผู้ที่ได้บวชจริง, เรียนจริง, ปฏิบัติจริง, ได้รับผลของศาสนาจริง และถึงกับสามารถสอนคนอื่นได้จริงดังนี้แล้ว. ไม่ต้องสงสัยเลย เขาจักมีความรัก มีความเคารพ อันหนักแน่นในศาสนาตลอดเวลาบวช และแม้จะสึกออกไปก็ตาม ความห่างวัดหรือห่างศาสนา ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้.

คำว่าห่างวัด หรือห่างศาสนานั้น เกิดขึ้นมาได้ เพราะตนไม่เข้าถึงศาสนา หรือไม่เข้าถึงวัด เพราะตนอยู่ในวัดแล้วไม่อาจจะทำวัดให้เป็นวัด แต่กลับไปทำวัดให้เป็นบ้านเสียเองนนต่างหาก. ถ้าตนสามารถทำวัดให้เป็นวัดได้ ย่อมหมายถึงความที่ตนเข้าถึงตัวแท้ของศาสนา จนไม่มีทางที่จะแยกออกจากกันได้อีกต่อไป, แม้จะไปอยู่ที่บ้านหรือที่ไหน ศาสนาก็คงติดไปด้วยอยู่นั่นเอง. แต่คำว่า "ไม่ห่างวัด" ในที่นี้มีความหมายกว้างออกไปว่า วัดนั้นยังคงเป็นวัดอยู่เสมอ สำหรับจะให้ผู้ที่ประมาทหรือเผลอตัวไปเพียงครั้งคราวได้กลับสำนึกถึงศาสนา, มีความรู้สึกตัวขึ้นมาได้อย่างเดิม. การมัวสุมอยู่ในโลกเกินไป ย่อมได้รับการกระทำหรือสิ่งดึงดูดอันจะทำให้ลืมตัว จนไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร, ครั้นเมื่อวิ่งเข้าไปในวัดความรู้สึกตัว

ก็จักกลับเข้ามาใหม่. นับว่าเป็นเครื่องป้องกัน หรือแก้ไขแล้วแต่กรณี เพื่อให้บุคคลนั้นเอาตัวรอดได้ดังเดิม. จริงอยู่ที่ว่า เขาอาจสำนึกตัวเช่นนั้นได้ แม้ที่นอกวัด, แต่ความหมายที่แท้จริงของวัดนั้น มันอยู่ที่สถานที่ที่อาจทำให้เขาสำนึกตัวได้นั่นเอง. ตามปกติวัดย่อมเป็นสถานที่ประกอบกรรมทางศาสนา มีวัตถุสิ่งของอันเป็นตัวแทนของธรรม, เป็นที่อยู่อาศัยของอุปัชฌาย์อาจารย์ และของผู้ที่ตั้งหน้าปฏิบัติตามคำของอุปัชฌาย์อาจารย์, เป็นบ่อเกิดแห่งคำว่า "บัณฑิต" ดังกล่าวแล้ว. เพราะฉะนั้นสถานที่ที่เรียกว่าวัดนั้นจึงยังคงเป็นสถานที่ที่จะเหนี่ยวรั้งจิตใจของคนได้ดีกว่าสถานที่อื่น ๆ อยู่นั่นเอง. ผู้สึกจึงไม่ควรประมาทเสียว่า

ตนอาจจะรู้สึกตัวหรือกลับตัวได้นอกวัด จนไม่ต้องเข้ามาในวัด. เพราะทำอย่างไรเสีย วัดก็ยังคงมีอิทธิพลในการที่จะกลับใจตนมากกว่าที่อื่นอยู่นั่นเอง. นี่เรียกว่าประโยชน์โดยตรงของวัด ชนิดที่จะยังคงเป็นประโยชน์แก่ผู้สึกไปตลอดกาลนาน, สามารถเป็นที่แก้ไขปัญหาในทางจิตใจได้ไม่มีที่สิ้นสุด. เพราะบุคคลหรือสิ่งต่างๆที่จะช่วยแก้ไขปัญหาในทางจิตใจนั้นยังคงมีพร้อมอยู่ที่วัด.

ส่วนประโยชน์อื่นๆที่นอกออกไปจากนี้ก็ยังมี, แต่เนื่องจากไม่ใช่เป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายโดยตรงของศาสนา จึงไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้. ประโยชน์โดยอ้อมเช่นนี้ คือประโยชน์อย่างโลกๆหรือทางโลกๆดังที่เห็นกันอยู่ เช่นเป็นที่พบปะสมาคม เป็นโอกาสที่จะได้สังคม

และยึดเอาประโยชน์จากการสังคม ตลอดจนถึงกับใช้เป็นสถานที่เพื่อสาธารณกุศลหรือ สาธารณประโยชน์อย่างอื่นๆ แม้ที่สุดแต่เป็นที่รวบรวมสิ่งของไว้สำหรับหยิบยืมใช้สอยกัน ทั้งบ้านทั้งเมือง หรือเป็นที่นั่งรับอากาศบริสุทธิ์ของคนที่อยู่ในบ้านเมืองอันแออัดดังนี้เป็นต้น. เราไม่ต้องมุ่งหมายถึงประโยชน์โดยอ้อมเหล่านี้ ในการที่ขอร้องอย่าให้ห่างวัด, แต่ให้มุ่งหมายถึงประโยชน์อันแท้จริง ตามความหมายอันแท้จริงของ "วัด" นั่นเอง. ทั้งนี้เพราะว่าความประมาทหรือพลั้งเผลอ ลืมตัวในบางครั้งบางคราวนั้น เป็นสิ่งที่จะต้องเกิดแก่ฆราวาสทั่วไป โดยไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงนั่นเอง. หากยังคงยึดถือหลักที่ว่าไม่ห่างวัดอยู่แล้ว ย่อมปลอดภัยโดยครบถ้วน.

เกี่ยวกับวิธีสึก

ก. การเตือนสติครั้งสุดท้าย

ผู้จะสึกควรจะได้รับการเตือนสติเป็นครั้งสุดท้าย ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้, โดยกัลยาณมิตร มีครูบาอาจารย์เป็นต้น หรือโดยตนเองก็ตาม, การเตือนสติเป็นครั้งสุดท้ายนี้ นับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง, เพราะปรากฏว่า เคยมีผลดีอย่างยิ่ง ทั้งแก่ผู้นั้น และแก่ศาสนา. พระมหาเถระที่สำคัญหรือที่เป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระ ศาสนาก็ เคยรอดมา อย่างหวุดหวิดเนื่องด้วยการเตือนสติเป็นครั้งสุดท้าย ปรากฏอยู่ ในประวัติของท่านเหล่านั้น. เพราะฉะนั้นผู้สึกควรพยายามให้ตนเองได้รับการเตือนสติครั้งสุดท้าย เท่าที่จะทำได้ทั้งโดยครูบาอาจารย์ และโดยตนเอง ดังกล่าวแล้ว. แม้ผู้

เป็นกัลยาณมิตร มีครูบาอาจารย์เป็นต้น ก็ควรจะหาโอกาสทำหน้าที่เตือนสติซึ่งกันและกัน เท่าที่จะทำได้.

ความสำคัญของการเตือนสติในกรณีเช่นนี้ อยู่ตรงที่คุณค่าของสิ่งที่ผู้นั้นจะพึงทำได้เป็นอย่างสูงสุด หรือดีที่สุดในชีวิตของตน. แม้จะไม่กล่าวถึงประโยชน์สูงสุด คือการบรรลุมรรค ผล นิพพาน, เพียงแต่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันทั่ว ๆ ไปก็ตาม, ผู้อุทิศชีวิตเป็นนักบวช ก็ยังสามารถบำเพ็ญได้อย่างกว้างขวาง สูงสุด กว่าที่จะทำได้ในเพศฆราวาส. บางคนพลาดจากการทำประโยชน์อันนี้ไป โดยหวุดหวิด เพราะปราศจากการคิดทบทวน ในการเตือนตนเอง หรือการช่วยเตือนของกัลยาณมิตร ดังกล่าวแล้ว. ทำให้คุณค่าของชีวิตของบุคคลผู้นั้นมีน้อย เกิน

ไปกว่าความสามารถอันแท้จริงของเขา, นับว่าเป็นความเสียหายอย่างสูงสุดแก่ผู้นั้นเอง, เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเป็นสิ่งที่จะต้องพินิจพิจารณาอย่างสุขุมรอบคอบเป็นที่สุด.

ข. การประกอบพิธีศึก

แม้ว่าการศึกเอาเองอย่างเงียบ ๆ ที่มุมใดมุมหนึ่ง ก็เป็นการสำเร็จประโยชน์แก่การศึกถึงที่สุดก็ตาม, ถึงกระนั้นก็ควรประกอบพิธีศึกตามระเบียบวิธีนิยมกระทำกันอยู่, ทั้งนี้เนื่องจากว่า จักเป็นการกระทำอันเปิดเผย เป็นที่รับรู้ของเพื่อนสหธัมมิกด้วยกัน, ทั้งจะเป็นโอกาสให้ได้รับโอวาท รับการเตือนสติ รับศีล รับพร ตลอดถึงการสัมพันธ์อย่างอื่น ซึ่งล้วนแต่เป็นผลดี ทั้งแก่ผู้ศึก และแก่ศาสนา. ยิ่งผู้ศึกเป็นคนธรรมดา คือมีความยึดถือเกี่ยวกับ

โชคลางเป็นต้นด้วยแล้ว การประกอบพิธีตามระเบียบ ย่อมเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้นควรจัดให้การสึกเป็นไปอย่างครบถ้วนตามระเบียบและประเพณี.

ค. การเตรียมของผู้สึก

สิ่งแรกที่ผู้สึกจะต้องเตรียม ก็คือจิตใจของผู้จะสึกนั่นเอง. เนื่องจากการบวชและการสึก ย่อมสำเร็จอยู่ที่ใจโดยตรง. การสึกด้วยความลังเล ตามวินัยถือว่า ไม่เป็นการสึก และนำมาซึ่งความยุ่งยากหลายอย่างหลายประการ. ฉะนั้นผู้จะสึกควรจะมีความรังเกียจชอบชั่วดี มีสติอารมณ์ที่เยือกเย็นเป็นปกติสามารถใช้เหตุผลของตนอย่างถูกต้อง ในการที่จะปรับความรู้สึก และการตัดสินใจในการอยู่หรือการสึก, อย่าให้ต้องเกิดความกระเทือน

ใจ หรือวิปปฏิสารอย่างใดอย่างหนึ่ง ตลอดเวลาที่จะสึก กำลังสึก และสึกแล้ว. ผู้สึกไม่ควรจะสึกด้วยจิตใจที่รุ่มร้อนอย่างยิ่งจะเข้าสิง ดังเช่นที่เรียกว่า "ผ้าเหลืองร้อน" เป็นต้นนั้นเลย. ถ้ายังมีอาการอย่างนั้นปรากฏอยู่อย่าเพิ่งสึกในขณะนั้นจะดีกว่า, ควรจะมีความอดกลั้นอดทน ปรับปรุงจิตใจของตนจนมีความสงบเยือกเย็นเป็นปกติแล้วจึงสึก, ในความหมายอันเดียวกันกับคำที่ท่านกล่าวว่า "ตายอย่างมีสติ".

การเตรียมต่อไป คือ การเตรียมวิชาความรู้ สำหรับการออกไปเป็นฆราวาส. วิชาความรู้ ความสามารถใดๆ ที่จะเป็นการกู้เกียรติของคำว่า "บัณฑิตฆราวาส" ไว้ได้, ตนจักต้องเตรียมพร้อม เพื่อมีวิชาความรู้ความสามารถนั้นๆ ติดตัวไป. เท่าที่เห็นๆ กันอยู่ในบัด-

นั้น อย่างน้อยผู้สึกใหม่จะต้องสามารถเป็นผู้นำในการทำบุญให้ทาน, การอาราธนาพระเจ้าพระสงฆ์เป็นต้น, การมีความรู้ความสามารถที่จะอบรมสั่งสอนบุคคลในครอบครัว. ตลอดถึงการปกครองตนเองให้อยู่ในศีลธรรมที่ดี. ความรู้เหล่านี้ย่อมมีอยู่ประเภทหนึ่งแล้วโดย สมบูรณ์. ผู้จะสึกจักต้องเพรียบพร้อมด้วยความรู้ประเภทนั้น จึงจักไม่ทำความยุ่งยากให้เกิดขึ้นแก่ตนถึงกับเป็นอวมงคลขึ้นมาได้.

การเตรียมเบ็ดเตล็ด เช่นสิ่งของอันจะต้องใช้ในการสึก การติดต่อกับผู้ปกครองหรือครูบาอาจารย์ เพื่อประโยชน์แก่การสึกเหล่านี้เป็นต้น, ก็เป็นสิ่งที่ต้องเตรียมอยู่ตามธรรมดา เพื่อความเรียบร้อย สะดวกกายสบายใจในการสึกของตน. สำหรับสิ่งของนั้น มีส่วนสำคัญอยู่ก็คือ เครื่องสักการะ สำหรับจะใช้

สักการบูชาในที่ทำพิธีสึก และเครื่องนุ่งห่ม
สำหรับการเปลี่ยนเพศ. ผู้สึกที่ใจคอไม่เย็น
ปกติบางคน เตรียมมาแต่ผ้าสำหรับจะสึก ไม่
นึกถึงเครื่องสักการะเป็นต้น ดังนี้ก็เคยมี,
เพราะความครอบงำของกิเลสบางประการ เย็น
ที่น่าอดสูอย่างยิ่ง, จึงต้องระมัดระวัง อย่าให้
ความเย็นอย่างนี้ หรือความยกพร่องอย่างใด
อย่างหนึ่งเกิดมีขึ้น. ส่วนการตระเตรียมสิ่งของ
อย่างอื่น เช่นการเลี้ยงดูเป็นต้นนั้น เป็นเรื่อง
พิเศษต่างหาก จะเตรียมก็ได้ไม่เตรียมก็ได้
แล้วแต่กรณี.

ฆ. การพ้นจากภิกษุภาวะ

การพ้นจากภิกษุภาวะ มีวินัยบัญญัติไว้
ว่า ย่อมสำเร็จอยู่ที่มีความปลงใจสึกด้วยความ
แน่ใจเต็มที่ ปราศจากการลังเล, แล้วแสดง

ความรู้สึกนั้นออกมาภายนอกโดยทางวาจาที่ชัดเจน เป็นที่เข้าใจได้แก่บุคคลอื่น, ไม่มีข้อแม้ซึ่งทำให้มีความหมายอันไม่แน่นอน เช่นความหมายว่า "ข้าพเจ้า จะสึก, ข้าพเจ้า ขอสึก" ดังนี้เป็นต้น, แต่จะต้องแน่นอนลงไปว่า "ข้าพเจ้า สึกบัดนี้" ดังนี้เป็นต้น. ผู้จะสึกจะต้องศึกษาความหมายของการสึกดังกล่าวนี้ให้ชัดเจน ตลอดจนถึงการท่องจำคำปฏิญาณในการสึกของตนที่ท่านนิยมใช้เป็นภาษาบาลีให้แม่นยำ พร้อมทั้งรู้ความหมายอย่างชัดแจ้ง, อย่าให้ไปว่าอย่างผิด ๆ ถูกหรือถึงกับต้องนำกันในขณะนั้น ซึ่งเป็นการไม่สมควร และเป็นผลร้ายด้วยกันทั้งสองฝ่าย, ผู้สึกจะต้องเข้าใจว่าการพ้นหรือการขาดจากภิกษุภาวะนั้นย่อมถึงที่สุดด้วยการที่ตนเปล่งวาจาออกมาด้วยความแน่ใจของตนเองว่า ตนสึก, หาได้อยู่ที่การเปลี่ยนเครื่อง

นุ่งห่ม หรืออะไรโดยทำนองนั้นไม่. เมื่อผู้สึกได้แสดงความรู้สึกอันจริงใจ ด้วยการประกาศออกมาแล้ว, ทั้งที่ยังครองผ้าเหลืองอยู่, ก็เป็นอันว่า พ้นจากภิกษุภาวะแล้ว, เพราะฉะนั้นจึงต้องรีบไปเปลี่ยนเครื่องนุ่งห่ม อันเป็นเครื่องหมายภายนอกของเพศโดยเร็วเท่าที่จะทำได้. และโดยทำนองเดียวกันนี้ เมื่อยังไม่ถึงเวลาสึก ผู้นั้นจักต้องสงวนความรู้สึกคิดนึกในความเป็นภิกษุของตนไว้อย่างเต็มที่ จนกว่าจะถึงเวลาสึก, อย่าได้เป็นผู้ทอดอาลัยในความเป็นภิกษุของตน ที่ยังเหลืออยู่อีกชั่วเวลาไม่กี่มากน้อยนั้น, จนถึงกับเกิดความเคลิบเคลิ้มมึดมัวในความเป็นภิกษุของตนว่ามีหรือ ไม่มี ว่ามีมากหรือมีน้อย อย่างไรแล้ว ดังนี้เป็นต้น แต่ประการใดเลย. และไม่พึงคำนึงถึงการสึกให้มากมายเกินไป, จนหมดความแน่ใจ หรือความ

มั่นคงในใจ เป็นอยู่ด้วยความกระสับกระส่าย ไปะเสียตั้งแต่แรกๆ. ตนจะต้องมีใจคอที่เป็นปกติ เข้าใจการพ้นหรือการยังอยู่ของภิกษุภาวะ โดยชัดแจ้งอยู่เสมอ จนกระทั่งถึงเวลาสึก จึงปลงใจสึกว่า เราสึก. ก่อนหน้านั้นให้เป็นแต่เพียงความรู้ว่า เราจะต้องสึก และสึกต่อเวลานั้น เวลานี้ เท่านั้น. อย่าได้ทำความปลงใจในการสึก จนถึงกับว่าหมดความเป็นภิกษุเสียแล้วตั้งแต่ยังไม่ทันสึก. ก่อนแต่จะกล่าวคำปฏิญญาการสึก พึงสำรวมจิตใจให้เป็นปกติ รู้ความหมายของการอยู่ และการสึกชัดแจ้งแล้วจึงปลงใจสึก คือ การละจากเพศบรรพชิต และกล่าวคำปฏิญญาออกมาอย่างชัดถ้อยชัดคำ ต่อหน้าผู้ประกอบพิธีสึกในที่นั้น, และถือว่า เป็นการพ้นจากภิกษุภาวะในขณะนั้น.

ง. การรับศีลและโอวาท

การสึก มิใช่เป็นการละทิ้งศาสนา แต่ประการใด ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น ๆ. การสึก เป็นเพียงการยอกปฏิเสธ หรือยอกคืนสิกขาอย่างบรรพชิต เพราะความที่ตนไม่สามารถรับถือไว้ได้อีกต่อไป, เพื่อไปถือสิกขาในอีกอันดับหนึ่งเท่าที่ตนจะพึงถือไว้ได้ กล่าวคือ สิกขาของฆราวาส. ผู้สึก จึงต้องขอรับสิกขาอย่างฆราวาส และทั้งเป็นการประกาศความเป็นพุทธบริษัทอย่างฆราวาสของตน ให้ชัดแจ้งออกมาอีกด้วย. โดยใจความก็คือ การทำพิธีปฏิญาณตนเป็น อุบาสกในพุทธศาสนากันใหม่นั่นเอง. การรับศีล ย่อมมีการรับสรณาคมน์อยู่ด้วยเป็นธรรมเนียม. การรับสรณาคมน์นั้น ย่อมเป็นการปฏิญญาว่า ตนยังเป็น พุทธบริษัท หรืออุบาสก ต่อไปอยู่ในตัว.

รับศีลแล้ว หรือก่อนรับศีลก็ตาม ย่อมเป็นเป็นโอกาสแห่งการรับโอวาท อันเหมาะสมแก่เหตุการณ์ และสถานการณ์ ของผู้สึก, เพราะฉะนั้น จึงมีการให้โอวาท เท่าที่สมควร ในขณะนั้นด้วย. ผู้สึก พึงรับศีล และโอวาท ให้ดีที่สุดในขณะนั้น เพราะเป็นการทำครั้งพิเศษของตนจริง ๆ. ศีล ที่รับไปนั้น จะต้องได้รับการรักษาไว้จริง ๆ ในฐานะเป็น นิจศีล ของตน. โอวาท นั้น ๆ ก็จะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างแท้จริง เพื่อความสุขสวัสดีของตน. จบการรับศีล และโอวาทแล้ว ก็นับว่า เป็นการสิ้นสุดของพิธีสึก และทำความเคารพเป็นครั้งสุดท้าย ของพิธี.

จ. พิธีประกอบเป็นพิเศษ

พิธีที่พ่วงเข้ามาเป็นพิเศษเกี่ยวกับการสึก

นั้น ย่อมมีอยู่ต่างๆกัน แล้วแต่ท้องถิ่นหรือความต้องการพิเศษของบุคคลนั้นๆ. เท่าที่สังเกตเห็น บางอย่างก็น่าดู บางอย่างก็น่าหัวเราะ หรือน่าขบขัน, ผู้ต้องการจะทำ พึงพิจารณาดูให้รอบคอบ.

บางคน ให้มีการรดน้ำมนต์ พร้อมด้วยการสวดชะยันโตกันอย่างครื้นเครง, การทำเช่นนั้น เป็นที่น่าขบขัน. บทสวดชะยันโตนั้น เป็นบทสวดสรรเสริญชัยชนะของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในการที่พระองค์ทรงชนะมาร, แล้วจะนำมาสวดฉลองผู้แพ้กิเลสอย่างหมดตัว จนถึงกับต้องสึกเช่นนี้แล้ว จะไม่ให้เป็นการขบขันอย่างไร. หากจะมีการสวดทำนองนี้ ควรจะเลือกบทสวดที่เหมาะสม ที่เข้ารูปกัน เช่น บท ยสฺเสเต จตฺโร อมฺมา [ที่แสดงถึงฆราวาสธรรม พร้อมทั้งคำอวยพร] เป็นต้น จึงจะ

เหมาะสม, อย่าได้หลงใหลถึงกับขอร้องให้มีการสวดชะยันโต หรือบทสวดอื่น ซึ่งมีความหมายทำนองนั้นเลย. การรดน้ำมนต์นั้น ก็นับว่า เป็นการดีอยู่ สำหรับผู้ที่มีภูมิธรรมทางใจที่ยังต่ำอยู่. แต่สิ่งที่ดีกว่าน้ำมนต์นั้น หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นน้ำมนต์อันแท้จริงนั้น คือ โอวาท และการกระทำตามโอวาท ด้วยความที่ตนเป็นผู้มั่นคงในพระศาสนา, น้ำมนต์ที่แท้จริงนี้จักคุ้มครองอันตราย และนำมาซึ่งความสุขสวัสดิได้จริง เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เช่นนั้น. พิธีเบ็ดเตล็ดพิเศษอย่างอื่นๆ ก็พึงเข้าใจและพึงปฏิบัติให้เหมาะสม โดยหลักเกณฑ์อันเดียวกัน กับพิธีแห่งการรดน้ำมนต์ดังที่ได้นำมากล่าวพอเป็นตัวอย่างนี้.

ฉ. บรรพชิตบริกขาร

บรรพชิตบริกขารมี บาตร จีวร เป็นต้น นั้น ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปูชนียวัตถุ โดยเฉพาะของฆราวาส. ผู้สึกเป็นฆราวาส จึงไม่สามารถที่จะใช้บริกขารนั้นอีกต่อไป และทั้งต้องไม่ถือว่า เป็นของที่หมดความศักดิ์สิทธิ์ เป็นเศษเป็นเดน ที่ตนเปลื้องทิ้งแล้ว. ตน จักต้องเปลื้องออกด้วยอาการอันเคารพ วางไว้ในที่ๆ แสดงถึงความเคารพ, และเมื่อถึงเวลาอันสมควรแล้ว จักต้องนำไปทำการชำระให้สะอาดและหมดมลทิน ให้เป็นของดีที่สุดเท่าที่ตนจะทำได้, แล้วนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในทางที่เหมาะสมอย่างใดอย่างหนึ่ง. เท่าที่นิยมกันในบัดนี้ ก็คือ น้อมนำไปถวายภิกษุ สามเณรที่ควรถวาย ที่เหมาะสม ด้วยอาการอันเคารพ หรือจะให้เก็บไว้เป็นของกลาง สำหรับจุนเจือผู้

ขัดสน ในโอกาสข้างหน้า หรือจะส่งไปถวาย เพื่อประโยชน์สาธารณกุศลที่ใดที่หนึ่ง ก็แล้วแต่ความสมัครใจ, เพราะสิ่งของยังคงเป็นสิทธิของบุคคลนั้นอยู่. ความสำคัญในที่นี้อยู่ตรงที่ว่า ตน จักต้องยังคงเคารพ และจัดการด้วยความเคารพต่อบริกขารนั้น ๆ เท่านั้น.

ช. การประพฤติวัตรของผู้สึกใหม่

มีธรรมเนียมมาแต่โบราณกาล ให้ผู้สึกใหม่ประพฤติวัตร ของผู้สึกใหม่อยู่ในวัดนั้น ๆ ๓ วัน หรือ ๗ วัน แล้วแต่กรณี. "วัตร" ในที่นี้หมายถึงการอุปัฏฐากครูบาอาจารย์ ตลอดถึงภิกษุ สามเณร ทั่วไป, ตลอดถึงการทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ตัววัด หรือสถานที่นั้น ๆ, กระทั่งถึงการช่วยทำความสะอาดวัจจกุฎี เป็นที่สุด. ทั้งหมดนี้ เมื่อดูตามความมุ่งหมายแล้ว

นัยว่า เป็นความฉลาดที่น่าสรรเสริญ คือเป็นการทำเพื่อบำบัดกิเลสบางประการ, เพื่อเปลื้องทิฏฐิมานะบางอย่าง, เพื่อป้องกันการเกิดแห่งความประมาทมัวเมาบางอย่าง, ล้วนแต่เป็นการปรับปรุงจิตใจของผู้นั้นให้เหมาะสม ในระยะที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ นอกครั้งหนึ่ง. ผู้สึกพึงพยายามถือเอาประโยชน์อันนี้ให้ได้ตามที่ควร, ทั้งเป็นการรักษาประเพณีอันศักดิ์สิทธิ์ของบรรพบุรุษของตนเองด้วย.

ซ. ความสัมพันธ์กับอุปัชฌาย์อาจารย์

ตามปกติหรือตามความหมายทั่วไป อุปัชฌาย์อาจารย์นั้น หมายถึงผู้นำในทางจิตหรือวิญญาณ ทำหน้าที่ป้องกันหรือขจัดอุปสรรคทุกๆประการ และชักจูงไปสู่ความสุขสวัสดี มีความปลอดภัย เจริญงอกงาม ในด้าน

จิตใจ จนถึงที่สุดที่จะทำได้. เมื่อยังบวชอยู่ ก็ได้รับการกระทำอันนั้น, แม้เมื่อสึกแล้ว ก็ยังสมควรที่จะได้รับการกระทำอันนี้ตลอดไป จนวาระสุดท้าย. อุปัชฌายอาจารย์ เป็นผู้สามารถช่วยแก้ปัญหาในทางจิตใจ หรือปัญหาของชีวิตได้ตามส่วน ไม่มากก็น้อย, และอาจจะกล่าวได้ว่า ดีกว่าผู้อื่น. เพราะเหตุว่า ตามปกตินั้น ผู้ที่เป็นอุปัชฌายอาจารย์ จักต้องเป็นผู้สูงอายุ: เห็นโลกมานาน เห็นชีวิตมาอย่างทั่วถึง ศึกษานิสัยใจคอของศิษย์ของตนอยู่เป็นปกติ เป็นผู้ศึกษาค้นคว้าสิ่งต่างๆ อยู่เป็นปกติ, จึงสามารถในการที่จะช่วยขจัดปัญหา ทางจิตใจ ของผู้อื่นจนนับว่า เป็นผู้นำทางวิญญาณ ได้จริง. ขนบธรรมเนียมประเพณี ที่มีมาแต่โบราณกาล วางไว้ให้ผู้สึกแล้ว ยังคงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมกับอุปัชฌายอาจารย์ให้มากที่สุดที่จะ

มากได้: ทุกระยะกาล ทุกสถานการณ์ ทุกเหตุการณ์ที่สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของตนจนวาระสุดท้าย. ผู้สึกแล้ว ควรพิจารณาดูให้ดี เพื่อถือเอาประโยชน์อันนี้ให้ได้มากที่สุดที่จะพึงได้.

ฌ. มรรยาทที่ต้องติดตัวไป

มรรยาทอันละเอียดสุขุมบางอย่าง ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนบวช เพิ่งจะได้รับอบรมให้มีขึ้นเมื่อบวชแล้วนั้น ควรจะติดตัวไปอย่างครบถ้วน. ส่วนมากที่สุด ย่อมเกี่ยวกับการเคารพ การถือที่ต่ำที่สูง อันตนจะพึงวางตัวให้เหมาะสม จนมีความสุภาพเรียบร้อย ละมุนละไม น่ารักใคร่น่าเอ็นดู น่าไว้วางใจ ดังนี้เป็นต้น. มรรยาทอันละเอียดอันเกี่ยวกับวินัย ก็ยังมีอยู่ประเภทหนึ่ง สำหรับอบรมนิสัยให้ละเอียดลออ ใน

เรื่องความสะอาด, ความเป็นระเบียบเรียบร้อย, ความระมัดระวัง, ความประหยัด, การรู้จักเอาอกเอาใจคนอื่น ดังนี้เป็นต้น. มรรยาทเหล่านี้ ล้วนแต่กล่าวได้ว่า ในเพศภิกษุนั้นนิยมทำกันอย่างละเอียดสุขุม ตามระเบียบวินัยยิ่งกว่าพวกฆราวาสเป็นไหน ๆ. แม้ที่สุดแต่การประณมมือไหว้ หรืออยู่ในท่าที่แสดงความเคารพอย่างใดอย่างหนึ่ง จนเห็นแจ้งชัด, ในขณะที่ตนกำลังพูดกับบุคคลที่มีอะไร ๆ ยิ่งไปกว่าตนนั้น เป็นสิ่งที่ทำกันอย่างเคร่งครัดในหมู่ภิกษุ, และโดยเฉพาะสำหรับพุทธบริษัทแล้ว ย่อมถือเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งเป็นเครื่องหมายของความเป็นพุทธบริษัทด้วย. ผู้สึก อย่าพึงดูถูกดูหมิ่นสิ่งเหล่านี้แต่ประการใด, พึงนำติดตัวไปให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้, ทั้งเป็นโอกาสที่ให้ทำได้ หรือทำเพิ่มขึ้นใหม่โดยไม่มี

ใครระแวง หรือมองไปในแง่ร้าย. เพราะเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ คือ เปลี่ยนแปลงไป หรือตั้งต้นกันใหม่ เพราะถือเสียว่า ได้รับการอบรมใหม่ มาอย่างนี้. ผู้สึกออกไปใหม่ๆ จึงสามารถประพฤติปฏิบัติอะไรได้ใหม่ๆ โดยไม่ต้องกลัวคนอื่นว่า, เว้นไว้แต่ความเขลาของตนเองจะมาเป็นเครื่องกีดกันเสียเอง เท่านั้น. ผู้สึกแล้ว จงได้พิจารณาดูให้รอบคอบในเรื่องนี้ เพื่อสร้างความสุภาพน่ารัก น่าเอ็นดู อันเป็นตัวแท้แห่งสวัสดิมงคล ของตนให้ดีที่สุดที่จะทำได้.

ญ. อย่าละอายในสิ่งซึ่งไม่ควรละอาย

การละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย ย่อมเป็นความโง่เขลา และเป็นลักษณะของคนโง่เขลา. ผู้สึกแล้วบางคน มีความเขลาถึงกับว่า

ถ้าจะปฏิบัติให้ถูกต้องตามคำสั่งสอนที่ได้รับมา หรือถูกต้องตามธรรมเนียมประเพณีของคนศึกษานั้น เป็นของครู, เป็นของพันสมัย. ทั้งนี้ เพราะเหตุว่า จริตนิสัยแห่งความเป็นเจ้าชู้ หรือความโง่เขลาอย่างอื่นๆ ของตน มีอยู่ในสันดานมากเกินไป จนถึงกับการบวชครั้งหนึ่งของตนก็ยังไม่สามารถแก้นิสัยอันนั้นได้, จึงมีนิสัยอันนนเหลืออยู่ สำหรับปฏิเสธการประพฤติปฏิบัติสิ่งชั่ว จักเป็นความเจริญงอกงามของตนเองโดยสิ้นเชิง. ความเห็นเป็นของครูนั้น ย่อมเกิดง่ายเป็นปกติแก่ผู้มีนิสัยเช่นนี้ หรือให้ถูกกว่านั้น ก็คือ แก่ผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างถูกต้องในการบวชเรียนของตนนั่นเอง. ของดีของคนดี ย่อมเป็นของไม่ดี หรือเป็นของครูของของคนเลว. ใครๆ ลองพิจารณาความจริงอันนี้ดูด้วยตนเองเถิด, เมื่อเห็นจริงด้วยแล้ว พึง

พิจารณาต่อไปว่า อะไรดี อะไรเลว นั้น เป็นสิ่งที่รู้ได้ไม่ง่ายนัก, เราจะต้องเลือกถือเอาตามหลักเกณฑ์ของบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ที่ยิดามารดา อุปัชฌาย์อาจารย์ ได้ปฏิบัติสืบๆกันมา ไม่สูญหาย, และเราจะต้องระลึกถึงความจริง ถือเอาความจริง หรือความนิยมของ "คนดี" ที่เรารู้อยู่ว่า ดี เหล่านั้น ทุกคนเป็นหลักเป็นเกณฑ์, อย่าได้ถือเอาความรู้สึกที่อยากทำ หรือไม่อยากทำของตนที่เกิดขึ้นอย่างผลุนผลันเป็นปกตินั้น เป็นเกณฑ์เลย. เพราะมิแต่จะเป็นไปในทางตามใจตนเอง หรือตามใจบิศาจแห่งการตามใจตัวเอง แต่อย่างเดียวเท่านั้น. เมื่อเอาแต่ใจตนเองแล้ว สิ่งที่ดีไม่ดี ก็จะกลายเป็นดี ขึ้นมา, หลงทำแต่สิ่งที่ตนเข้าใจว่าไม่ดี, แล้วก็เอาตัวไม่รอด, จนกระทั่งตายก็ไม่รู้ความจริงว่า อะไรดี อะไรไม่ดี อยู่นั่นเอง.

คนสิกขิยังหนุ่มแทบทั้งหมด เมื่อมีพิธีทางศาสนา ไม่กล้านั่งหน้า ไม่กล้าแสดงตนให้เขาเห็น เพราะกลัวจะถูกขอร้องให้ทำสิ่งบางสิ่ง ไม่กล้ารับอาสาเป็นผู้นำ ในการกล่าวคำถวายเครื่องสักการบูชา หรืออาราธนาต่างๆ เป็นต้น โดยเห็นเป็นของคร่ำ, แต่นั่นเป็นเครื่องแสดงถึงความโง่เขลา, ความสำคัญผิด ความไร้ความสามารถ, ความเหลวไหลไม่เอาถ่าน, ขี้ขลาดตาขาว, ความไม่เหมาะสมแก่การที่จะเป็นพุทธบริษัท, หรือสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้รู้ ผู้กล้าหาญ, ออกมาอย่างชัดแจ้งทีเดียว. ความไม่กล้าและความไม่สามารถชนิดนั้น เป็นของวิเศษอย่างไร ลองคิดดูเถิด, และถ้าเป็นผู้กล้า หรือผู้สามารถมันจะเสียหายอย่างไร ก็ลองคิดดูอย่างเดียวกัน. ถ้าคนเราสามารถทำอะไรได้ทุกๆอย่าง

ที่มนุษย์ควรจะทำได้แล้ว, มันจะดีกว่าที่ทำได้แต่เพียงบางอย่าง หรือหาไม่, เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาดู: ในกรณีของคนสึกใหม่ที่ว่ามานั้น เป็นเรื่องของความโง่ และความขี้ขลาดตาขาวเป็นส่วนใหญ่, ทั้งที่รู้อยู่ว่า มีประโยชน์ก็ไม่กล้าทำ. นี่เป็นเครื่องหมายของคนที่ยังไม่เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์. ความไม่ละอายและกล้าทำในสิ่งเหล่านี้ จักเป็นผลดีในทางสังคม ซึ่งมีอยู่นานาชนิด ซึ่งตนจักต้องเอาชนะให้ได้ทุกๆชนิด จึงจักเป็นเครื่องสนับสนุนตนให้พร้อมที่จะดำเนินไปสู่ความสุขสวัสดิ ตลอดกาลนาน. ผู้สึกแล้ว จงได้สนใจในเรื่องนี้ ในฐานะเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง. เพราะถ้าทำผิดในเรื่องนี้แล้ว ความรู้ดีๆที่ตนมีอยู่ก็ไม่มีโอกาสที่จะถูกนำมาใช้, ความดีที่ตนอาจปฏิบัติได้ ก็ไม่มีโอกาสปฏิบัติ, มีแต่จะหดถอยเข้าไปสู่ความมืดมนอนธการ และยุ่ง

ยากยิ่งขึ้นตามลำดับ จนเสียนิสัย หาความเจริญรุ่งเรืองไม่ได้ หรือไม่ได้มากเท่าเท่าที่ควรจะได้ โดยแน่นอน.

ผู้สึกทุกคนควรมีความรู้ในหลักเกณฑ์ต่าง ๆ เท่าที่นำมากล่าวพอเป็นตัวอย่าง เพื่อควบคุมการดำเนินชีวิตของตนหลังจากการสึกแล้ว ให้เป็นไปอย่างถูกต้อง กล่าวคือได้รับผลแห่งการประพฤติปฏิบัติ หรือการดำเนินตนเพื่อความก้าวหน้าไปตามลำดับ กว่าจะถึงที่สุดอันเป็นจุดที่มนุษย์พึงปรารถนา. การสึกนั้นควรจะถืออย่างเป็นการตั้งต้นใหม่ ที่จะต้องทำให้ดีที่สุด ไปตามแนว ๆ หนึ่งทีเดียว. และเป็นการตั้งต้นของบุคคลที่ถือกันว่า พร้อมแล้วเหมาะแล้ว ที่จะตั้งต้น และดำเนินไปอย่างถูกต้อง. ก่อนบวชยังเด็กอยู่ หรือยังหนุ่มเกินไป ทำอะไรผิดพลาดเขาก็ให้อภัย. แต่หลัง

จากสิกแล้วเขาถือว่า “เป็นบัณฑิต”? ยังทำอะไรผิดพลาดเหมือนเด็ก ๆ อีก ย่อมไม่สมควรได้รับอภัย เขาจึงพากันติเตียน.

ผู้สึกรู้ความหมายอันถูกต้องของความเป็นบัณฑิตของตนเอง. รู้ความหมายของระยะกาลอันเป็นจุดตั้งต้นของบุคคล ผู้รู้ดี รู้ชั่ว รู้ผิด รู้ชอบ จะต้องตั้งต้นทำอะไรให้ถูกต้องโดยส่วนเดียว ดังนี้แล้ว จงอย่าได้ประมาท, จงได้ศึกษา พินิจพิจารณา ระมัดระวังกระทำไปอย่างรอบคอบที่สุดจริง ๆ, เพื่อเป็นการถนอมเกียรติแห่งความเป็นมนุษย์ของตนไว้. และยิ่งไปกว่านั้นก็คือ เกียรติแห่งความเป็นมนุษย์ ที่ได้รับการอบรมมาอย่างเหมาะสมที่จะตั้งต้นลงมือแสดงบทบาทแห่งความเป็นมนุษย์ของตนให้ราบรื่น เรียบร้อย งดงาม ตามลำดับ จนถึงสุดท้ายปลายทางได้จริง

หอสมุดแห่งชาติ
หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี
NATIONAL LIBRARY

บริษัทไทยเดินเรือทะเล จำกัด

พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ถนนพระราม ๖
สะพานอุรุพงษ์ ซอย ๒ พระนคร
นายรวด รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๙๙